

KRIMINALOMSORGEN

Festskrift til Inger Marie Fridhov

Yngve Hammerlin og Berit Johnsen (red.)

Kriminalomsorgen, juni 2012

KRIMINALOMSORGEN

Festskrift til Inger Marie Fridhov

Yngve Hammerlin og Berit Johnsen (red.)

Kriminalomsorgen, juni 2012

Utgitt av Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS, 2012

Fotografiene gjengis med artikkelforfatterens samtykke.

Forsidefoto: Kristin B Risvand Mo

ISBN: 9788282570183 trykt

ISBN: 9788282570190 pdf

Trykt hos 07-gruppen

Innhold

Inger Marie - tanta til tilbakeføringsgarantien! av Andreas Skulberg og Jan Erik Sandlie	4
Bidragstyttere med titler og arbeidssted	7
Introduksjon til festskriftet til Inger Marie av Yngve Hammerlin og Berit Johnsen	8
Inger, min søster av Kari Vilde Risvand	14
En gartnermedhjelper i kriminalomsorgen av Knut Storberget	20
Inger Marie Fridhov – en markant kriminolog av Asbjørn Langås	27
Vi sier det som det er av Øystein Blymke	29
Inger Marie på plass på jobben av Betty Lind	31
Om økonomi, kriminalpolitikk og straffverkstillighet av Ilppo A. Alatalo	37
Hvis det var mitt barn av Kristin Bronebakk	45
Offerets rett av Nils Christie	54
Hvem vil være fange? av Hedda Giertsen	59
Finnes onde mennesker? Noen tankesmuler og ansatser til senere studier av Yngve Hammerlin	75
Behandlingsprogram i svensk kriminalvård – en 15-årig historia av Lars Krantz	103
Retten til opplæring for alle innsette – på veg mot gjennomføring av Torfinn Langelid og Kjellbjørg Lunde	116
Kvinder i kønsblandede fængsler? av Charlotte Mathiassen	126
Fra høyt til lavt sikkerhetsnivå - soningsprogreasjon i motbakke av Ståle Olsen	145
Sisyfos går ned for å hente steinen av Erik J. Stabrun	152
Bibliografi	166
Innledning	166
Bøker, bokkapitler og artikler	167
Intervjuer og mediebidrag	172
Dikt	175
Medforfatterregister	176
Emneregister	176

Inger Marie - tanta til tilbakeføringsgarantien!

av Andreas Skulberg og Jan-Erik Sandlie

Under arbeidet med Stortingsmelding 37 (2007-2008) Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn var det mange som ble begeistret for tilbakeføringsgarantien. Uansett var det en som utmerket seg særlig i sitt engasjement, - det var selvfølgelig Inger Marie.

Garantien ble lansert i den første Soria Moria erklæringen, så foreldreansvaret kan vi ikke legge på Inger Marie. Imidlertid er det hun som helt siden lanseringen har gått i bresjen og fylt garantien med innhold. Dette var ikke bare enkelt. Skulle det være en juridisk garanti? Skulle det være særrettigheter? Skulle det kun være en politisk garanti fylt av fromme ord og lite substans? Skulle kriminalomsorgen forsøke å forplikte andre sektorer? Inger Marie ble den gode tanta til tilbakeføringsgarantien!

Diskusjonen om særrettigheter ble relativt raskt avvist: det ville ikke være i tråd med alminnelig rettsoppfatning om domfelte skulle få andre og bedre rettigheter enn andre, selv om mange av dem statistisk har større behov. Kriminalitet skulle ikke lønne seg.

Det var mange som sa at politiske garantier var lite verdt og spådde tilbakeføringsgarantien et kort liv i spott og spe. Skulle man enda en gang ikke klare det Strafanstaltskommisjonen av 1841 uttalte: «(...) maa man ikke forlade Fangen i det kritiske Øieblik, han derfra løslades. Omsorg for den løsladte fange, og den derved bevirkede eller dog tilsigtede Forebyggelse af hans Tilbagefald paa Forbryterbanen udgjør saaledes en nødvendig Betingelse for en varig virkning af Behandlingen i Strafanstalten: og en lignende Omsorg bør også blive den løsladte Varetægtsfange til Deel...» Skulle tilbakeføringsgarantien bli en ny krasjlanding langt fra månen? Det ble enighet om at garantien måtte bli noe annet enn fromme løfter. Garantien måtte inneholde juridiske rettigheter og måtte være forpliktende langt utenfor kriminalomsorgens ansvarsområde.

Et av Inger Maries slagord ble at det er kommunen som «eier» den domfelte, kriminalomsorgen «låner» bare vedkommende en stund. Et annet ble at det er ikke kriminalomsorgen som eier innholdet i tilbakeføringsgarantien, det er staten v/hele regjeringen. Planlegging av tilbakeføring må startes helst fra man sender brev med innkalling til soning og i alle fall ikke senere enn første soningsdag. Det er de etater som har ansvaret for et tiltak ute i samfunnet, som også skal levere de samme tjenestene inn i fengslene. Ved å kollektivisere ansvaret og å bringe tjenestene til brukeren, har man mulighet til at også denne gruppen mennesker kan få oppfylt de rettighetene de har fra før av. Det ble kjernen i tilbakeføringsgarantien.

Tilbakeføringsgarantien forplikter kriminalomsorgen til å jobbe for at domfelte skal få oppfylt sine relevante rettigheter fra andre etater. Innsatte har langt på vei vært avskåret fra å få oppfylt sine rettigheter fordi de ikke har kunnet oppsøke ulike offentlige kontorer. Nå gjøres disse tilgjengelige under straffegjennomføring i en helt annen grad enn tidligere. Andre etater er forpliktet til å

behandle domfelte på samme måte som andre som ikke er domfelt med mindre det er unntaksbestemmelser i lov eller forskrift.

Inger Marie har med sin imponerende mengde energi og pågangsmot utfordret kriminalomsorgen og samarbeidende etater for å gjøre garantien til noe annet enn gode ord. Hun nedsetter arbeidsgrupper som hun leder eller er sekretær for, hun arrangerer seminarer, holder innlegg og viser det samme engasjement for saken enten det er et møte med politisk ledelse i departementet eller en prat over en kaffekopp på et vaktrom ute i et fengsel.

Hun har utfordret byråkratiets tradisjonelle informasjonskanaler. Skriftlig informasjon fra KSF ut til etaten skal være i form av rundskriv eller tradisjonelle brev. Inger Marie fant dette for tungt og utviklet et informasjonsskriv om tilbakeføringsgarantien kalt «kort og godt».

Inger Marie har for øvrig en helt enestående egenskap når hun holder foredrag og innlegg. Det er få som kan være så kritisk til egen etat og egne resultater på en konstruktiv måte. Hun starter innlegget med «har vi egentlig kommet noen vei med tilbakeføringsgarantien», og fyller på med ting som fungerer og ikke fungerer på en måte som oppfattes som konstruktiv. Hun er en mester i å utfordre gamle sannheter i etaten. Det er en grunn til at hun alltid får svært gode karakterer på evalueringsskjema som tilhørere fyller ut.

Når Inger Marie nå går av med pensjon, vil tilbakeføringsgarantien leve videre takket være hennes innsats. Dersom hun fanger opp noe hun mener burde gjøres annerledes vil hun garantert si i fra. Hun vil for alltid være tanta til tilbakeføringsgarantien.

Inger Marie Fridhov

født 19. august 1942 i Skien

Foto: Christine Rokkan

Bidragstere med titler og arbeidssted

Alatalo, Ilppo A.; specialplanerare ved Chefen för forsknings- och statistikgrupp, Brottspåföljdsmyndighetens centraförvaltningsenhet, Finland

Blymke, Øystein; ekspedisjonssjef i Justis- og beredskapsdepartementet.

Bronebakk, Kristin Bølgen; tidl. ekspedisjonssjef i Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, Justis- og beredskapsdepartementet.

Christie, Nils; professor ved Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo.

Giertsen, Hedda; professor ved Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo.

Hammerlin, Yngve; forsker ved Kriminalomorgens utdanningscenter.

Johnsen, Berit; forskningssjef ved Kriminalomsorgens utdanningscenter.

Krantz, Lars; forsker ved Utveklingsenheten, Central samordning i behandlingsfrågor, Kriminalvården i Sverige.

Langelid, Torfinn; tidl. seniorrådgiver ved Fylkesmannen i Hordaland.

Langås, Asbjørn; tidl. avdelingsdirektør i Justis- og beredskapsdepartementet.

Lind, Betty; seniorrådgiver i Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, Justis- og beredskapsdepartementet

Lunde, Kjellbjørg; tidl. stortingsrepresentant og utdanningsdirektør i Hordaland

Mathiassen, Charlotte; lektor ved Institutt for Uddannelse og Pædagogik, Aarhus universitet,

Olsen, Ståle; underdirektør i Kriminalomsorgen Region Sørvest

Risvand, Kari Vilde; søster

Stabrun, Erik J.; politiprest ved Oslo politidistrikt.

Storberget, Knut; tidl. justisminister og stortingsrepresentant

Introduksjon til festskriftet til Inger Marie

av Yngve Hammerlin og Berit Johnsen

I perioder av livet kommer man til milepæler som indikerer viktige begivenheter eller vendepunkter. I noen sammenhenger blir slike hendelser tilkjennegitt med et festskrift. Dette festskriftet framhever at Inger Marie er kommet til et offisielt slutt punkt i et langt, variert og betydningsfullt virke i kriminalomsorgen. Flere kolleger og venner samt familie vil ved dette festskriftet ære henne.

Kort fortalt startet Inger Marie sitt virke i etaten i 1978. Fra 1978 til 1987 arbeidet hun som kulturkonsulent. I 1987 fikk hun stilling som forsker og ble dermed en del av forskergruppa sammen med Kåre Bødal og Yngve Hammerlin – en forskergruppe som var etablert noen år tidligere.

I begynnelsen var forskerne stedfestet i departementet (både i Kongensgate og i Regjeringskvartalet), men på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet ble forskerne omplassert til KRUS og fikk sine studiekamre i ”det lille røde huset”. Den offisielle versjonen var at forskerne lokalt sett skulle fristilles departementet, og KRUS var geografisk og faglig sett en riktigere forankring for forskningen. Yngve ble først overflyttet først til KRUS, og etter en stund fulgte Kåre og Inger Marie.

Selv om forskningsgruppa var liten, var den svært produktiv. Den hadde utviklet et arbeidsmiljø preget av vennskap, samvirkende trygghet, dynamikk, åpenhet, kritisk forskningskurasje og kreativitet. De tre forskerne stilte som krav til forskningsvirksomheten at den måtte være være autonom, og de tre forskerne hadde en sterk erkjennelse av at en uavhengig forskningsmessig integritet og identitet er en grunnleggende betingelse for forskning – ikke minst når forskningsvirksomheten foregår i et departement. Forskerkravene var klare nok, presisert med Bødals yndlingsuttrykk: ”Fakta skal fram – uansett”, samt ”sterk i sak og mild i form”. Troverdighet, teoriutvikling og en metodisk tilnærming ut fra en mangfoldig metodologi ble målsettingen og de selvstyrende kravene den lille forskergruppa arbeidet ut fra. Arbeidsoppgavene var todelt: På den ene siden hadde forskerne frihet til å velge sine egne forskningsprosjekter; på den andre siden fikk forskerne konkrete oppdrag knyttet til kriminalomsorgens praktiske forskningsbehov. Dernest: Kriminalomsorgsavdelingen har siden 1970-tallet hatt ”forskningsbasert kunnskap” som grunnprinsipp, og kunnskapen har etaten fått både internt og eksternt. Begrepet er derfor slett ikke nytt, og fra første stund snakket Kåre Bødal om ”kriminalomsorgens forskningsbaserte kunnskapsbehov”.

Den daglige virksomheten i forskergruppa var på 1980-tallet og på 1990-tallet intensiv og arbeidsom. Alt ble diskutert – ikke sjelden med et sterkt engasjement, og i enkelte sammenhenger kunne diskusjonene preges av svært skarpe motsetninger. Men motsetningene var aldri uforsonlige, tvert imot de var dynamiske og konstruktive. Dette skyldes ikke minst at Inger Marie holdt orden på diskusjonene. Hun kalte seg selv betegnende nok Tante Sofie, og hun holdt styr på diskusjonene i

situasjoner der engasjementet heller enn rasjonaliteten var det fremtredende hos de to mannlige forskerkollegene.

Tida på KRUS ble kort for troikaen. Kåre gikk av som forsker i 1994 og ble pensjonist. Samme år sluttet Inger Marie og begynte i KRÅD som leder. Betty Lind gir i sitt bidrag til dette Festskriftet en fin beskrivelse av Inger Maries virksomhet der. I 2000 kom imidlertid Inger Marie tilbake til KRUS, denne gang som leder for en nyopprettet Forsknings- og utviklingsavdeling. Denne jobben hadde hun i to år, og i 2002 er hun tilbake i KRÅD som leder. I 2006 forlater hun lederjobben i KRÅD og går tilbake til Kriminalomsorgsavdelingen som seniorrådgiver. Viktige oppgaver ventet henne her, formidlet av flere i dette Festskriftet.

Til Kåre Bødals festskrift i 1994 skrev Inger Marie et dikt om forskning som gir et godt bilde av henne som skarp analytiker og iakttaker, men også hennes grunnleggende tanke om forskningens særegne kritiske forutsetninger. Det har uten tvil en sterk aktualitet også i dag:

Forskere, frihet og forskning.

Platons far var neppe træl

ikke Copernicus' heller.

De hørte med blant de rike og privilegerte,

trengte ikke å bry seg om levebrødet,

kunne gå og komme som de ville,

velte seg i frihet til å forske

Nå til dags er forskning levebrød,

tariffavtaler og meritterende aktivitet.

Nesten som i den katolske kirke *før* reformasjonen:

”Når artiklene til tidsskrifter du bringer,

straks opp på lønnsstigen du springer.”

Forskernes frihet forsvant med levebrødet.

Men forskningens frihet

er hevet over tariffavtalene.

Åndens makt til å trosse

er fremdeles en mulighet.

Avdelingen for forskning har klart å bevare en uavhengig posisjon, og Inger Marie er én av dem som sterkt har bidratt til å sikre denne. Det har hun gjort som forsker, og det har hun gjort som forskningsleder. Selv om hun formelt sett sluttet som forsker og har vært virksom med andre sentrale oppgaver, har hun likevel beholdt de forskningsmessige kravene til eget og andres arbeid. Hun har djervhet til å mene og kritisere, hun er en dyktig analytiker og formidler av kunnskaper, og hun har en levende, klok og kreativ tenke- og væremåte som hele tiden setter betydelige spor etter seg. Som intellektuell er hun fargerik og jordnær. Som poet omdanner hun vanetenkning til annerledestenkning. Svært mange i og utenfor etaten er blitt glad i henne som et altruistisk, nært, ærlig og engasjert og hjelpende medmenneske; svært mange har sterk tillit til henne som en fagperson med store kunnskaper; og svært mange har også dyp respekt for hennes evne til selvkritiske refleksjoner. Og ikke minst: Hun har humor, en befriende humor.

*

Erkjennelsen av Inger Maries mangesidige engasjement, tenke- og væremåte uttrykkes ikke minst ved festskriftbidragenes mangfold. Titlene til innspillene og artiklene gjenspeiler talende nok også Inger Maries humanistiske perspektiv og mange interesser som medmenneske, leder, rådgiver og forsker.

Festskriftet starter med Andreas Skulbergs og Jan-Erik Sandlies forord *Inger Marie – tanta til tilbakeføringsgarantien!* Det følges opp med en biografisk presentasjon *Inger, min søster*, skrevet av Inger Maries søster, Kari Vilde Risvand. Dernest har Knut Storberget skrevet innlegget *En gartnermedhjelper i kriminalomsorgen*. Hans bidrag følges opp av Asbjørn Langås *Inger Marie – en markant kriminolog*, mens Øystein Blymke har gitt sitt innspill tittelen *Vi sier som det er*. Betty Lind har skrevet *Inger Marie på plass på jobben*.

Fra Inger Maries forskerkolleger fra inn- og utland har det kommet flere bidrag som dekker ulike temaer: Det finske innslaget er skrevet av Ilppo A. Alatalo. Han har bidratt med temaet *Om økonomi, kriminalpolitikk og straffverkstillighet*. Vår svenske kollega gjennom mange år i det svenske internforskermiljøet, Lasse Krantz, har skrevet artikkelen *Behandlingsprogram i svensk kriminalvård – en 15 årig historia*. Charlotte Mathiesen representerer det danske bidraget, men er hun også en tidligere kollega som forsker i Kriminalomsorgen. Hun har avfattet artikkelen *Kvinder i kønsblandede fængsler?*

Kristin B. Bronebakk skrev like før hun døde artikkelen *Hvis det var mitt barn*. Nils Christie har forfattet artikkelen om *Offerets rett*, mens Hedda Giertsen har skrevet *Hvem vil være fange?* Yngve Hammerlin har artikkelfestet temaet *Finnes onde mennesker? Noen tankesmuler og ansatser til senere studier*, mens Berit Johnsen presenterer friomsorgens utvikling i artikkelen *Historien – fra vernelag til statlig inkorporering og økt kontroll*. Torfinn Langelid og Kjellbjørg Lunde har tatt utgangspunkt i et annet tema som har interessert Inger Marie i mange år: *Retten til opplæring for alle innsatte – på veg mot gjennomføring*. Ståle Olsen følger opp med temaet *Fra høyt til lavt sikkerhetsnivå – soningsprogresjon i motbakke*. Festskriftet avsluttes med innslag fra en teologisk kollega, Erik J. Stavbrun som har utferdiget artikkelen *Sisyfos går ned for å hente steinen*.

Bak i Festskriftet har KRUS bibliotekar Maja Sørnes laget en bibliografi over Inger Maries arbeider. Det inneholder bøker, bokkapitler og artikler, men også intervjuer og mediebidrag samt en oversikt over dikt og radioandakter som hun har skrevet. Denne bibliografien er vi svært glade for å kunne presentere, for vi vet at denne gikk tapt for Inger Marie da bomba smalt 22. juli i fjor. Helt sist i Festskriftet har Sørnes også laget et medforfatterregister i tillegg til et emneregister.

Ottar Evensen har hatt det layoutmessige ansvaret for Festskriftet, mens Yngve Hammerlin og Berit Johnsen har hatt det redaksjonelle. Det administrative ansvaret for Festskriftet har en redaksjonsgruppe hatt. Den har bestått av Hans-Jørgen Brucker, Andreas Skulberg, Yngve Hammerlin og Berit Johnsen.

*

Med dette Festskriftet vil vi varmt takke deg, Inger Marie, for det faglige engasjementet, alle de kloke tanker og innspill, din væremåte og engasjement, og den omsorgsfulle innsatsen du har vist og viser for kolleger og andre. Dette gjelder ikke minst alle dem som har det vondt og vanskelig i livet. Som vignett er derfor hennes dikt *Betydningsfull* den beste beskrivelse på engasjementet og menneskesynet:

Betydningsfull

I din nærhet
kjente jeg meg alltid
betydningsfull.
Du virket som et
forstørrelsesglass
på mine gode egenskaper;
slik at jeg vokste,
fikk dypere røtter,
mer intense farger.

I din nærhet
var jeg betydningsfull.
Du lot meg bety noe for deg.
Du hadde

- ydmykhet nok til å ta imot
- vidsyn nok til å la deg berike
- storsinn nok til å glede deg over min fremgang.

I din nærhet
ble andres betydningsfullhet ingen trussel for meg,
snarere inspirasjon til selv å gi meg fargene i vold

Inger, min søster

av Kari Vilde Risvand

Inger ble døpt Inger Marie, men det var først da hun begynte å bevege seg utenfor Skien og familien at noen fant på å bruke begge navn. I noen år kalte far henne Bebbi, med kort e og trykk på b, og enkelte tanter kalte henne av og til Bebi, med lang e. Likevel, i det store og hele har hun alltid vært Inger for oss, uansett hvor fint og symboltungt Marie er.

Hun ble født under krigen, 19. august 1942 i Skien, som det yngste av fire barn av Karen Mathilde, født Sondresen, og Fridstein Bredo Johnsen. Vår eldste bror, John Tore født i 1936, døde bare to måneder gammel. Våre foreldre tok det så tungt at de bestemte seg for aldri å få flere barn. Likevel fikk de etter fire år nok et barn, Jan Haavard. Etter to år til kom jeg, og til slutt Inger. Da var vi tre som vokste opp med visshet om minnet av ham som døde. Tre uker før vår bror døde, døde vår fars søster av tuberkulose på Gaustad Asyl, bare 34 år gammel. Det var også et usnakkbart traume vi bar med oss.

Vår mor var egentlig en munter og takknemlig sjel som bare manglet noen måneder på å bli hundre år, og som fikk en meget vakker død.¹ Som de fleste mødre på førtitallet var hun hjemmeværende, og strevde hardt for å få endene til å møtes. All mat ble laget fra grunnen av, enten det var middag eller bakverk. Hun var berømt for sine gode sauser, moren vår. Inntektene i husholdningen var ikke av de store. Far var ansatt hos sine slektninger som hadde to fabrikker i Skien, Falkum Lys-og Sæbefabrik og Skien Trikotagefabrik. Der tjente han den nette sum av 300 kroner pr. måned, mens eierne var blant Skiens største skattytere. Han arbeidet dels på kontoret, og dels som selger rundt om i Telemarks daler og fjell, som han elsket. Senere startet han sin egen agenturforretning, uten at dette førte til de store endringer i inntektene. Det ble bare mer reising.

På disse reisene i Telemark kjøpte han eller byttet til seg bøker, malerier og antikviteter, hvilket bidro til at vi hadde et vakkert hjem, men svært lite penger til mat og klær.

Kanskje dette var en av grunnene til at Inger på et tidspunkt sa til en nabofrue: Jeg har tusen kjoler hjemme, jeg. Ikke verst, får en si, tatt i betraktning av at det bare var tre små kott i leiligheten vi hadde. -Selv fikk jeg min første nye kåpe – av en tante – da jeg var fjorten år gammel, ellers gikk det i arvegods.

---

¹ Se kap. 18 i min bok: *Pulver – et skyggebilde*, Norgesforlaget AS, Porsgrunn, 2010

FAREN VÅR BALANSERER PÅ BROREKKVERKET
OVER KLOSTERFOSEN I SKIEN RUNDT 1930

På tross av lite penger, hadde vi det antagelig like bra som andre som satt bedre i det. Dessuten begynte vi tidlig å tjene våre egne penger.

Inger var bare fem år da vi hadde vår første sommerjobb hos gartner Frøberg i Skien.

Jeg var syv. På et tidspunkt kom fru gartneren ut i åkeren, klappet Ingers hender og sa: nei så søte puselanker! Til sammen tjente vi 15 kroner på to dager, og det var vi vel fornøyde med. Ingen snakket om barnarbeid den gangen. Siden hadde vi utallige andre jobber med lusing, potetopptaking, barnepass og som avisbud. Når vi lukte, lå Inger alltid et stort eller mindre hestehode foran meg. Da vi begynte å tynne 400 meter lange rader med gulrøtter i den fine mulljorda i Børsesjødalen, ble det tydelig at hun lå i forkant, men allerede da viste hun sitt vakre hjerte ved å snu og arbeide seg tilbake på min rad slik at vi alltid ble ferdige på samme tid.

Inger var også bare fem år da hun lærte å svømme. Faren vår lærte ikke å svømme før han var 27 år. Han hadde det slik at alt han ønsket da han var liten, men ikke kunne eller fikk mulighet til, det ville han at vi skulle oppleve. Derfor ble vi tatt med fra vi var knøttsmå for å lære å svømme, både i Falkumelva og i Børsesjø. Vi gikk på svømmekurs og tok svømmeknappen gang etter gang, men Inger lærte alt minst to år tidligere enn jeg fordi vi i beste fall lærte ting samtidig, og jeg var jo alltid to år eldre enn henne.

Når det gjaldt bilkjøring var hun flere år før meg. Hun fikk lov til å trene på å kjøre fra gårdsplassen og ned til porten. Det var en ganske lang vei fordi huset lå midt inne i et kvartal. Inger kjørte ned og rygget tilbake igjen, i det uendelige. Da hun var tretten – fjorten år fortsatte hun en gang ut porten og rundt hele kvartalet, med vår skrekkslagne far i fullt firsprang etter. Hun gjorde ikke det flere ganger, og alt gikk bra. På attenårsdagen kjørte hun opp og fikk sertifikat etter å ha hatt tre kjøretimer.

På et tidspunkt begynte vi begge å spille fiolin, og Inger drev det også der lenger enn jeg, men ingen av oss drev det særlig langt. Vi kom til et tema av Corelli som vi begge elsket, men så var det stopp. Inger begynte med gitar, og spilte også "vilt" på piano, til glede for mange. Vi hadde en farfar med absolutt gehør, og Inger var nok den som hadde arvet mest av det, men det var muligens noe med konsentrasjonsevne eller vilje som gjorde at øvingen ikke sto øverst på dagsorden hos noen av oss. Derimot sang vi mye sammen med faren vår, flerstemt. Moren vår mistet sangstemmen av sorg da hun mistet sitt første barn, men hun spilte piano med så vakkert anslag, og når vi sang, var hun alltid

tilhører sammen med broren vår som av grunner vi ikke visste, heller ikke ville synge. Men han spilte klarinett i skolemusikken i mange år. – Særlig sang vi når vi var ute og kjørte bil. Det gikk mye i ”Aftensolen smiler” og ”Hvilken venn vi har i Jesus”. Men det kunne også være enstemt ” Sølvet det er seg så edelt et malm”, med tekst av Ibsen og tone av Lammers. Vi lærte den i skolekoret hvor Anders Hvitsten var en meget stri og streng dirigent, men som det lød! Lammers hadde vært litt av en figur i Skien, så vi merket oss ham, og det samme kan jo sies om Ibsen.

I noen år var vi også med i et annet sangkor, Håpet. En gang sang vi i noe som het Klovholt Bedehus ved Norsjø. Der vant vi en kringle med så mye mandeldråper i at den måtte kastes da vi kom hjem. Etter den tid har ingen av oss svermet for kunstige tilsetninger i mat. Bedehuset ligger der fortsatt, men i en begredelig tilstand.

Hjemme var det mye høytlesning. Lektyren kunne variere mellom Hans Aanrud, Gamalt or Telemark, Leo Tolstoj, Asbjørnsen og Moe, Grimms eventyr, Albert Engstrøm og mange andre. Det er noe med at foreldrenes favoritter vederfares deres barn enten de er gode eller dårlige. Vi var svært fornøyd med våre foreldres favoritter. Særlig var det en fortelling om blomsten Gentiana burseris, som vi elsket. Gul søterot het den på norsk, og den var i ferd med å bli utryddet da en professor i botanikk kom fra Oslo til Telemark for å finne den. Han kom til en heiegård og fikk vite av bonden hvor han måtte gå for å finne den. Men blomsten er drust, sa bonden. Ja, professoren gikk, og fant planten avblomstret slik bonden hadde sagt. Professoren skulle få overnatte i høyet, men la seg uheldigvis i noe gammel sengehalm som var kastet ut der. Neste morgen klaget han sin nød fordi han var oppspist av lopper. Ja, men jeg sa jo hvor du skulle legge deg, sa bonden, og jeg synes det er rart at du som er professor i botanikk ikke vet forskjell på høy og halm!

Den som i våre dager leter etter planten Gentiana burseris i norske floraer, finner den ikke, så det finnes dem som mener at dette er en oppdiktet historie.

Men vi tror jo at historien er sann uansett!

Likevel, vi lette aldri etter Gentiana burseris da vi var små. Hvem skulle vi spørre om veien etter den?

Men da våren kom, var vi ute og plukket andre blomster. Blåveis i Tangalia eller på Lennsmannseter, liljekonvall langt forbi Sommerfryd, nøkleblomst i Gunborgdalen eller kattedot på Fagerheim. Der vokste det også gravmyrt ved restene av en husmur, og den hadde vi ikke sett andre steder.

De naturopplevelsene vi fikk når vi var ute og plukket blomster, var avgjørende for resten av livet. – Ikke for det, vi var ute året rundt, hver eneste søndag fra vi var bitte små. Enten med foreldrene våre eller alene. Enten på ski eller til fots. Jo mer øde steder, desto bedre mente faren vår, så vi har alltid likt oss utenfor allfarvei. Vi gikk og gikk da, og vi går og går nå. Vi ble tatt med på fjellet da, og underveis sa faren vår: trekk pusten, unger! Og vi trakk pusten uten kanskje å tenke på at dette var øyeblikk av bevissthet, av gull. Men vi tar oss selv med på fjellet nå. Hu hei, kor er det vel friskt og lett der!

INGER OG KUSINE NUNNE PÅ
VERANDATRAPPEN

Friskt og lett var det også når vi var med i Skien Kunstforenings gamle lokaler i toppetasjen i en bygård i Skien. Vindeltrapp opp, og en herlig duft som vel må ha kommet av oljemaleriene da vi vel var innenfor dørene.

Når Skien Orkesterforening hadde konserter, var vi av og til med der også. De spilte i Turnhallen, mens solistkonserter ble holdt i Festiviteten. Der hørte vi blant andre Camilla Wicks og Eileen Joyce. Så utrolig det enn hørtes, mener jeg at vi også var på konsert med Yehudi Menuin. Det var på Stevneplassen. På slutten av 50-tallet hadde vi billetter til Jussi Bjørling, og skuffelsen var enorm da han ikke kom på grunn av sykdom. Skien hadde i de dager en fantastisk impresario, Jan Frøydarlund tror jeg han het, som det ikke har vært maken til senere. – På noen konserter kunne det av og til være kjedelig, det skal innrømmes, men det ga uttelling på lang sikt: kjærlighet til den klassiske musikken. – Inger har i et utall år hatt fast abonnement i Filharmonisk Selskaps Orkester.

Angående lekselesing, så var det litt ymse opp gjennom årene. Vi hadde barneværelse med skrivepult, men der var det veldig kaldt om vinteren, og i stuene var det mange slags liv og røre. Lekser ble ganske enkelt nedprioritert selv om vi visste at våre foreldre gjerne ville vi skulle få den utdannelsen de selv ikke hadde fått. På universitetet tok det seg opp. Lesesalene var redningen. Etter examen artium i 1961, begynte Inger å studere teologi. Hun ble ferdig cand.theol. i 1966. Senere tok hun practicum, og ble ordinert til prest. Hun tok også kriminologi grunnfag, og det har nok kommet mer til nytte enn teologien, for hun har aldri søkt noen prestestilling. Derimot var hun i flere år ungdomssekretær i Akershus krets av Norges Ungdomsforbund. Det mest dramatiske hun opplevde der, var at hun en gang hadde bestilt vekking på Kystruta. Hun skulle over i en mindre båt midt på Stadthavet. Men den som ikke ble vekket, det var Inger. Likevel greide hun på mystisk vis å stoppe Kystruta slik at hun kom dit hun skulle til nesten rett tid.

Hva var det mon tro som gjorde at Inger og jeg ble så gode venner at vi har holdt sammen i tykt og tynt i alle år siden barndommen? Var det det frie livet i naturen eller var det noe som lå dypere, en vilje til trofasthet og samhold som våre foreldres tanker og handlinger var båret av? De ville gjøre det beste for barna sine uansett materielt trøbbel. Vanskelig å si, antagelig var det begge deler. Våre foreldres innerste håp ble satt ut i livet ved det faktum at vi var sammen, var venner, og at vi fortsatt er det.

Hvem er hun så, min søster Inger?

For mange år siden kom det for henne at hun hadde fire oppgaver i forhold til andre mennesker.

Hun skulle:

- oppmuntre
- hjelpe
- be for
- gi penger

Derfor synes hun det er helt ok å være i baktroppen og hjelpe til med å smøre ski for mine barnebarn, kjøre dem på skitrening, eller hente en liten tass i barnehagen, arrangere ukelang leirskole, ta dem med på svømmetrening, eller dra av gårde - i år etter år - på ukelange ferier med sin niese og nevø, som hun gjorde i mange år, i innland og utland.

Det går også an å være i baktroppen for andre mennesker ved å gjøre innkjøp for dem som er dårlige til bens, og gå på sykebesøk igjen og igjen til dem som trenger det. Hun har hatt flere venninner som er blitt alvorlig syke, og hun har fulgt dem alle i sykdoms- og dødsprosessen, den ene av dem helt inn i døden. – Mer eksistensiell lærdom kan en ikke få, tror jeg.

Hun har alltid vært sånn. Et kreativt overflødigthorn med edelt hjerte. – Antagelig er det derfor diktsamlingene hennes har gledet så veldig mange mennesker gjennom mange, mange år.

Men et overflødigthorn med edelt hjerte, det er hva hun er, Inger. Derfor har hun bidratt til at alle festdager i vårt liv er blitt mer festlige enn de ville ha vært uten henne. Viktigere er det likevel at hun har bidratt til at hverdagene er blitt bedre enn de ville ha vært uten henne. Spør bare de to

barnebarna hun hentet i barnehagen en gang i uka for å ha med hjem til seg og spise middag. Mens de ventet på maten, satt de pent ved siden av hverandre i en lenestol og spiste pinne-is! –

Slik kan hverdag og fest gå opp i en høyere enhet.

En gartnermedhjelper i kriminalomsorgen

av Knut Storberget

Det var godt at Inger Marie søkte jobb i Justisdepartementet i 1978. Det var bra at det var et ledig engasjement ved det fjerde kontor. Justispolitikken trengte en teolog med bakgrunn fra barnevernsakademiet, frivillig aktivitet, folkehøgskoleerfaring og med bred skriverfaring. Tenker det har kommet godt med i de departementale korridorer at hun visste hvordan det var å være avisbud, ekspeditør, gartnermedhjelper og ikke minst fengselsbetjent på Bredvedt.

Justisdepartementet trengte henne da, vi har hatt stor bruk for henne i årene etter og vi vil alle savne henne i årene som kommer. Både i og utenfor departementet vil vi nok likevel høre fra henne. Så lita, men likevel så stor.

Sjelden har jeg hatt en medarbeider som så solid og rolig trår til. Som alltid vet hvor hun vil, og som så fullt ut står fast på verdiene. Verdier som trengs mer enn noen gang overfor de som sliter aller mest; de som fordømmes og lett blir ofre på politikkenes alter. Aldri har jeg følt meg tryggere enn da Inger Marie arrangerte, ledet, styrte, eller for den saks skyld introduserte meg. Vi vet hvor vi har hverandre. Vi vet hva vi mener. Vi vet hvor vi vil.

Inger Marie kom inn departementet og justissektoren på et avgjørende tidspunkt. 1978.

Justisdepartementet opplevde i 1978 virkelig å være gjenstand for heftig politisk debatt. Justisminister Inger Louise Valle legger i 1978 frem sin kriminalmelding, Stortingsmelding 104 (1977-78).

Rabalderet var i gang. Etablerte autoriteter, partifolk og opinion hamra løs. Få forstod det helt naturlige; skal vi klare å imøtekomme det enorme forventningspresset vi har til individuell endring hos de menneskene som fengsles; ja da skulle det bare mangle at systemer og reaksjoner også må endres. Ja, det er jo et paradoks at på det feltet i samfunnet vi forventer mest endring hos individer, ja der har systemet selv endra seg minst. Når dørene lukkes bak 19 år gamle Roger fra Furuset i Oslo fengsel avd. A, ja da er han under samme fysiske fasiliteter vi tilbød folk på 1800-tallet.

Inger Marie kom til et departement som Valle selv beskrev å ha vært lite politisert med sterkt embetsverkstyring. Liten politisk debatt var reist. Valle tok sjansen, og hun vant til slutt. Mange vil si at hun tapte i 1978/79, men hun har vunnet hver dag siden. Inger Marie har bidratt til disse seirene.

Forslagene i meldingen er gradvis blitt virkeliggjort. I 1984 kom de første forsøk med samfunnstjeneste. De fleste forslagene i Valles kriminalmelding er i dag en selvfølgelig del av

justispolitikken og betegnes som suksesser. Flere jobbes det fortsatt med. Meldingens budskap om at redusert kriminalitet fordrer bredere blikk og endring i samfunnsforhold utover lengre straffer og mer politi er ikke blitt mindre aktuell. Flere departement må på banen, slik vi nettopp gjorde med stortingsmelding nr 37 (2008-09). Flere må få eierskap til justispolitikken.

Valle sa det egentlig best sjøl i boka si «Dette står jeg for» (Gyldendal) fra 1989:

«Jeg tror at de fleste vil være enige om at det i den kulturkrets vi hører hjemme i, vil være rimelig at siktemålet med en kriminalpolitikk også må være at forbryteren hjelpes bort fra forbryterbanen og får rimelige muligheter til å bli en skikkelig borger. ... Å ha som motto «alle mine sønner» er solidaritet i praksis. ... Selv om vi tar avstand fra og frastøtes av deres holdninger og av deres stil, betyr ikke det at de bare skal møtes med politi og straff. Også de har rett til vår omtanke, selv om de selv kanskje vil betakke seg for noe slikt.»

Videre skriver Inger Louise Valle:

«Av viktige forslag i meldingen ved siden av å opprette et bredt sammensatt kriminalitetsforebyggende råd, og en straffekommisjon, ville vi:

utvikle fengslene i mer human retning gjennom mange konkrete tiltak,

senke straffenivået for å bringe straffemetodene mer i tråd med våre kulturelle tradisjoner,

gjennomgå varetaksordningen på bakgrunn av en spesiell utredning i et eget utvalg,

heve den kriminelle lavalder fra fjorten til femten år,

øke støtten til ofre for kriminalitet,

styrke kriminalomsorgen i frihet,

bygge ut politiet i nærmiljøet,

opprette konfliktråd der ofre og lovbrytere kunne møte hverandre, dette med særlig sikte på ungdomskriminaliteten,

innføre samfunnstjeneste hvor lovbryteren kunne gjøre opp for seg gjennom gratis samfunnsnyttig arbeid, og derved slippe å komme i fengsel.»

Inger Marie Fridhov er nok svært komfortabel med at kriminalmeldingen fra 1978 og kriminalomsorgsmeldingen fra 2008 stortingsmelding nr 37 «Straff som virker», i stor grad forfektet et menneskesyn hvor mennesket (det være seg straffedømt eller offer) sin verdighet og rett stod sentralt.

Tiltakene i begge meldingene ble preget av at kvalitative tiltak i kriminalomsorgen som rusbehandling, sysselsetting, kultur, bosetting og ivaretagelse av sosiale nettverk med det siktemål å skape endring og bedre livskvalitet for alle som berøres av en straffbar handling. Menneskene skal oppleve progresjon i soning og i eget liv. Det gjør inntrykk på en overivrig statsråd å ha med slik kompetanse som Inger Marie innehar i tid og dybde. Det gjør enormt inntrykk på meg i dag 26. april 2012 å høre min gode venn og ansatt i kriminalomsorgen, Harald Føsker vitne i rettssaken mot terroristen som ødela så alt for mye for oss 22. juli 2011. Harald som ble hardt skadet fremhevet i vitneprovet at det han har opplevd rokker ikke ved hans holdninger til de verdier vi styrer norsk kriminalomsorg etter. Er det noe rart en ser det som et massivt privilegium å kunne bruke over 6 år på å være statsråd med et slikt embetsverk?

Bare disse gjør det mulig å fremme endringsforslag, skrive meldinger og til alt overmål: få så å si tverrpolitisk oppslutning i Stortinget. I så måte hadde jeg det betydelig lettere enn Inger Louise Valle. Djerpe politiske endringer i justissektoren krever mer enn flertall; det krever bredest mulig oppslutning for å vinne nødvendig legitimitet. Tiltakene er mest effektive når det står mange bak.

For min egen del var arbeidet med stortingsmelding 37 fra 2008 det jeg ser tilbake på med størst glede. Jeg så på det hele som en stor mulighet til å ta i bruk ubrukte ressurser.

Jeg har sett så mye ressurser i norske fengsler. Likevel går det galt igjen for svært mange raskt etter løslatelsen. Halvparten av dem som har sonet ferdig en dom, begår lovbrudd på nytt innen 5 år. Hva skal til for at de som løslates ikke kommer tilbake? Jeg mener at vi fortsatt trenger en debatt om hva slags kriminalomsorg som faktisk hjelper. Og den må vi bygge på kunnskap - ikke på gamle tankemønstre og fortidas løsninger. Vi må våge å tenke nytt.

Hva skal vi satse på: Mer isolasjon eller bedre rehabilitering? En innsatt beskrev for meg lukket soning som å sette livet på pause. Tilværelsen på en sikkerhetsavdeling er for de fleste preget av ensformighet, ensomhet og meningsløshet. Det normale livet utenfor oppleves gjennom TV-skjermen. Kontakten med de nærmeste - familie, venner og egne barn - blir dårligere, i verste fall helt borte.

En slik tilværelse gir dårlige vilkår for menneskelig utvikling. Likevel er det nettopp det vi ønsker – at de innsatte skal utvikle seg som mennesker i soningstiden. Slik at de klarer å få til et sporskifte i livet. Slik at de lar være å begå nye kriminelle handlinger når de kommer ut. Vi vil ha ned tilbakefallet, vi vil ha et samfunn med mindre kriminalitet og mer trygghet.

For å få til det, må vi skape bedre vekstvilkår for de som er under soning. Målet om et varmere samfunn gjelder også innenfor fengselsmurene. Forberedelsene til et liv uten kriminalitet må foregå inne i fengselet. Ved løslatelsen er det for sent å begynne å tenke på livet etterpå! Jeg mener at tilværelsen i et fengsel i størst mulig grad bør gjenspeile livet ute i samfunnet. Det er best for den innsatte, og det er best for samfunnet.

Stortingsmeldingen «Straff som virker» om kriminalomsorgen inneholder en rekke tiltak som skal hjelpe lovbrøyttere over i et vanlig liv uten kriminalitet. Noe av det viktigste er å redusere de store levekårsforskjellene mellom de som sitter i norske fengsler og befolkningen for øvrig.

Fafo har vist at 38 prosent av de som soner en fengselsdom har ungdomsskolen som sin lengste fullførte utdanning, mot 19 prosent i befolkningen forøvrig. 30 prosent er arbeidsledige når de starter soning. 30 prosent er uten bolig og dette tallet stiger til 60 prosent målt ved løslatelse.

Nærmere 70 prosent har et rusproblem. Hvis vi ikke klarer å gjøre noe med disse enorme levekårsproblemene, klarer vi ikke å løse problemene for gjengangerne.

Det er ofte lite som skal til. Men tilbudene må være der. Regjeringen er i ferd med å få flere av dem på plass. Mange tar i dag gode eksamener etter skolegang i fengslene. Vi har etablert undervisningstilbud i alle fengsler og disse skal videreutvikles. Vi har opprettet rusmestringsenheter i flere fengsler, og flere må komme. Målet er å styrke rehabiliteringen av innsatte med rusproblemer og få flere over i en behandlingssituasjon.

Det satses nå sterkt på å hjelpe innsatte med å skaffe sin egen bolig, gjennom et forpliktende samarbeid mellom fengslene og kommunene. Vi er i ferd med å få et bedre samarbeid med NAV, slik at flere skal være sikret jobb når de kommer ut.

Men det handler ikke bare om utdanning, bolig og jobb. Like viktig er det at den innsatte får et nettverk; gode sosiale relasjoner som kan starte inne i fengslet og fortsette utenfor. Derfor ønsker jeg at flere frivillige organisasjoner skal engasjere seg inne i fengslene. Røde Kors gjør allerede en kjempejobb!

Også andre kan bidra til at terskelen mellom fengselet og livet utenfor blir lavere. Innsatte trenger tilbud om nettverk og vennskap som er der når livet starter igjen utenfor murene.

Dessuten vet vi at innsatte er storforbrukere av kultur. For hver soningsplass er det 20 ganger høyere utlån fra bibliotek enn i befolkningen for øvrig. I 2005 var det bibliotekstilbud i 13 fengsler. I 2008 var det etablert bibliotek i 30 fengsler. I dag har de fleste fengsler bibliotek. Hva betyr dette for mennesker? En innsatt har kalt biblioteket "Det normale rommet" i fengslet. Et fristed, å være i det normale livet - innenfor murene.

Vi skal reagere med fasthet overfor de som begår lovbrudd. Og vi har en gruppe domfelte i Norge som kan være farlige. Vi trenger fengsler med høyt sikkerhetsnivå slik at vi kan trygge samfunnet mot disse personene.

Samtidig vet vi at ensomhet og isolasjon gir dårlige utviklingsmuligheter for mennesker som sliter. Det gjelder også dem som sitter i fengsel. Jeg mener derfor at vi må øke bruken av åpne soningsplasser for innsatte som ikke utgjør en fare for samfunnet. Det bør i større grad gis muligheter for raskere innsettelse i de åpne fengslene, og at ikke alle som får en fengselsdom nødvendigvis må starte på lukket soning. Dette gjelder særlig de med de korteste dommene.

I Norge har om lag to av tre fengselsplasser høyt sikkerhetsnivå. Samtidig er 30 prosent av dommene som avsies på under 30 dager. Over halvpartene av dommene er under 60 dager.

Er det nødvendig at alle disse menneskene soner på sikkerhetsavdeling, i lukket anstalt? Jeg mener nei. Flere fengselsplasser med høyt sikkerhetsnivå må gjøres om til åpne plasser, og mange bør få en annen type reaksjon enn fengsel.

Vi har allerede trappet opp bruken av alternative straffereaksjoner til fengsel, fordi vi ser at dette virker bedre. Vi har økt bruken av soning i institusjon for lovbrøtere med store psykiske problemer og rusproblemer. Vi har også økt bruken av samfunnsstraff, fordi dette er en reaksjon som gir mindre tilbakefall. Nærmere 8 av 10 som gjennomfører en samfunnsstraff, klarer å leve en kriminalitetsfri tilværelse etterpå.

Vi har økt bruken av konfliktråd og meglings, og startet med hjemmesoning med elektronisk kontroll (fotlenke). Erfaringer fra Sverige tyder på at tilbakefallet er lavt og gjennomføringsprosenten høyt blant dem som gjennomfører denne straffeformen.

Så har Stortinget også vedtatt en ny straffart så sent som 6. desember 2011. Ungdomsstraff. Jeg hadde gleden av å være i Stortinget denne dagen; som representant, og trykke på den grønne knappen. Det var under en måned siden jeg forlot departementet.

Salen tømmes raskt denne dagen, og den harde kjernen av justispolitikere blir igjen i salen. Ikke en journalist tilstede; de har andre saker å befatte seg med av mer eller mindre størrelse. Med vrede registrerer jeg ingen presse og så å si ingen debatt eller oppmerksomhet i avisene om dette forslaget. Er det så rart at folk flest har inntrykk av at politikken bare består av detaljer, uenighet og politikere som begår feil og skor seg sjøl?

Ungdomsstraffen innebærer redusert bruk av fengsel. Økt bruk av sosial kontroll i stedet for fysisk kontroll. For barn mellom 15 og 18 år som har begått alvorlig eller gjentatt kriminalitet skal ungdomsstraffen innebære sterk involvering av lovbrøter, sosialt nettverk og aktuelle myndigheter i stormøteregi arrangert av konfliktrådene. Reaksjonen skal øke lovbrøters forståelse for konsekvensene av handlingen som er begått, og mobilisere de som står rundt. Familie, naboer, venner og offentlige etater skal ikke lete etter passende jus, men egnet reaksjon.

Fornærmede skal involveres etter eget ønske. Reaksjonen er krevende med lang oppfølgingstid og strenge kontrolltiltak.

Domstolen gis adgang til å idømme ungdomsstraff som vil innebære overføring til konfliktråd og stormøte. Dette fordrer samtykke fra lovbrøteren. Retten fasetter den tiden gjennomføringen skal vare, mellom 6 måneder og 2 år. Unntaksvis kan gjennomføringstiden vare i 3 år. Endelig har retten et ris bak speilet om ungdomsstraffen ikke følges opp: en subsidiær fengselsstraff.

I konfliktrådet vil lovbrøter møte blant annet en ungdomsordinator og et eget team som skal følge opp vedkommende og koordinere innsatsen. På møtet utformes en ungdomsplan som kan inneholde

erstatning og gjenopprettende tiltak, deltagelse i kriminalitetsforebyggende program, opphold i institusjon, utføring av samfunnsnyttig tjeneste, avhold fra rusmidler, avleggelse av urinprøver og overholdelse av oppholdssted og kontaktforbud mot bestemte personer.

Ungdomsstraffen ble vedtatt i Stortinget denne dagen. Det er ikke så ofte en er med å stemme over forslag i Stortinget en sjøl har vært med å legge frem for Stortinget ifra Regjering. Det ble en god dag. Jeg hadde gleden av å være med på et enstemmig vedtak om dette seinere på ettermiddagen. Selv Fremskrittspartiet bidro konstruktiv til å samle det politiske Norge om en viktig strafferettslig reform. Strafferetten trenger tillit og legitimitet. Min holdning er at det nettopp på områder hvor myndighetene gis makt til å utøve sin hardeste makt; tvang; bør vi ikke nøye oss med flertall. Forslag om endringer her fortjener bredere oppslutning; helst enstemmighet. Slik forsterkes tilliten til myndighetene, og forståelsen av reaksjonen. Reformen står stødigere. All honnør til opposisjonspartiene som ikke lot det gå partipolitikk i dette.

Saksordfører Andre Oktay Dahl fra Høyre bidro godt, og sa i sitt innlegg i Stortinget:

”Noen ganger kan man få inntrykk av at politikeres viktigste mål er å være uenige for å være uenige. Da er det desto bedre at vi i denne saken greier å samle oss enstemmig om noe som vil kunne løse et problem vi er opptatt av, uansett politisk farge, nemlig at ikke barn og ungdom skal utvikle en kriminell løpebane, men at de behandles som det de er – barn og ungdom i en sårbar livsfase. Jeg vil berømme avgått statsråd Storberget for det engasjementet han hadde for dette temaet, og jeg har lyst til å takke en samlet og enstemmig komité for et godt samarbeid ved behandlingen av denne viktige saken.

Det er et felles politisk mål at barn, som en klar hovedregel, ikke skal settes i fengsel, men at det i stedet er ønskelig å øke bruken av alternative reaksjoner overfor barn som begår kriminalitet. Det fremlagte lovforslaget vil bidra til å bedre unges rettsstilling ved pågrepelse, varetektsfengsling, fastsettelse av straff, og under gjennomføringen av straffen. Komiteen oppfatter dette som en helhetlig tilnærming, og en oppfølging av Stortingets og regjeringens felles ønske om mer målrettede tiltak overfor barn og unge som begår kriminalitet, bl.a. knyttet til forebygging, økt bruk av konfliktråd og straffereaksjon med rehabiliterende innhold.

Han fortsatte:

”I lovforslaget foreslås også flere endringer knyttet til måten straff skal fastsettes på. Den såkalte ungdomsstraffen er ikke, som noen i utgangspunktet kanskje tenker, en puslete måte å tenke straff og rehabilitering på. Det er det stikk motsatte. Ungdomsstraffen skal være en strengere reaksjonsform fra samfunnet enn påtaleunntatelse, samfunnsstraff eller betinget fengsel, og vil være langt mer treffsikker når det gjelder forebygging av kriminalitet.”

Kloke ord som satte saken i godt perspektiv, og som bidro til felles forståelse.

I samme sak og å samme dag vedtok dessuten Stortinget flere forslag enstemmig om begrensninger i bruk av fengsel, forvaring og varetekt for de under 18 år.

Ungdomstraffen har fått den beste starten vi kunne ønske. Enstemmig vedtatt. Godt jobba av byråkratene. Politikk nytter!

Vi vil ha en kriminalomsorg som virker – og som bidrar til å utvikle mennesker. Som hindrer tilbakefall til ny kriminalitet. Og som skaper mer trygghet samfunnet.

Vi ser heldigvis det gror av nye tiltak i kriminalomsorgen. Det nydyrkes. Ugras fjernes. Det gjødsles. Det høstes. Inger Marie har på sin CV angitt erfaring som gartnermedhjelper. Vi har hatt stor nytte av gartnermedhjelperen. Hun har fått det til å spire og gro. Hun har vært flink til å ta vare på livet som gror. Jeg er svært takknemlig, og plukker roser titt og ofte. Kanskje hun har Tryslingen, småbrukersønnen og dikteren Einar Skjæråsen vakre linjer i «Du ska itte trø i graset»² i bakhodet når hun skriver proposisjoner og dikt:

Du ska itte trø i graset.

Spede spira lyt få stå.

Mållaust liv har og e mening

du lyt sjå og tenkje på.

På Guds jord og i hass hage

er du sjøl et lite strå.

---

² Einar Skjæråsen: *Du ska itte trø i graset* (1954)

Inger Marie Fridhov – en markant kriminolog

av Asbjørn Langås

Inger Marie Fridhov har i en årrekke nedlagt et betydelig arbeid for frihetsberøvelsens innhold i fengslene, etatssamarbeid, ansatte i etaten, forskning, med mer.

Fengselsstyret, som det den gang het, fikk samtykke til å opprette en ny stilling som kulturkonsulent. Fridhov, som var en av søkerne, ble valgt på bakgrunn av utdanning, praksis fra ungdomsorganisasjonsarbeid og erfaring fra arbeid med mennesker i en vanskelig livssituasjon. Flertallet av de innsatte var nettopp i en slik situasjon.

I 1970-åra trakk Stortinget opp retningslinjer for samfunnets borgere. Alle skulle ha lik rett til utdanning, arbeid, helsetjenester, og kulturtilbud. Det offentlige hadde dermed også påtatt seg et særlig ansvar for gruppen av mennesker som av ulike grunner har problemer med å delta i disse aktivitetene. Innsatte i fengslene var en slik gruppe. Utfordringene ble å bringe tilbudene inn i fengslene, for siden å følge dem opp etter løslatelsen.

Fridhov fikk et særlig ansvar for at kultur- og fritidssektoren ble en naturlig del av frihetsberøvelsens innhold i fengslene. Andre etater skulle komme inn og ansvarliggjøres både faglig og økonomisk. Selv om Stortinget hadde gitt sine retningslinjer, var problemet å få dem omsatt til praksis når andre etater skulle ta av egne budsjetter til virksomhet i fengslene. Det måtte nedlegges et betydelig holdnings- og påvirkningsarbeid for å vinne forståelse for at innsatte fortsatt var et medlem av samfunnet med sine borgerlige rettigheter. Også fra fengslenes ansatte kunne man møte en viss motstand ved at andre etater skulle ha adgang til fengslet og de innsatte. Det kunne oppleves som en trussel fra tjenestemennenes side.

Inger Marie Fridhov var uredde, frittalende og klok, og hun kastet seg inn med stor energi for de klare mål som skulle oppnås. Særlig Kulturdepartementet med Statens bibliotektilsyn og Statens ungdoms- og idrettskontor (STUI) ble viktige samarbeidspartnere. Det ble holdt en stor konferanse om kultur i fengslene og en rekke kurs som Fridhov mesterlig tok hånd om. Utlånstjenesten i fengslene fant sted fra glasskap med nummererte bøker i gråpapir. Det sier seg selv at leselysten var liten hos de mange lesesvake innsatte med skolevansker. I regi av Statens bibliotektilsyn ble det etablert ny bibliotekvirksomhet i fengsel år etter år. Ved de større landsfengslene ble det tilsatt bibliotekarere lønnet over Kulturdepartementets budsjett. Leselysten økte formidabelt.

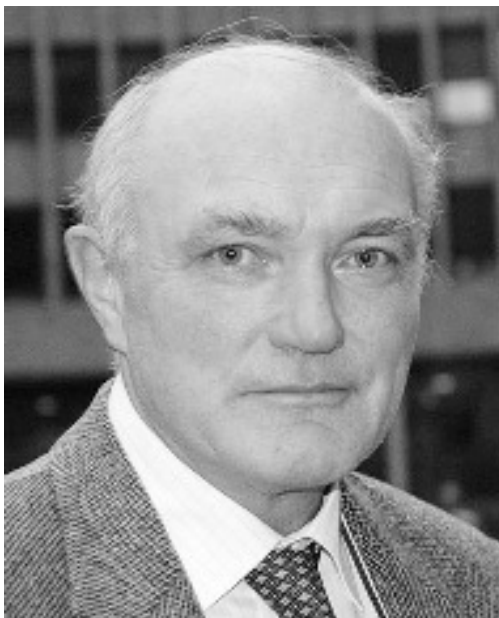
Statens ungdoms- og idrettskontor kom hvert år inn med idrettsmateriell, utbedring av luftegårder for aktiviteter og finansiering av gymsaler og idrettsbaner.

Riktig kosthold for innsatte er viktig. Fridhov laget i samarbeid med fagfolk på området et nytt kostreglement for fengslene. Dette førte til større variasjon og riktigere kosthold – et stort arbeid.

Siden Fridhov var teolog, falt det naturlig at fengselsprestene og deres tjeneste i fengslene ble hennes saksområde. Hun deltok også, etter at hun hadde sluttet i avdelingen, i omorganiseringsarbeidet med overføring av det faglige og økonomiske ansvaret for prestedtjenesten til Kirke- og undervisningsdepartementet.

Det vil føre for langt å komme inn på all den kontakt og alt det samarbeidet som Inger Marie Fridhov hadde med kristelige og humanitære organisasjoner. Likevel vil jeg nevne innsatsen for Røde Kors visitortjeneste, som arbeidet med henblikk på å åpne fengslene mot samfunnet. Dette arbeidet lyktes hun meget godt med, og det har gitt gode resultater.

Avslutningsvis vil jeg takke deg for stor faglig innsats, et godt og interessant samarbeid i Anstaltseksjonen, og ønske deg en god og lang pensjonisttilværelse.

Vi sier det som det er

av Øystein Blymke

Åpenhet kan gjøre oss mennesker sårbare. Men også ekstra verdifulle - for hverandre. Inger Marie er et verdifullt medmenneske, for meg, i mitt univers. Åpen, og litt sårbar – som noen mennesker heldigvis er. Hennes åpenhet og sårbarhet viser meg et genuint ønske om «å si det som det er». En åpenhet med omtanke og omsorg, men helt uten den tildekkende skånsomhet. Overfor meg har denne egenskap alltid virket tillitsfull. Samtalene med Inger Marie gjør meg trygg. I den forstand at hennes ærlighet bidrar til å få fram, også noe av det «ærligste» i meg, gjennom våre samtaler om det meste på vår arme jord..

Inger Marie kom inn i mitt byråkratiske liv i justisdepartementet for ca. 40 år siden. Hun møtte den gang en ung byråsjef som nok var mer system- formalistisk og saksorientert enn hun la opp til å være, overfor meg. Men, hennes faglige nysgjerrighet, hennes medmenneskelighet og ønske om praktisk anvendelse av sine kriminalpolitiske observasjoner og meninger, påvirket meg – positivt. Vi fant hverandre som det heter. Vi fant hverandre i en felles forståelse av hvordan daværende Justisminister Inger L Valle ønsket at den humanistiske strafferettspleien skulle utformes. Inger Marie formidlet sitt menneskesyn – inn i en praktisk kriminalpolitisk kontekst - på en måte som fikk meg til å lytte. Hennes oppfatninger og holdninger ansvarligjorde individet, uten at hun dermed underslo at den kriminelt belastede hadde mange gode unnskyldninger til å legge ansvar for sine feiltrinn, utenfor seg selv. Inger Marie viste medmennesket respekt, gjennom å hjelpe, støtte, men samtidig kreve noe. Stå til ansvar. Vi mennesker, uansett hvor langt nede eller ute vi blir definert å være, ønsker respekt, og at det kreves noe av oss.

Slik fremstår Inger Marie for meg den dag i dag: En god kollega som er åpen og sårbar, rett fram, og uten en tildekkende skånsomhet. Hun har alltid gitt meg energi, byråkratkollegaen hennes med et mangeårig ledelses- og helhetsansvar bak seg. Hun har gitt meg synspunkt, om en balansert og «rettferdig» kriminalpolitikk. Kloke og praktiske råd om hva «de der ute», den straffedømte, den som soner, «fortjener og behøver», i form av en straff som er «rettferdig». En straff uten hevnbegjær, men som «virker». Slik er hun. Inger Marie forfekter et menneskesyn og en kriminalpolitisk tenkning, uten de store teoretiske tankekonstruksjonene. De har jeg som byråkrat god nok tilgang til fra annet hold. Likevel, hun formidler sine meninger, med en forskningsbasert og empirisk fundament som gjør at vi lytter, og får respekt. Inger Marie har som vi vet, mer enn nok av teoretisk, for ikke å si teologisk bakgrunn, for å forstå og få respekt i de såkalte fagmiljøene. Det var og er imidlertid ikke den ballasten jeg har lagt vekt på hos henne, men heller hennes spontanitet og umiddelbarhet, om

noe hun opplever som urettferdig og «hoppende galb». Meninger om hva som virker og ikke virker, om hva som er tjenlige virkemiddel å anvende for oss i «byråkratisystemet», vurdert opp mot hva som egentlig er tjenlig for den det gjelder. Den straffedømte.

Med all respekt derfor, for offentlige utredninger, forskningsmateriale. Min læring om hva som «virker» i vår kriminalpolitikk, min opplevelse av troverdighet i de budskap jeg lyttet til, er mye knyttet til den lærdom og det kriminalpolitiske feltarbeid som Inger Marie har veiledet meg inn i. La meg i den sammenheng også ta med Dr.philos og direktør Kåre Bødal som, i likhet med Inger Marie også jobbet som forsker i kriminalomsorgsavdelingen «i sin tid». Takk for den innsikt dere ga meg, om det viktigste i en human strafferettspleie: Respekt, ansvar og en «riktig» innrettet rehabilitering.

Selv om mine gjøremål i Det kongelige justis og politidepartementet (nå: Justis- og beredskapsdepartement) etter hvert ble dreid mot budsjetter og norsk politi, fortsatte den kollegiale og faglige kontakten med Inger Marie. Helt fram til i dag. Når jeg ofte falt for fristelsen til å snakke til henne om budsjettbegrensninger, fengselskapasitet og avhengigheter i straffesakskjeden, drar Inger Marie til med illustrerende karakteristikker av innsattes psyke, deres problem, deres behov, og deres holdninger, og de praktiske og vanskelige rammebetingelser som «jeg da virkelig må forstå at de lever under»! Uttilslørt, men åpent, oppriktig og i den gode og humanistiske saks hensikt – alltid.

Og til slutt, helt mellom oss Inger Marie: Prøv gjerne ut en litt unyansert og korrigerbar problemstilling. Legg den ut til debatt. En prøvende subjektiv vurdering gjør seg best overfor en man er trygg på – da kan vi hoppe over forbeholdent akademisk innpakket teorinakk, om de store vyer i kriminalpolitikken. Det store og gode ved deg Inger Marie er, at selv om det ofte kommer «rett fra levra» så har det vært innom hjertet ditt, både på vei inn, og på vei ut. Inger Marie vil det beste, både for den andre, og for norske kriminalomsorgen. Hun har gitt meg mer enn hun aner. Til og med vært med på å utvikle min smule evne til selvironi og selvkritikk. Men, vi er også skjønt enige om at det ikke må bli for mye, «verken av det ene eller det andre».

Inger Marie på plass på jobben

av Betty Lind

I min private 7. sans for 1994 står det en tirsdag, 20. september: «Inger Marie på plass på jobben». De følgende bladene i sansen er nesten tomme. Så ser jeg forklaringen. En dag ut i oktober står det: «Alle de uskrevne dagene skyldes Inger Marie – det er topp å være på jobb!» Dette var starten på 10 år med Inger Marie som sekretariatsleder i Det kriminalitetsforebyggende råd.

Vårt bekjentskap startet imidlertid allerede i 1982. Jeg var nylig ansatt i KRÅDs sekretariat. Rådet var opprettet som et resultat av «Kriminalmeldinga» fra 1978 under daværende justisminister Inger Louise Valle og hadde eksistert i to år. Sekretariatet holdt til i en av de fordums gamle bygårdene i Grubbegata, i et kvistværelse oppunder mønet, med et lite vindu i skråtaket som dagslyskilde. På den andre sida av etasjen hadde Kriminalomsorgsavdelingen sine slitne lokaler. Her traff jeg på kombinasjonen prest/kriminolog/forsker/poet/naturmenneske – med lynraske ben og muntre krøller rundt et spesielt klokt hode. Dette menneske skulle bety mye både for KRÅD og meg mange år senere.

Stortingsmelding nr. 23 i 1991/92 Om kriminalitetsbekjempelsen understreket spesielt betydningen av forebygging. Ved reorganisering og nyoppnevning i 1993 kom departementsrepresentanter inn i KRÅD. Det viste seg å være lurt. Forebyggende virksomhet fikk nå større slagkraft og myndighet. Prosjektet Samordning av lokale kriminalitetsforebyggende tiltak var nettopp avsluttet. Hovedmål var å få etablert tverrsektorielle samarbeidsformer på lokalplanet mellom politikere, kommunale etater og politiet, knyttet til barns og unges levekår.

Mange prosjekt havner etter hvert i skuffen, muligens også dette. Men i 1994 kommer Inger Marie til KRÅD! Med sil og lupe gikk hun løs på rapporten og renslipte de viktigste erfaringene. Basert på disse laget hun en konkret og punktvis oppskrift på hvordan samordning mellom etater kan forankres og drives i en kommune. SLT-modellen ble et begrep. Målet var at landets kommuner skulle inkludere denne i sin ordinære planleggingsprosess. Det ble jobbet jevnt og trutt med dette for øye. I dag er SLT-modellen integrert i nær halvparten av landets kommuner.

Fra 1996 var barn og unge blitt rådets hovedfokus, og rådet igangsatte utviklingen av et kriminalitetsforebyggende og holdningsskapende undervisningsopplegg til bruk i grunnskolen. LEV VEL-pakken ble introdusert i forbindelse med ny Læreplan 97. Pakken inneholdt forskjellig materiell for både småskole-, mellomskole- og ungdomsskoletrinnet, et opplegg for skole og hjem og et for politiets undervisning i skolen. Materialet knyttet seg opp mot skolens egne fagplaner og ble delt ut gratis til alle landets grunnskoler. Her var det både elev- og lærerhefter, videoer, revy, plakater,

kortspill, og CD'er med fortellinger og sanger. Dette kostet langt over de midler KRÅD disponerte over. Men vi hadde fremdeles 6 departementer i rådet som bidro med midler – også til en egen SLT-rådgiver i sekretariatet. Ved neste reoppnevning mistet vi departementsrepresentantene. Med dem forsvant både midlene og muligheten KRÅD hadde som sentral kriminalitetsforebyggende koordinator. På det lokale plan gikk det heldigvis bedre.

Kriminalitet koster. På en internasjonal forskerkonferanse om fangetall som KRÅD støttet sommeren 1995 ble det dokumentert at fengsel er en dårlig løsning hvis vi vil redusere eller forebygge kriminalitet. Å satse på barn og unge før de havner i fengsel er både fornuftig og billig til sammenligning. Denne erkjennelsen var ikke ny, men til stadighet gjentatt i utallige sammenhenger. Den syntes bare ikke på KRÅDs årlige budsjetter.

Aksjoner og temporære krafttak hjelper lite. Forebyggingsarbeidet må omgjøres til permanente strategier og bygges inn i kommunale planer. SLT-modellen er en slik strategi. Nye spor må legges, utallige hindre må sprenges. Det tar uendelig lang tid og det er lett å slippe taket – hvis man ikke er seig! I 1996 fikk Inger Marie sammen med Norges Byggforskningsinstitutt utarbeidet en forebyggende sjekklister til bruk for kommuneplanleggere. Heftet ble kalt ”Bedre planlegging – færre farer” og pekte på fysiske faktorer som kunne skape et best og tryggest mulig by- og boligområde.

På den sosiale og miljøskapende siden ble den tidligere Aksjon Nabohjelp videreført i prosjektet Nabohjelpsområder. Grunntanken var å motivere naboer innenfor definerte geografiske områder til å være naboer på en litt mer aktiv måte. Også her omsatte Inger Marie prosjektets evalueringsrapport til en praktisk veiledning, der KRÅD oppfordrer alle til å ta medansvar for tryggheten i bomiljøet sitt.

Skal man nå ut til landets befolkning, er det ikke nok med et beskjedent opplag materiell. KRÅD var ennå ikke på nett, og hadde verken ressurser eller noen ytre etat. Spredning av Nabohjelpsområder trengte et eget sekretariat og friske midler. Som statsorgan kunne vi ikke motta sponsormidler, der var vi like langt. Da opprettet Inger Marie like godt en nasjonal stiftelse med sete i Kristiansand – der de beste erfaringene med nabohjelp var. Medstiftere var Norges boligbyggelag, Kristiansand kommune, Norges Vel. Men hvem ville stå for finansieringen? Inger Marie løp tiggerrunder til ulike større selskaper for å selge inn prosjektet. Tilslutt endte vi opp med Vesta som ville støtte sekretariatet de første årene. Vesta bakket imidlertid sakte ut og utarmet aktiviteten. Mens Justisdepartementet grublet på videreføringen av nabohjelpsarbeidet, avgikk sekretariatet ved en stille død.

Handelens og Servicenæringens Hovedorganisasjon praktiserte også en Nabohjelpsordning. De ba KRÅD om hjelp for å sikre butikker ytterligere mot tyveri og ran. Da gikk Inger Marie ut i pressen – i rød kåpe, må vite. Hun pekte på at noe av svinnet kunne skyldes rot i lager, varenes plassering i butikken, og tyveri blant egne ansatte. Utspillet falt ikke i god jord, det blåste heftig rundt ørende til sekretariatslederen. Men heftet ”Lurt trill rundt” ble allikevel godt mottatt og vel anvendt av handelsstanden. Her ga KRÅD gode råd til små og mellomstore butikker om hvordan de kan få mer kontroll over varene sine – både ved fysiske innredninger og bedre lagersystemer.

KRÅD hadde god kontakt med de øvrige nordiske kriminalitetsforebyggende organene i 90-årene. I forhold til mange av de sikringsfokuserede tiltakene man så ute i verden hadde Norden en mer menneske- og holdningsorientert modell. Denne modellen ble presentert i 1996 i dokumentet ”Crime Prevention in the Nordic Context – The Nordic Model”. Planer for et fellesnordisk sekretariat vokste fram. Tanken var å samordne innsatsen i Norden og være et kontaktledd for andre internasjonale kriminalitetsforebyggende organ i Europa og verden for øvrig. Men Sverige og Danmark fikk det etter hvert veldig travelt med EU og fokuset på det nordiske bleknet. Synd.

Siden starten i 1980 hadde KRÅD også både forskning og økonomisk kriminalitet på sin årlige agenda, helt til 2001. Uten midler til egne prosjekter innenfor økonomisk kriminalitet, arrangerte KRÅD treffpunkter mellom fagfolk. Større seminarer og mini-konferanser løftet hvert år fram vanskelige og dels skjulte dilemmaer. Noen temaer jeg husker var ”Næringsliv og kontrollmyndigheter – et utfordrende samarbeid”, ”Økonomisk kriminalitet over landegrensene”, ”Om konkurstriminalitet”, ”Forebygging av økonomisk kriminalitet – hva virker ikke?”. ”Næringslivet som offer for økonomisk kriminalitet” – ”Når det lovlige blir umoralsk”. Disse samlingene var viktige og savnet i ettertid.

Til forskning hadde rådet en liten årlig pott. Med denne fikk mange forskere og studenter tilskudd til å gjennomføre mange interessante prosjekter. Stor etterspørsel var det etter rapporter som blant andre: ”Blindvegar, omvegar, utvegar: Om kriminalitetsforebyggjande teori og praksis”, ”Samfunnsmessige årsaker til kriminalitet”, og en hel serie med ulike innfallsvinkler rundt gjengkriminalitet.

I 1996 tok Inger Marie initiativ til en omfattende omlegging av grafisk profil på alle trykksaker. Hovedtanken var at alt stoff KRÅD sendte ut skulle være leservennlig og mest mulig kortfattet uten at det gikk ut over budskapet og kvaliteten. Hun laget en hel publikasjonsserie av ulike emner og kortversjoner av aktuell forskning. Alle trykksaker skulle dessuten ha et designmessig uttrykk som skulle gi lyst til lesning. Videre ble KRÅD-bulletinen til, LEV-Vel-brev og ”SLT-nytt og nyttig” med ca 4 utgivelser årlig. KRÅD kom på nettet i 1999 med en ny og forbedret versjon i 2003. En praksis med informasjon til pressen etter hvert rådsmøte ble etablert. Ikke så rent lite ble gjort på informasjonssida. Men behovet for en egen informasjonsarbeider fikk Inger Marie ikke gehør for. Det fikk KRÅD først i 2004.

Årene 2000-2002 var preget av uvisshet om KRÅDs framtid. Uten midler til annet enn administrasjon foreslo Rådet seg selv nedlagt. I tillegg til dette tok Inger Marie permisjon fra mai 2000 for å jobbe i KRUS. Departementet greide ikke å finne en erstatter. Skrekkslagen ble jeg bedt om lose sekretariatet gjennom 2 år. Men sporene var lagt og målene var der. Skolepakken LEV VEL ble utvidet med mer materiell for ungdomstrinnet. Oppmerksomheten ble rettet mot videregående opplæring og håndboken ”Aktiv skolestart” for starten i videregående skole ble laget som et redskap i arbeidet med å skape et godt klassemiljø og hindre dropout. Høgskolestudiet ”Kriminalitetsforebygging i eit samfunnsplanleggingsperspektiv” startet opp i denne perioden – både

ved høgskolen i Volda og i Østfold. Her hadde bl.a. Inger Marie allerede laget et grundig utarbeidet forslag til innhold og pensum.

I 2001 får Statskonsult i oppdrag å evaluere hvorvidt KRÅD hadde videre eksistensberettigelse som faglig uavhengig organ eller om arbeidsoppgavene kunne videreføres innenfor departementsstrukturen. Ved inngangen til 2002 går rådet inn i en ny epoke og Inger Marie kommer tilbake. Gudskjelov. Men hva kommer hun tilbake til?

Like før jul i 2001 kunngjorde justisminister Einar Dørum at rådet skulle videreføre sin virksomhet og fortsatt ha en selvstendig rolle. Administrativt ble rådet nå flyttet fra Justisdepartementet til det nesten nyopprettede Politidirektoratet. Dette var vi sterkt imot. Handler ikke kriminalitetsforebygging om flere parter enn politiet? Samtidig ble saksbehandlingen mer komplisert og rådets budsjett vesentlig redusert. Tidligere poster som forskning og økonomisk kriminalitet var tatt bort. I tillegg måtte rådet nå dekke en del utgifter selv som tidligere ble dekket direkte av Justisdepartementet. Rådet mistet dermed muligheten til å fortsette virksomheten som før, som for eksempel å produsere materiell, iverksette og holde liv i prosjekter. Det rammet særlig skolepakken LEV VEL, som måtte innstilles.

Hva gjør så vår Inger Marie? Hun snur det hele optimistisk på hodet. Fra KRÅD til lokalplanet, blir nå fra lokalplanet til KRÅD. Rådet blir et rådgivende organ som søker det beste av kriminalitetsforebyggende arbeid, både på tiltaks- og forskningssida i Norge og utland. Denne kompetansen skal rådet nå innhente, vurdere, finkjemme og sende oppover til beslutningstakere på alle nivå. Den overordnede ledetråd for perioden kalte hun: KRÅD GIR RÅD. Rådet skal nå være en forsterker, en transformator, en veiviser, en vekker, en motivator og ikke minst en informant!

Dette var en god strategi. Storsatsingen på SLT og lokalsamfunn fortsatte. Etter hvert ble SLT-stillingen fast og vi fikk også endelig en informasjonsrådgiverstilling. Til sammen ga dette atskillig bedre vilkår for arbeidet med kompetansebygging og kommunikasjon. SLT vokste og utløste ekstra stimuleringsmidler fra Justisdepartementet direkte til kommunene. Fysisk kriminalitetsforebyggende planlegging var på vei inn i de nye lokale planverkene. Praktiseringen av taushetsplikten i det konkrete samarbeidet rundt barn og unge var et hett tema. Et annet var kriminalitet blant barn og unge med minoritetsbakgrunn. Videre arbeidet KRÅD for å bidra til å integrere Restorative Justice i alle aktuelle sektorer i strafferettssystemet og utfordret Justisdepartementet på dette. ”KRÅD-konferansen” satte hvert år fokus på et aktuelt tema og var blitt et varemerke.

Da området økonomi og forskning ble tatt vekk fra rådet, ga ministeren oss to nye: forebygging av vold og forebygging av tilbakefall til fengsel. Når det gjaldt forebygging av vold, var det allerede utallige aktører fra før og Justisdepartementet hadde selv spesialdedikerte saksbehandlere på feltet. Rådet lette etter sin nisje. Informasjon til ungdom om måter å unngå konsekvenser av alkohol og vold på byen og en undersøkelse om vold blant innvandrekvinner ble produsert og distribuert.

Også rundt det andre nye innsatsområdet: forebygging av tilbakefall til fengsel - undret rådet: Hva skulle KRÅD gjøre som ikke Kriminalomsorgsavdelingen i Justisdepartementet gjør? Inger Marie

foreslo å konsentrere sitt arbeid omkring tilbakefallsstatistikken, forvaltningssamarbeid ved løslatelse og hjelp til frivillige organisasjoner. Hun gir lederjobben fra seg, og etter et par år går hun i 2006 tilbake Kriminalomsorgsavdelingen. Her hugger hun tak i Stortingsmelding 37 og tilbakeføringsgarantien. Kriminalomsorgen skal sammen med kommunale aktører sørge at den straffedømte får et verdig liv etter løslatelse. Hvem reiser rundt, foreleser, informerer, diskuterer, motiverer, oppklarer, instruerer, lytter, noterer, samler inn, distribuerer og foredler? Jevnt og trutt. Fra kl 0700 hver morgen. En liten motor med stor kraft. Rimelig på vedlikehold, lavt profileringsbehov. Genialt for KOA.

Under KRÅD-Gir-Råd-perioden beskrev Inger Marie KRÅDs verdier som uavhengighet, engasjement, aktualitet, tilgjengelighet og dristighet. Dette er Inger Maries egne verdier.

Psykolog og forsker Hilde Hetland ved Institutt for samfunnspsykologi ved Universitetet i Bergen har forsket på temaet gode ledere. I følge Hetlands funn kan en slik en kjennetegnes ved følgende egenskaper:

- Åpen for diskusjon
- God rollemodell for de ansatte
- Får frem mer hos de ansatte enn de selv forventer
- Inspirerer
- Har omsorg for hver enkelt ansatt
- Gir belønning
- Får ansatte til å tro på seg selv
- Lar ansatte få ansvar
- Gir ansatte mulighet til å videreutvikle seg
- Skaper fellesskapsfølelse
- Har klare mål og høye mål og visjoner, både for bedriften, seg selv og sine ansatte.

Full pott her til sekretariatsleder Inger Marie – 10 år i KRÅD – fra meg. Og det er verken skryt eller smiger, men tørre fakta.

Undertegnede fulgte omsider etter til Kriminalomsorgsavdelingen. Heldiggrisen har derfor fortsatt gleden å jobbe sammen med henne. Måtte det vare enda noen år! Ikke snakk om alder, denne dama har stål i ben og armer og guts så det holder i uoverskuelig framtid!

Hjertesukk

La gå at

du ikke er døv, Gud.

Men stum er du

I hvert fall.

Stum som en østers.

At jeg skulle være døv

Ville jo være utenkelig!

Om ekonomi, kriminalpolitik och straffverkställighet

av Ilppo A. Alatalo

Inledning

Relationen mellan ekonomi och kriminalpolitik är mångfacetterad och omfattar mångahanda förmedlande och styrande mekanismer. I denna artikel ska jag, utifrån de idéer som uppkommit i arbetet med specifika scenarier, granska hur kriminalpolitik och straffverkställighet motiveras ekonomiskt. Granskningens innehållsliga fokusering är finländsk kriminalpolitik och straffverkställighet såsom jag själv har upplevt dem under de drygt 30 år jag jobbat i branschen.

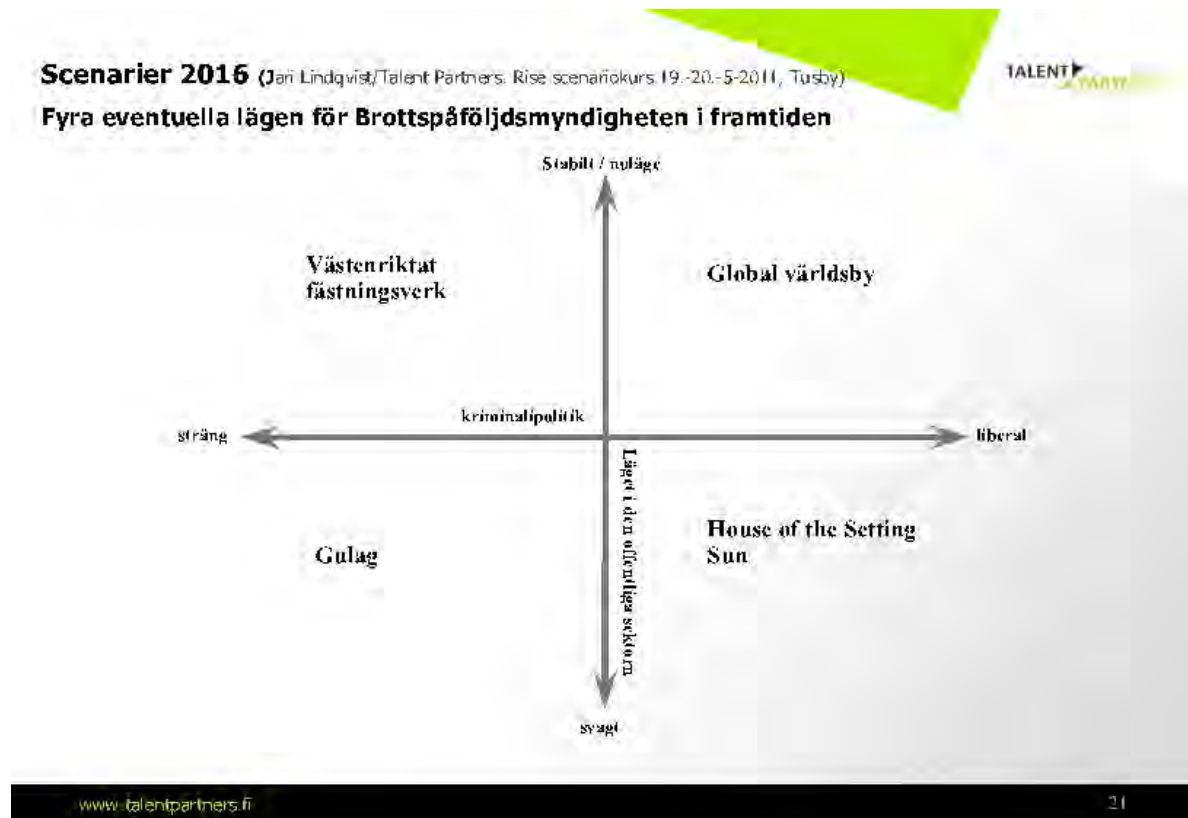
Motiveringen till den rådande kriminalpolitiken, eller åtminstone den praktiska implementeringen, håller enligt min mening på att förändras hos oss. Om man någon gång tidigare diskuterade om exempelvis medikalisering, om att granska problemen utifrån diagnostik och patologi, så hänför sig dagens analogier alltmer till ekonomin. Det förefaller också som om ekonomisk knapphet under vissa omständigheter skulle kunna vara en faktor som forcerar en positiv utveckling. Euron liksom kronan är en bra rådgivare, lyder en ofta upprepad fras. Men det bör genast sägas att bra eller ännu bättre resultat kan nås i goda ekonomiska lägen.

Om att jobba med scenarier

För ett år sedan deltog jag i en scenariokurs som varade två dagar. Ledningen för Brottspåföljdsmyndigheten och en expertgrupp från centralförvaltningsenheten gjorde med hjälp av en konsult en scenarioanalys av framtidsperspektiven i brottspåföljdssektorn under de kommande fem åren. Vår uppgift var att genom workshopsarbete identifiera, analysera och priorisera de viktigaste variablerna i verksamhetsmiljön. Därefter skulle grupperna producera alternativa scenarier och matriser med hjälp av de tidigare prioriserade variablerna. Fält med fyrkanter uppkom genom att bl.a. följande dimensioner kombinerades: klienternas risknivå (låg – hög), den förhärskande kriminalpolitiska linjen (strikt – liberal), den teknologiska utvecklingen, den sociala jämlikheten, det ekonomiska läget. I de flesta rutfälten bestod den ena dimensionen antingen av den förhärskande kriminalpolitiska linjen eller av det ekonomiska läget.

I det sista stadiet av scenarioanalysen utvaldes ett fält av fyrkanter där den ena dimensionen bestod av den förhärskande kriminalpolitiken (sträng eller liberal) och den andra dimensionen av det

ekonomiska läget i den offentliga sektorn (det stabila nuläget fortgår eller det ekonomiska läget försvagas). Det är i sig beaktansvärt att en fortsättning av nuläget i ekonomin uppfattades som den optimala varianten.. Varje enskild grupp hade till uppgift att bedöma ett av fälten. Vad kunde läget i fråga innebära för Brottspåföljdsmyndigheten och för samhället på ett vidare plan? I varje enskilt fält antecknades alternativa utvecklingsformer och fältet namngavs med en beskrivande beteckning. Min egen grupp råkade få en kombination av liberal kriminalpolitik och svagt ekonomiskt läge. Till slut sammanfattades gruppernas uppfattningar genom en gemensam diskussion.

Det var ingen överraskning att det ekonomiska läget blev utvalt som en av faktorerna i fältet av fyrkanter i det sista stadiet av scenarioanalysen. Det säger antagligen något om ekonomins betydelse för den funktionella ledningen av organisationen. Det var också ganska väntat att den förhärskande kriminalpolitiska linjen skulle bli utvald som en annan faktor. Variabler som tidigare identifierats fungerade relativt väl enligt utvärderingen. Analysen av scenariot i dess olika stadier gjorde det möjligt, och tvingade oss, att genomföra en tvärsående utvärdering av simultant fungerande variabler.

Den för mig mest betydelsefulla lärdomen av scenarioanalysen var att inse hur ekonomin kan användas som motivering till olika kriminalpolitiska val. Och hur olika kriminalpolitiska val kan

motivera ekonomin. ”Enligt liberal kriminalpolitik ska straffen verkställas i en så öppen miljö som möjligt vilket samtidigt är kostnadseffektivt” eller ”Öppna påföljdsformer är relativt förmånliga och överensstämmer samtidigt med liberal kriminalpolitik”.

Kriminalpolitik och ekonomi. Närhistoria och dagens läge

ca 1975 – 1998

Ett viktigt mål i finländsk kriminalpolitik har länge varit att inverka på antalet fångar. Det har man gått in för sedan mitten av 70-talet genom att ändra både straffskalorna och påföljdssystemet. De genomsnittliga straffen för egendomsbrott sänktes, praxis vid förvandling av böter reformerades flera gånger, merparten av de skyldiga till onykterhet i trafiken började dömas till böter, villkorligt fängelse eller samhällstjänst, den sistnämnda gjordes permanent i mitten av 90-talet, ett medlingssystem byggdes upp i början av 80-talet osv. Det genomsnittliga fångtalet gick under drygt 20 år ned från ca 5500 till ca 2800 och var som lägst 1998. I ekonomiskt hänseende omfattade perioden både stark tillväxt och djupa recessioner, en strukturförändring i näringslivet och Finlands utveckling till en välfärdsstat enligt den nordiska modellen. Under recessionen i början av 90-talet var antalet arbetslösa över 300 000. En avsevärd del av dem blev permanent utslagna från arbetsmarknaden.

Perioden karakteriserades av allmän och specialiserad brottsprevention och neoklassicismisk skademinimering. I den offentliga kriminalpolitiska debatten eller beredningen av förändringarna spelade de ekonomiska verkningarna aldrig en primär roll. Det gällde inte något sparprogram. När förändringarna utvärderades var Sverige och de övriga nordiska länderna med sina i snitt kortare strafftider och lägre fångtal viktiga jämförelseobjekt. Förhållandena på anstalterna och fångarnas rättigheter ansågs också vara mera utvecklade i dessa länder. Kriminalpolitiken var expertdominerad. Politikerna tog knappast starkt ställning i kriminalpolitiska frågor.

Finansiella aspekter har givetvis alltid spelat en viktig roll i praktiska resursfrågor, eftersom ekonomin är en grundläggande förutsättning för hur verksamheten utvecklas. De kriminalpolitiska linjedragningarna och försöken att implementera dem hade ekonomiska verkningar under perioden. I tjänstemannaberedningen försökte man utvärdera verkningarna i form av anslagsbehov och motivera de ökade anslagen för de beslutsfattare som beviljade pengarna. I hela den offentliga sektorn levde man under en period då budgeterna gjordes upp enbart utifrån behovet att finansiera verksamheten. Syftet med statsbudgeten var att ordna finansieringen av de godkända uppgifterna. Varje enskild myndighet försökte maximera sin egen budget.

ca 1998 – 2005

Vid millennieskiftet började situationen förändras. I statsbudgeten började man tillämpa s.k. rambudgetering. Det blev viktigt att fatta bindande beslut om den maximala penningomsättningen så att besluten omfattade ministeriernas totala verksamhetsfält. Inom dessa ramar ökade i princip rörelsefriheten för varje enskilt förvaltningsområde. Finansministeriet svarade i regel på nya förslag genom att konstatera att ”det gäller en bra framställning, ni kan genomföra den inom era ramar”. Ramarna fastställdes för hela mandatperioder och dikterades i allt högre grad av politiska uppfattningar om vad samhället hade råd med och hur resurserna skulle allokteras. Det uppstod en konflikt mellan sociala förmåner, amortering av statsskuld och skattesänkningar. Inkomstskillnaderna ökade allt snabbare. Statsfinanserna fick allt starkare drag av New Public Management (NPM). Samhällsekonomin upplevde en stark tillväxt. Nokia var nummer ett.

I kriminalpolitiken blev bland annat polisens befogenheter föremål för uppmärksamhet från och med slutet av 90-talet. När det gällde vissa brott blev straffskalorna strängare så att bestämda tvångsmedel skulle bli möjliga eller frågor avgöras av allmänna åklagaren. Antalet livstidsfångar började öka som ett resultat av tidigare beslut om praxis med rättspsykiatriska utlåtanden på 90-talet. Det så kallade What Works-tänkandet förstärktes i straffverkställigheten och diverse program började tillämpas. De första drogstrategierna gjordes upp. Fängelsefastigheterna övergick till det statliga Senatfastigheter AB i början av 2001. Diskussionen om de så kallade baljcellerna (celler utan tillgång till toalett dygnet runt) förstärktes, och kravet på att de skulle avskaffas dök första gången upp i ett regeringsprogram. Centralförvaltningen i branschen avskiljdes från justitiemisteriet och blev ett särskilt centralt ämbetsverk, Brottspåföljdsverket. Kriminalvårdsföreningen som svarade för samhällspåföljder förstatligades samtidigt. Antalet fångar steg starkt och uppgick 2005 rentav till omkring 4000. Mätt enligt det genomsnittliga fångtalet uppgick ökningen till ca 40 procent under perioden 2001 – 2005. Antalet dömda till samhällstjänst gick samtidigt något ned. Det ökade fångtalet förklarades bara delvis av förändringar i kriminaliteten. Den viktigaste orsaken var strängare domstolspraxis.

I takt med det ökade fångtalet blev ekonomin en avgörande faktor i fångvården. Början av 2000-talet var en period av kontinuerligt ökande resursbrist, medan man samtidigt gick in för att konsolidera nya verksamhetsmetoder. Den ursprungliga budgeten visade sig år efter år vara otillräcklig. Nya personalresurser kunde knappast anställas. Nya lokalprojekt för att öka kapaciteten startades inte. Höjningar av fastighetshyrorna ersattes inte till deras fulla belopp. Hyran för lokalerna som betalades till det statliga fastighetsbolaget föreföll bli en ny ekonomisk tumskruv. Resultatstyrningen blev den nya officiella ledningsmetoden, både mellan justitieministeriet och Brottspåföljdsverket och mellan Brottspåföljdsverket och regionerna. Det fanns ett ökat tryck på att mäta verksamheten kvantitativt. Verksamhetens resultat och effekt blev de viktigaste målen. Ekonomin spelade en allt större roll i alla debatter om kriminalpolitik och straffverkställighet. Förvandlingsstraffen för böter ansågs alltjämt vara orättvisa straffskärpningar som grundade sig på folks insolvens, men samtidigt framfördes att det nuvarande tillståndet var ekonomiskt sett irrationellt: dagspriset för en obetald minimidagsbot på några euro blev över 100 euro för fångvården. Experterna började diskutera aktiv reglering av

fångtalet. Samtidigt fortsatte samhällsekonomin att växa, staten sänkte skatterna och gjorde upp tilläggsbudgeter...

ca 2005 -

Antalet fångar började sjunka 2005 och har fortsatt sjunka fram till dagens läge. Det fanns i snitt 3261 fångar 2011. Fångtalet har medvetet sänkts, men hela nedgången kan inte förklaras med medvetna åtgärder. De intagna har en bakgrund av allt svårare brott. Antalet livstidsfångar överstiger redan 170, men antalet brott mot liv har inte gått upp. Fångtalet förutses ännu sjunka något när bl.a. övervakningsstraff introduceras. Men under de närmaste åren kan fångtalet antagligen stiga något när bl.a. straffen för sexbrott skärps. Också antalet dömda som avtjänar samhällspåföljder har gått ned. Det förklaras till stora delar av minskat rattfylleri som kan bero på reella förändringar eller ändringar i övervakningen.

Kring 2005 kom justitieministeriet och Brottspåföljdsverket, uppenbarligen i samråd med finansministeriet, fram till en slutsats om hur fängvårdsekonomin skulle styras. Det nya var att justitieministeriet åtog sig att försöka minska fångtalet. För detta definierades långsiktiga mål utifrån verkningarna av förutsedda lagändringar m.m. Många lagprojekt hade uttryckligen som syfte att sänka fångtalet. Samtidigt krävde statens produktivitetsprogram nedskärningar på drygt 300 årsverken (ca 8 procent) i brottspåföljdssektorn. De genomfördes under perioden 2006-2011. Verkningarna av ändringarna i fångtalet intogs som en särskild punkt i budgetkalkylerna. Det var också i någon mån nytt att man nu skulle hålla sig inom budgetramarna genom att i första hand göra inbesparingar i verksamheten i stället för att ansöka om tilläggsfinansiering.

Det var snabba förändringar i brottspåföljdssektorn och de pågår alltså. Systemet för fånginformation färdigställdes helt och hållet. Totalreformen av fängselagen och flera organisatoriska ändringar som flera år beretts genomfördes 2006. Ett nytt projekt för utveckling och organisering av verksamheten startade genom ministerbeslut strax därefter. Lagen om förvandling av böter ändrades 2008: böter påförda av polisen kunde inte längre förvandlas till fängelse. Ett relativt stort fängelse skulle enligt beslut nedläggas och ett annat halveras. Enligt det strategiska målet skulle fångarna i allt högre grad placeras på öppna anstalter. I början av 2010 infördes Brottspåföljdsmyndighetens nuvarande organisation där styrning och ledningsmetoder reformerades, organisationen för samhällspåföljder och fängvård sammanslogs, regionorganisationen och klientutvärderingen omvandlades. En ny strategi fastställdes för Brottspåföljdsmyndigheten. Ett övervakningsstraff som grundade sig på elektronisk övervakning (fotband) introducerades vid utgången av 2011. Övervakningsrelaterade experiment med fotband pågår på de öppna anstalterna. Ett nytt gemensamt system för klientinformation har startat. Frigivningsenheter införs. Klassificering av fånglokaler bereds. En totalreform av regelverket om samhällspåföljder bereds också. Alla dessa ändringar har genomförts av ett antal anställda som kontinuerligt begränsas i takt

med implementeringen av statens produktivhetsprogram. Men utan förändringar hade Brottsförhållningsmyndigheten aldrig klarat av sina uppgifter.

I den nya fängselslagen fastställs fängsvårdens mål, bl.a. att främja ett liv utan kriminalitet och genomföra planer för strafftiden som grundar sig på individuell utvärdering av fångarna. Flera behörighetsfrågor överfördes samtidigt till lagen. Lagkomplexet hade också en reducerande inverkan på fångtalet. Ändringar som hänförde sig till beräkningen av strafftiden anses ha reducerat fångtalet med ca 100. Övervakad frihet på prov infördes. Några fångar kan nu avtjäna resten av straffet utanför fängelset under övervakning och därvid iakttä ett specifikt program. Det dagliga antalet dömda som befinner sig i frihet på prov uppgår nu till ca 140. Frihet på prov ska stödja frigivningen och den sociala anpassningen. Tillämpningen av frihet på prov ska om möjligt ökas och anses främja att frigivningen kan genomföras framgångsrikt. Behovet av fängplatser reduceras samtidigt. När övervakningsstraffet lanserades väckte facket för övervakningspersonalen en offentlig debatt om det är lämpligt att primärt tillämpa övervakningsstraff som en metod att reglera antalet intagna på anstalt.

Genom ändring av lagen om förvandling av böter gick man in för att fattigdom inte skulle innebära strängare påföljder. Ändringen motiverades också med sänkt fångtal och ekonomiska verkningar. Det dagliga antalet bötesfångar är nu ca 40-50, drygt 100 färre än innan lagen trädde i kraft. Företrädare för näringslivet, särskilt handeln, har motsatt sig ändringen. Också företrädare för polisen har motsatt sig ändringen. Motståndet njuter politiskt stöd, och sannolikt kommer något slags förvandlingspåföljd att införas på nytt. Från ett ekonomiskt perspektiv uppfattas obevisade påståenden om näringslivets förluster vara viktigare än frågans ekonomiska betydelse för brottsförhållningssektorn.

Övervakningsstraff kommer att ersätta fängelsestraff för en del av de intagna som inte anses lämpliga för samhällstjänst. Straffet ska enligt utvärderingar reducera det dagliga fångtalet med totalt ca 100.

Den långa ekonomiska högkonjunkturen avbröts 2008 med finanskrisen. Landet återhämtade sig från sammanbrottet, men osäkerheten inför den ekonomiska utvecklingen kvarstod. Statsfinanserna bestäms av euroregionens trovärdighet på marknaden, kalkyler om kommande brist på hållbarhet i statsekonomin och behovet att stoppa skuldsättningen som började med skötseln av finanskrisens följder. Det innebär snävare ramar och inbesparingskrav på olika förvaltningsområden. Det fördes exempelvis en omfattande politisk debatt om polisresurserna. Brottsförhållningsmyndigheten var tvungen att utarbeta en ny anpassningsplan för ekonomin. En öppen anstalt ska läggas ned 2013, och i höst blir det klart om flera anstalter ska stängas. Utnyttjandet av fastigheterna ska effektiviseras. Genom fängelseklassificering ska det säkerställas att de intagna inte placeras i mera slutna miljöer än vad som är nödvändigt. När det gäller substansen av verksamheten betonas resurshushållning, i fängelsearbetet betonas produktivitet, de intagnas självständiga initiativ ska främjas m.m. Genom otaliga åtgärder som är olika med tanke på effekterna går man in för att inbespara totalt 16 miljarder euro under en period av fyra år.

Den föregående regeringen utarbetade ett program och en finansieringsmodell för reducering av långtidsbostadslöshet. Brottspåföljds klienterna är en målgrupp. I programmet för den nuvarande knappt ett år gamla regeringen fäster man vikt vid prevention av social marginalisering med särskild betoning på de ungas situation. I regeringsprogrammet hör frågan till korgen av hårda ekonomiska frågor. Centralförbundet Finlands Näringsliv EK publicerade nyligen en oroväckande rapport om marginaliseringen av unga personer. Både marginalisering och bostadslöshet är frågor med kriminalpolitiska dimensioner.

Det har uppkommit en allt intensivare debatt om dagens straffpraxis. Överensstämmer den med allmän rättskänsla? Debatten förs både i medierna och riksdagen. Impulsen till debatten har främst varit enskilda fall då straffen för sexbrott eller rattfylleri som resultat i överkörda barn har uppfattats som exceptionellt milda. En regeringsproposition som gäller förslag till lagändring för att skärpa straffen för vissa sexualbrott bereds för närvarande. En lagmotion har också lämnats in till riksdagen av några riksdagsledamöter. Där motiveras förlängning av strafftiderna bl.a. med att fångarna inte hinner delta i program för sexbrottslingar under kortare straffperioder. Om denna diskussion blir intensivare kan den åtminstone i vissa avseenden utmana både expertdominansen i den nuvarande kriminalpolitiken och de ekonomiska argumenten.

Slutsatser (tankar och teser)

Från det finska justitieministeriets och brottspåföljdsbranschens perspektiv blev relationen mellan ekonomi och kriminalpolitik dubbelriktad ca 2005.

Resursbehov har traditionellt motiverats med kriminalpolitiska mål. Från ca 2005 började man också sköta ekonomin med kriminalpolitik. Med kriminalpolitiska metoder har man efter denna tidpunkt gått in för att på ekonomiska grunder påverka det antal personer som tas in på anstalt och hur länge de ska vistas där. På den politiska nivån finns det också försiktiga ställningstaganden där man med ekonomiska argument anser det nödvändigt att öka andelen samhällspåföljder som avtjänas i frihet.

Straffverkställighet i en så öppen miljö som möjligt är ett bra exempel på hur den kriminalpolitiska motiveringsstrukturen har förändrats. Såsom jag framförde i min beskrivning av scenarioanalysen ovan, stöds övergången till öppnare straffverkställighet av ekonomiska argument i en situation då det ekonomiska läget är svagt och den förhärskande kriminalpolitiken är liberal. I nuläget utgår kriminalpolitiken ifrån att en så öppen miljö som möjligt som beaktar de dömdas risker och behov är med tanke på syftet med straffen den optimala varianten. Jämfört med fängelset spelar samhällspåföljderna en mindre stigmatiserande roll och isolerar inte de dömda från samhället. Öppna anstalter medför mindre skada än slutna. Klassificering av fängelserna, elektronisk övervakning på de öppna anstalterna och övervakningsstraff gör det möjligt att allt flera dömda kan placeras i mera öppna miljöer än tidigare.

I ett ekonomiskt perspektiv är samhällspåföljderna avsevärt billigare än påföljder i fängelse där de årliga kostnaderna per fånge är ca 15 gånger högre än kostnaderna per dömd som avtjänar någon samhällspåföljd. Det scenario som för närvarande förefaller förverkligas i Finland är kombinationen av svag ekonomi och liberal kriminalpolitik. Analog grundstrukturer som stödjer varandra kan säkert identifieras i de övriga scenarioalternativen.

Vad ligger bakom den ändrade motiveringsstrukturen i kriminalpolitiken? För det första har man i statsekonomin övergått från ordnande av finansiering av olika konkurrerande behov till ett tänkande som grundar sig på en klar bestämning och allokering av fördelningsresurserna i samhällsekonomin. För det andra har de som tillämpar kriminalpolitik accepterat att antalet fångar och klienter kan påverkas och att detta instrument ska användas av ekonomiska skäl. För det tredje påverkas utvecklingen av de knappa resurser som allokeras för bestämda ändamål. I takt med det nya ekonomiska tänkandet har man funnit en ny motivering för gamla mål. Olika slag av mätning av verksamheten, kalkylering av nyckeltal, skärpt resultatstyrning, etablering av styrnings- och ledningspraxis som ursprungligen härstammar affärlivet har säkert bidragit till förändringen i den offentliga förvaltningen.

Har vi kanske tagit ett steg i riktning mot en kriminalpolitik då vi för att upprätthålla rättssystemets trovärdighet ”beställer” ett visst antal dömda för att avtjäna samhällspåföljder eller fängelsestraff utifrån en politisk och ekonomisk cost-benefit analys?

Jag har till stor del diskuterat relationen mellan ekonomi och kriminalpolitik genom att fokusera på resurserna i brottspåföljssektorn. Ekonomin och kriminalpolitiken har många andra beröringspunkter. Hur påverkas utvecklingen av konjunkturvåxlingarna? Hurdant samband finns det mellan kriminalpolitik och ekonomisk och social marginalisering? Påverkade recessionen i Finland i början av 90-talet antalet fångar i början av 2000-talet? Och om den gjorde det, med hurdan mekanism?

Hvis det var mitt barn

av Kristin Bronebakk, 7/11-2011

Kjære Inger Marie

Jeg hadde ønsket å bidra i dette prosjektet med noe mer enn uferdiggjorte tankerekker. Samtidig ble det ikke sånn, men jeg tror at du kan snappe opp noen av ideene mine, noe av det jeg har vært innom som i praksis kan bringe oss fremover.

Du får ta det for hva det er, men det er til din disposisjon videre.

Kristin

Hilsen Kristin - med
varme gode følelser.

Temaet er alvorlig, og yrket som fengselsansatt er ikke enkelt. Når man arbeider med straff, omsorg og rehabilitering, er det ikke alltid man ser resultatene av det man gjør, i hvert fall ikke på kort sikt. Denne utfordringen er ikke ny. La meg begynne med å bringe noen sitater.

”Fengselsmannen arbeider i utpreget grad på livets skyggeside. Hver dag rulles det op for hans øine en ny tragedie, meget ofte en dobbelt-tragedie: ofrets tragedie og gjerningsmannens. Vi får kjennskap til den skade, ofte likefrem ulykke, endog helt uoprettelige ulykke som fangen mangen gang har voldt andre mennesker. Vi får samtidig en levende forståelse av at forbrytelsen har også andre offer enn dem som direkte er krenket ved forbrytelsen. Vi tenker her på den sorg og skam som alle de mangfoldige unge fanger har veltet inn over far og mor og søskenflokket. Vi tenker ennu sterkere på alle de mange hustruer og barn som ikke bare får sorgen og skammen, men som ved forsørgerens forbrytelse kommer i store økonomiske og sociale vanskeligheter, ofte likefrem ut i den bitreste nød.”

Dette skrev Hartvig Nissen, direktør for Botsfengselet, i 1934, i sin bok ”Øie for øie, tann for tann? Skiftende syn på straff og fangebehandling”. I en slik arbeidssituasjon kan det være krevende å holde motivasjonen oppe og fastholde målene. Det kan også gjelde på andre områder:

“Slutt å kalle vår fredsplan for en drøm, veien mot rettferdighet er sikkert og visst ingen drøm, det er sivilisasjonens lov.”

skrev Bertha von Suttner i et brev til Alfred Nobel 15. februar 1983³. Hun fikk Nobels fredspris i 1905, som den første kvinne. Knappt hundre år – og to verdenskriger – senere ville John Lennon ”Give peace a chance”. Fredsarbeid krever også tålmodighet! Inspirerende og vakre er også noen ord som er tillagt Anton Tsjekhov, og som kan gjelde for alle mennesker – innsatte så vel som ansatte:

---

³ Le Monde Diplomatique, September 2009 (norsk utgave) s. 35.

”Målet er ikke det livet eller den virkeligheten vi kjenner, ikke det livet vi tror er mulig, men det vi kjenner fra våre drømmer.”

Straff er den mest ytterliggående form for maktutøvelse fra samfunnets side, også om den følges av omsorg og rehabilitering. Straffens alvor settes på spissen når vi straffer barn, og det gjør vi. Formelt følger det av at vi har en kriminell lavalder på 15 år, mens barnekonvensjonen og derved norsk lov setter grensen mellom barn og voksne til 18 år. Følelsmessig er det et dilemma fordi vi ser at en 15-åring ikke fullt ut har den voksnes vurderingsevne, og må møtes på en særlig måte. Det er likevel svært få formelle begrensninger i hvordan den antatte eller domfelte gjerningsgutt (eller -jente) behandles i rettssystemet sammenlignet med voksne.

Maktutøvelsen er gjenstand for demokratisk styring gjennom lovverket og gjennom den alminnelige kontroll med forvaltningen. Kriminalomsorgen er en integrert del av straffesakskjeden, og det er lange tradisjoner for at juridiske tenkemåter er førende for hva som anses som god kvalitet i gjennomføringen av straff. I hver enkelt sak er det juridisk korrekte, med stor vekt på likebehandling, langt på vei synonymt for kvalitet i saksbehandlingen. Internasjonale konvensjoner utgjør et fundament som skal ivareta menneskerettighetene i en rettsstat, og internasjonale anbefalinger (fra FN og Europarådet) omformulerer de ideelle fordringer til konkrete minimumskrav. Norge er av de land som mest lojalt forsøker å leve opp til disse kravene, og det må vi fortsatt gjøre vårt ytterste for. En undersøkelse om livskvalitet for mennesker i lukkede fengsler i Norge ga likevel middelmådige resultater, omtrent på samme nivå som England med deres overfylte fengsler. Det sniker seg inn en tanke: er vår høye materielle standard og den juridiske korrekthet nok? Trenger vi tydeligere etiske retningslinjer når loven gir så stort rom for skjønnsutøvelse? *Hva hvis det var mitt barn det gjaldt?* En slik lakmestest reiser to viktige spørsmål:

Forlater vi en profesjonell standard ved å bringe inn et så følelseladet spørsmål?

Går vi i fellen å tro at på seg selv kjenner man andre?

Jeg vil behandle det siste spørsmålet ved å knytte det til normalitetsprinsippet, som er en av de grunnleggende pilarene for kriminalomsorgen. Det første spørsmålet kommer jeg tilbake til etter å ha pekt på en tilnærming til rehabilitering som jeg mener kan være fruktbar for kriminalomsorgen, ikke minst i arbeidet med de yngste lovbrysterne. Min påstand blir da at det ikke er mulig å oppnå resultater uten å bringe med seg sine følelser inn i arbeidet. Først vil jeg imidlertid bringe noen fakta om hvem disse barna er.

Ikke så mange saker – men alvorlige nok

Som en del av arbeidet med NOU 2008:15 ble det foretatt en gjennomgang av alle straffesaker i tidsrommet 1. januar 2006 til 31. juli 2007 med gjerningsmann under 18 år og med rettskraftig dom på ubetinget fengsel, eller både betinget og ubetinget fengsel. I alt var dette 150 saker som omhandlet 143 gjerningspersoner. Vold var den dominerende formen for lovbrudd i undersøkelsen. 90 av de

150 sakene var voldssaker. De alvorligste var en legemsbeskadigelse med døden til følge og ett uaktsomt drap ved trafikkulykke. Mange saker gjaldt flere lovbruddskategorier. Fem saker gjaldt seksuallovbrudd, og ni av sakene var narkotikasaker. I 16 av sakene var vinning det dominerende lovbruddet.

Størstedelen var over 17 år på gjenningstidspunktet, men tre av dem var bare 15. Bare fem av de domfelte var jenter, og disse fikk ganske korte dommer. Tre av guttene fikk fengselsstraff på mellom 3 og 9 år. 124 av de 143 var norske statsborgere. Av disse hadde 31 en annen etnisk bakgrunn enn norsk. 53 av barna var tidligere barnevernsklienter. 104 av dem var bøtelagt eller straffedømt tidligere, og 101 var registrert med ny kriminalitet etter at de hadde sonet dommen og før utredningen gikk i trykken sensommeren 2008.

I en proposisjon om endringer i straffeloven og andre lover fremlagt i juni 2011, fremgår det at et lavere antall ungdommer begår flere og mer alvorlige lovbrudd enn før. Det er også en overrepresentasjon av innvandrere og barn av innvandrere som ikke kan forklares ved hjelp av ulikheter i levekår. Kriminalitetsforebyggende råd peker på flere faktorer med betydning for denne gruppens kontakt med rettsvesenet, for eksempel språkproblemer, opplevd diskriminering og politiets prioriteringer. De peker også på de kravene disse barna møter i skolen, blant annet å mestre kodene for atferd. Dette kan være en medvirkende årsak til at de opplever en utstøting som fører til problematferd for unge med minoritetsbakgrunn.

Tallene sannsynliggjør at de barna som dømmes til fengselsstraff, har omfattende og sammensatte problemer. Det generelle bildet viser en problematisk atferd som har vart i en tid, og som verken pårørende eller det offentlige hjelpeapparatet har greid å stanse. Forventningene til hva kriminalomsorgen skal kunne utrette i løpet av fengselsoppholdet må avpasses dette. I de aller fleste sakene er det et realistisk – men høyt – ambisjonsnivå å starte en prosess sammen med hjelpeapparatet i andre etater.

Normalitetsprinsippet – etisk veileder med fallgruber

Normalitet som mål for kriminalomsorgen trenger en presisering. Det handler i utgangspunktet ikke om normalisering av mennesker, men av fengselsregimer. Normalitetsprinsippet er ikke uttrykk for et konformitetspress rettet mot fangene, men heller det motsatte: å gi de samme rammer for personlig utvikling som borgere har utenfor fengselet. Med begreper hentet fra Solvang (2006) kan man si at det ikke skal forstås som en undertrykkende struktur. Samtidig er kriminalomsorgen – som andre oppdragende institusjoner – basert på et minimum av felles verdier, slik at normalitet blir uttrykk for en nødvendig sosial orden. Kriminalomsorgen slipper derfor ikke unna en diskusjon om normalisering av mennesker. Hva er målet for den rehabilitering som loven pålegger dem å fremme?

Sørhaug (2006) beskriver normalitet som en kompleks form for kompetanse. Det handler om å beherske de språk og tegn som gir tilgang til en livsform. Han ser på det som å beherske en sosial

grammatikk for å kunne aksepteres som deltaker i samfunnet. Kriminalomsorgens oppgave vil derfor være å hjelpe den straffede til å skaffe seg den nødvendige kompetanse for å kunne leve et liv uten kriminalitet. Denne innfallsvinkel innebærer ikke nødvendigvis et konformitetspress, siden den enkelte selv velger hvilken livsform som tilstrebes, og om den relevante kompetansen ønskes. Imidlertid møter den heller ikke kriminalomsorgens utfordring med å rehabilitere, fordi motivasjon av domfelte nettopp innebærer å motivere for en annen livsform enn den som har ført til straffen.

Formuleringen ”hvis det var mitt barn” innebærer en generalisering basert på eget ståsted. Tilsynelatende er hensikten god, men det er en slik egosentrisk gruppetenkning Enerstvedt (1998) advarer så sterkt mot i utformingen av en politikk for funksjonshemmede. Det fører lett til den konklusjon at alle i en avvikssituasjon har de samme behov, som så kan møtes med samme type tiltak. Både vitenskap og politikk må bygge på et etisk grunnlag. Han hevder at en gitt definisjon av normalitet har sammenheng med vitenskapelig metode og underliggende verdier. Det må da klargjøres hva dette etiske grunnlaget er, og hva det fører til – i vårt tilfelle for straffegjennomføringspolitikken. Enerstvedt tar utgangspunkt i ulike menneskesyn: at mennesket kan være rasjonelt og styrt av tanken på mål og midler, og det kan være styrt av normer. Normalitetstankegangen beskrives som kollektivistisk og uetisk fordi tenkningen baseres på enten det ene eller det andre menneskesyn. Verken for funksjonshemmede eller for straffedømte gir det mening å hevde at ett tiltak eller én løsning er svaret på alles problemer. Det etisk riktige må være en individualiserende moral, som ser mennesket som både rasjonelt og normstyrt, og som fører til spørsmålet om hva som best kan hjelpe den enkelte til å nå målet. Hva er best for dette barnet? Spørsmålet fremstår som følelsesnøytralt, noe jeg kommer tilbake til.

Den individualiserende innfallsvinkel kan være en utfordring for det juridiske idealet om likebehandling. Enerstvedt er også inne på dette. Når politikken har en juridisk side, kan det noen ganger være nødvendig å bygge på en kollektivistisk moral. Loven må i utgangspunktet gjelde for alle, selv om den åpner for ulike tolkninger. Straffegjennomføringsloven har flere formål, med utgangspunkt i samfunnets behov for beskyttelse og hensynet til den enkelte straffedømte. Utfordringen blir å begrense gruppetenkningen til det helt nødvendige, mens skjønnsutøvelsen tar utgangspunkt i en individualiserende moral.

Enerstvedt har pekt på uheldige sider ved bruk av begrepet normalisering, og lanserer i stedet uttrykket *ulikhetsprinsippet*. Dette kan være riktig når det gjelder funksjonshemmedes situasjon. Stående alene er det likevel ikke hensiktsmessig i kriminalomsorgen, og det skyldes ikke bare det juridiske krav om likebehandling. Det må suppleres med den forståelse av normalitetsprinsippet som er nevnt innledningsvis: å gi de samme rammer for personlig utvikling som borgere har utenfor fengselet. Ulikhetsprinsippet er et godt grunnlag i forhold til den enkelte, mens normalitetsprinsippet som ramme for virksomheten også er veiledende når den praktiske fengselshverdag skal utformes på et overordnet nivå.

Det er et mål at arbeidet i kriminalomsorgen skal være kunnskapsbasert (Justisdepartementet 2008). En så sammensatt virksomhet må bygge på forskning på mange fagområder. Hvis vi tar

utgangspunkt i at normalitet er en form for kompetanse slik Sørhaug har beskrevet det, kan et utgangspunkt for diskusjonen om barn og straff være forskning om barns og unges kompetanseutvikling. Forskningsprogrammet for BUK-senteret ved Høgskolen i Lillehammer (BUK 2009) har både en struktur og et innhold som kan belyse spørsmålet om rehabilitering av barn.

Med BUK-senterets innfallsvinkel er det et premiss for rehabiliteringsarbeidet at det er en økende kompleksitet i forholdet mellom individet og omverdenen. Stikkord er nye familiemønstre, informasjons- og kommunikasjonsteknologi som har endret sosiale relasjoner, globalisering og økte valgmuligheter, kulturelt mangfold og et arbeidsliv som blant annet stiller større krav til selv-scenesettelse. Å vokse opp og tilpasse seg et slikt samfunn stiller store krav til barnets kompetanse. Riktignok er ikke sosiologene helt enige om hvorvidt dagens samfunn er vesensforskjellig fra gårdsdagens (Sørhaug 2006). På tross av de endrede samfunnsfaktorer som BUK-senterets forskningsprogram bygger på, pekes det også på at ungdomsrollen fortsatt er forankret i stabile, trege og mektige strukturer knyttet til klasse, familie og skole. Prosessene omkring løsrivelse og skapelse av egen identitet er i grunntrekkene de samme. Jeg anser det nyttig å ha med seg begge disse perspektivene i den videre diskusjonen.

Den riktige formen for kompetanse ses som en kulturell kapital som gir adgang til bestemte former for livskvalitet. Uten slik kompetanse lukkes noen av arenaene for innpass og videre personlig utvikling. Kompetansen anses å ha en positiv funksjon. Kompetanse kan imidlertid også bidra til dysfunksjonell atferd, som blant annet kan medføre lovbrudd og straff. Denne typen kompetanse kan likevel oppleves å være funksjonell for det unge mennesket i en særlig situasjon eller innenfor et spesielt miljø. I forhold til normalitet er kompetansen da feilrettet og utgjør et avvik. Utfordringen for kriminalomsorgen er å vurdere om den samme kompetansen, eller noe av den, under andre forutsetninger kan brukes på en måte som er positiv for barnet.

Handlingskompetansen er i forskningsprogrammet beskrevet ved fem ulike dimensjoner: kunnskaper, ferdigheter, kontroll over relevante ytre betingelser, identiteter og handlingsberedskap. Selv om det er et vekselspill mellom disse dimensjonene, kan en slik inndeling være en hensiktsmessig måte å strukturere arbeidet på. Handlingskompetanse er beslektet med Bourdieus begreper sosial, kulturell og økonomisk kapital, men det legges større vekt på den indre, psykologiske dimensjon. BUK-programmet skiller videre mellom kvalifiserings- og dannelsesprosesser. Den første er knyttet til samfunnets generelle og formelle krav til kvalifikasjoner, mens den siste handler om formingen av den enkeltes identitet. Også her er det et vekselspill hvor kvalifisering og dannelses påvirker hverandre.

I BUK's forskningsprogram trekkes det også opp andre rammer om arbeidet, blant annet at barn og unge skal ses som handlende subjekter i sin egen kompetanseutvikling, og at det er viktig å ha et helhetssyn på barnets utvikling. Dette er i tråd med kriminalomsorgens menneskesyn slik det er uttrykt i politiske dokumenter (Justisdepartementet 2008). Et humanistisk menneskesyn innebærer nettopp at mennesket ses som et subjekt og ikke et objekt.

En analytisk tilnærming som beskrevet over burde kunne bidra til at man unngår det egosentriske perspektivet som Enerstvedt advarer mot. Likevel løser den ikke fullt ut spørsmålet om hvordan man unngår at normalitetsprinsippet fører til et uetisk konformitetspress. Respekt for den enkelte innebærer også respekt for individer som tar de i våre øyne gale valgene, og fortsetter den dysfunksjonelle atferd som har brakt dem i konflikt med samfunnet. Ut fra et syn på mennesket som rasjonelt og styrt av tanken på mål og midler må ambisjonsnivået være å øke de unges innsikt i sine egne valg og konsekvensene av dem, og å vise at alternative valg som muliggjør en normalisert livsførsel er innen rekkevidde også for dem. Ut fra synet på mennesket som normstyrt, kan ambisjonsnivået være å synliggjøre at det også i et dysfunksjonelt miljø eksisterer normer som har styrt den unges atferd – også om han eller hun har en forestilling om egen uavhengighet og frihet. Utfordringen blir å motivere til å følge andre normer som reduserer konflikten med samfunnet.

Til tross for sin rehabiliteringsoppgave har ikke Kriminalomsorgen et så klart verdigrunnlag eller mandat for sin oppdragervirksomhet som skolen har gjennom sin formålsparagraf. Det er bred enighet om at skolen skal formidle verdier. Uenigheten dreier seg i stor grad om hvorvidt disse verdiene skal være knyttet til en (stats)religion eller ikke. Bostadutvalget, som utredet en revisjon av skolens formålsparagraf, kom til at det ikke er noen løsning å være verdinøytral. Dette ble ansett som et uttrykk for likegyldighet og ikke egnet som rettesnor (Bostad, 2008). Selv om skolens mål og verdier må anses å gjelde for samfunnet generelt, og selv om det i begge tilfeller gjelder barn som skal oppdras, veiledes og motiveres, kan det i utgangspunktet være vanskelig for kriminalomsorgen å trekke grensen mellom normalitet som akseptabelt mål og uetisk konformitetspress. For skolen beskriver Eriksen (2008) ulike strategier for undervisningen med sikte på fruktbare dialoger om verdier. Han kaller dem faktaformidling, undringsledelse, diskusjonsledelse og konsensusøking. Når slike ulike undervisningsformer brukes hensiktsmessig, vil det kunne skapes en annen type fellesskap. Det vil være bygget på uenighet, men også på forståelse for andres synspunkter, og med mindre risiko for polarisering og avstand som han mener er til stede hvis målet er verdifellesskap. En lignende strategi kan synes hensiktsmessig også for kriminalomsorgen.

Som nevnt skiller BUK-programmet mellom kvalifiserings- og dannelsesprosesser. Førstnevnte legger vekt på kunnskaper og ferdigheter som forventes i samfunnet, mens den sistnevnte går dypere og handler om den enkeltes intellektuelle og følelsesmessige utvikling. I dannelsesprosessen er relasjoner til andre mennesker avgjørende, og da særlig forholdet til mennesker som har stor betydning for barnet i det miljøet det er eller ønsker å være. I en oppdragersituasjon i fengselet innebærer dette at betjenten må være en god rollemodell hvis målet er at barnet skal orientere seg bort fra et dysfunksjonelt miljø. Det leder meg over til diskusjonen om betjentyrket som profesjon.

Profesjonalitet og følelser

I "Omsorg i fengsel?" refererer Basberg (1999) til betjentes syn på å vise følelser i fengsel. I motsetning til omsorgsyrker i helsesektoren mener hun at omsorgskomponenten i betjentyrket over

tid har fått en mer fremtredende plass. Tjenestemannsrolleprosjektet (Hammerlin 1992) bidro til dette. Straffegjennomføringsloven som trådte i kraft i 2002, har ut fra sin ordlyd styrket omsorgs- og rehabiliteringsoppgavene ytterligere i forhold til den gamle fengselsloven.

Basberg (1999, note 18). drøfter hvordan begrepet rehabilitering skal forstås. Med henvisning til Sundin vil betydningen være ”å forandre sosiale avvikere til sosialt tilpassede personer”. Med den vekt på kompetanseutvikling man har med BUKs tilnærming, kan Hammerlins begrep habilitering være relevant: ”å dyktiggjøre gjennom kompetansegivende tiltak”. Det uttrykker heller ikke den mangel på respekt for fangen som jeg fornemmer i Sundins rehabiliteringsbegrep.

Basberg (1999, side 22) gir følgende beskrivelse av forholdet mellom rehabilitering og omsorg:

”Rehabilitering forutsetter omsorg, men omsorg og omsorgsarbeid forutsetter ikke at en arbeider etter en målsetting om rehabilitering.”

Plikten til å vise omsorg er derved til stede også om man avviser det realistiske i å kombinere straff og rehabilitering.

Basberg viser til de hyppige regelbrudd som skjer i dagliglivet i fengsel, og ser dette som et uttrykk for spenningen mellom sikkerhet og omsorg. Det er først og fremst fengsels- eller avdelingsinterne regler som brytes. Jeg vil reise spørsmålet om det omfattende interne regelverket som over lang tid er utviklet rundt i de forskjellige fengslene, har mistet referansen til de overordnede etiske hensyn som ligger til grunn for loven. Betjentene føler derfor i en del situasjoner at det kan være riktig å bryte reglene hvis de skal handle etisk riktig og gi omsorg.

Med henvisning til Wærness legger Basberg til grunn at omsorg handler om både handlinger og følelser.

Min påstand er at profesjonalitet i arbeidet med barn i fengsel innebærer både å kunne møte barnets følelser og selv vise følelser. Fanger skal møtes som hele mennesker, inkludert det brede spekter av følelser som hverdagen i fengselet kan fremkalle. I den krevende prosessen det er å utfordre den livsstil som har ført til lovbruddet, er fangen særlig sårbar. Jeg vil diskutere noen begrep som er beslektet: følelser, omsorg, medmenneskelighet og nærhet.

Betjenter og fanger snakker mye om distanse og nærhet, men nevner sjelden følelser. Unntaket er når betjentene seg imellom eller overfor forskere snakker om å vise eller innrømme redsel i møtet med fangene – noe som sitter langt inne. Det kan være ut fra en oppfatning av at man slik mister respekt og autoritet i kontakten med fangene, eller fordi kulturen i fengselet tilsier at en god betjent ikke er redd.

Betjenter er opptatt av å ha et skarpt skille mellom å være personlig og privat, selv om de i rehabiliteringsarbeidet forutsetter at den innsatte ikke opprettholder et slikt skille. (Hammerlin og Mathiassen 2006). Forholdet som i utgangspunktet er assymetrisk når det gjelder makt, er det i like høy grad når det gjelder følelser. Assymetrien blir enda tydeligere når fangen er et barn. Også fangene

er opptatt av å holde en viss distanse til betjentene, og som regel har de klare grenser for hva de ønsker å snakke med betjentene om. Fangene i Hammerlin og Mathiassens undersøkelse har lang fengsels erfaring. Det er ikke uten videre sikkert at deres behov for nærhet og avstand er det samme som gjelder for de aller yngste fangene. I en lærings- og oppdragelsessituasjon går betjenten inn både i en lærer- og foreldrerolle – som heller ikke er ukjent fra skolen. I NOU 2008:15 *Barn og straff* beskrives bakgrunnen til en rekke barn som hadde begått så alvorlige lovbrudd at de var kommet i fengsel. Mange av dem har en så forstyrret oppvekst at de har liten tillit til voksne, og de kan ha opplevd både fullstendig fravær av ansvarlige voksne og avvisning fra voksne som ikke maktet å fylle sine foreldreroller. Å komme i en dialog som kan hjelpe et slikt barn videre i livet kan ikke ha som premiss at profesjonalitet er å holde avstand. Det tar tid å bygge tillit, og det må vises varsomhet fra de voksnes side. Det må være barnet som bestemmer hvilken avstand det skal være.

En fengselsprest jeg snakket med mente det svake punktet i betjentenes kompetanse var nettopp håndtering av følelser. Fengselslivet gir grobunn for frustrasjoner, sinne og fortvilelse. Presten mente for mange situasjoner med utagerende fanger ble møtt med sikkerhetstiltak og straff i stedet for samtaler og forståelse. Det fører til at fangenes følelse av maktesløshet vokser. For barn med et problematisk forhold til voksne kan det føre til en bekreftelse på deres tidligere dårlige erfaringer, slik at lærings- og oppdragerrollen blir enda vanskeligere. (Basberg 1999)

Oppsummering

Det er betydelig skepsis til realismen i å kunne kombinere straff og omsorg. Samtidig har ansatte i kriminalomsorgen erfart at omsorgs- og rehabiliteringsarbeidet av og til gir gode resultater. Kriminalomsorgen må ikke gi slipp på målet, men ambisjonsnivået må være realistisk. Allerede i 1994 tok Hammerlin til orde for at kriminalomsorgens oppgave kan være å sette i gang en rehabiliteringsprosess som varer utover fengselsoppholdet.

I følge SSB er det størst differanse mellom innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre og den øvrige befolkningen i aldersgruppen 15 til 17 år. Overrepresentasjonen er betydelig mindre når man korrigerer for ulikheter i levekår (Skarðhamar 2006). Det gjenstår likevel en overrepresentasjon i denne gruppen som ikke kan forklares ved hjelp av ulikheter i levekår. En rapport fra Kriminalitetsforebyggende råd (KRÅD) fra 2007 peker på at språkproblemer, opplevd diskriminering og ulik prioritering fra politiets side er faktorer som har innvirkning på denne gruppens kontakt med rettsvesenet. Kravene som ligger i utdanningssystemene til bl.a. å håndtere visse koder for atferd kan også være medvirkende årsak til utstøting av, og medfølgende problematferd blant unge med minoritetsbakgrunn. I tillegg er det en del norske statsborgere med minoritetsbakgrunn som ikke behersker norsk og som trenger særlige tiltak under straffegjennomføring og tilbakeføring. Tall fra KSF viser at 9 av de 33 utenlandske innsatte i 2010 ble betegnet som norskspråklige.

Referanser

Basberg, C. (1999). *Omsorg i fengsel?* Oslo: Pax forlag.

Bostad, I. (2008). *Synlige verdier og usynlig dobbeltmoral*. I Leirvik, O. og Røthing, Å. (red.) *Verdier*. Oslo: Universitetsforlaget.

BUK-senteret: *Barns og unges kompetanseutvikling. Forskningsprogram*. Lillehammer, 2009.

Enerstvedt, R. (1998). *Normalitetstankegangen. Hva representerer den og hvilke konsekvenser har den for funksjonshemmede?* Artikkel basert på foredrag holdt 28. september 1998 på seminaret "Funksjonshemmede i samfunnet".

Eriksen, L.L. (2008). *Verdifelleskap eller uenighetsfelleskap?* I Leirvik, O. og Røthing, Å. (red.) *Verdier*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hammerlin, Y. (1992). *Evaluering av TR-prosjektet i Drammen 1988-1991/Sammendrag*. Oslo: KRUS/Kriminalomsorgsavdelingen. Delrapport. Se også 'TR-prosjektet i Hammerlin, Y. (2008): *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norske kriminalomsorg i anstalt 1970-2007*. Oslo: Det juridiske fakultet/Universitetet i Oslo/Inst. for kriminologi og rettssosiologi/ Unipub.

Hammerlin, Y. (1994). *Tidsglimtet - et fengselsystem eller kriminalomsorg i endring?* I: *Festskrift til Kåre Bødal*. Oslo: KRUS/Justisdepartementet.

Hammerlin, Y. og Mathiassen, C. (2006). *Før og nå*. Oslo: KRUS-Rapport 5/2006.

Justis- og politidepartementet (2007-2008) St.m. nr. 37 *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*.

Le Monde Diplomatique, September 2009 (norsk utgave) s. 35.

Nissen, H. (1934). *Øie for øie, tann for tann? Skiftende syn på straff og fangebehandling*. Oslo: Cappelen.

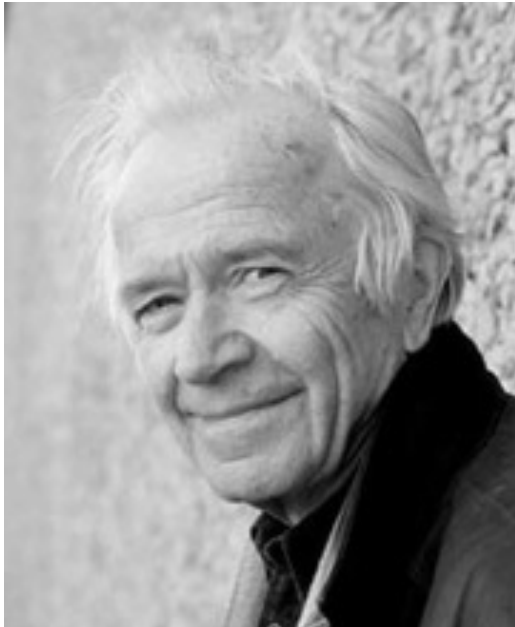
NOU 2008:15 *Barn og straff – utviklingsstøtte og kontroll*.

Skarðhamar, T. (2006). *Kriminalitet gjennom ungdomstiden blant nordmenn og ikke-vestlige innvandrere: En analyse av fødselskullet 1997*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.

Solvang, P. (2006). *Problematisering, utdefinering eller omfavnelser? Om normaliteten*. I Eriksen, T.H. og J.K. Breivik: *Normalitet*. Oslo: Universitetsforlaget.

Sørhaug, T. (2006). *Gull, arbeid og galskap. Om normalitet og modernitet*. I Eriksen, T.H. og J.K. Breivik: *Normalitet*. Oslo: Universitetsforlaget.

Fra Prp. 135 L (2010-2011)

Offerets rett⁴ av Nils Christie

Eirik het en mann i sagatiden. Sønnen hans var tatt til fange av Kongen og skulle drepes neste dag. Kongen satt om kvelden ved ildstedet og varmet seg da Eirik kom inn i hallen. Eirik hilste verdig på Kongen. Så stakk han hånden inn mellom glørne, og holdt den der til den var brent opp. Sønnen ble ikke drept, og Eirik den en-håndede levde lenge og ble høyt verdsatt i landet.⁵

Eirik tok skjebnen, meget bokstavelig, i egen hånd. I det samfunn han levde, var det ikke meget å vinne ved å miste sønnen og så bli et offer. Hadde Kongen drept sønnen, og Eirik bare sørget, kunne andre tatt både gård og grunn fra så svak en mann. Sagaen er full av slag og sår og død. Men ikke av passive ofre.

Å gå inn i en offerrolle ville bety at man ikke sto opp for sine rettigheter. Man kjente hverandre i bygdesamfunnenes tid, gjennom samvær eller historier og legender. Fra bra slekt, den karen, en god jeger, flink med både folk og fe, rettskaffen og hjelpsom, som de andre i slekten. En mann som tok vare på seg og sine. Om skade rammet, måtte motstand ytes, ellers rammet det mange.

* * *

Vår tid er motstykket til Eiriks tid. Vi kjenner ikke dem som passerer, eller den eller det som rammer oss. Og kjenner vi utøveren litt, det kan jo være samboeren, så kjente vi ham/henne egentlig ikke. Vi er omgitt av det fremmede og av de fremmede, både personlig og på statsplan. Til overmål har Gud forlatt oss – eller vi ham eller henne.

Alene, i en uoversiktlig verden.

Derfor blir det ikke slekt og venner og nærmiljø som trår til når skade rammer. Det blir stat og kommune og organiserte hjelpere som trår til. Politi og strafferettsvesen kommer inn som sentrale aktører, – for hvem ellers? Da jeg begynte i mitt fag på 1950-tallet, var det omtrent 30 000 saker i året som ble registrert som forbrytelser i Norge. Nå er det litt over 400 000. Ikke tror jeg at alt i denne

---

⁴ Takk til Hedda Giertsen for kommentarer og forslag.

⁵ Om historien er sann eller usann, det vet jeg ikke. Jeg har etterlyst fortellingen blant flere middelalderhistorikere som ikke kjenner den. Men vi er enige om at den er vakker og innholdstung.

veksten skyldes at det er blitt mer av uønskede handlinger i landet. Mer rimelig er å se veksten som et tegn på det er blitt mindre av vår evne til selv – som vanlige samfunnsborgere – å hankses med den urett som rammer både en selv og andre.

Samfunnskarakteren er endret. Mobilitet er tidens krav, Vi flytter mye, vi reiser mye, både geografisk og sosialt. Enhetene blir stadig større, vi kjenner ikke menneskene rundt oss. Og det tvinges fram alternative løsninger når noe rammer. Hvor nabolagene, som levende sosiale system, visner bort, – hvor den intern nabolagskunnskapen rykker ut, der rykker politiet inn. Tett etter kommer alle de sertifiserte ekspertene på sosialt liv. Den skamlåtte plastres, den voldtatte bringes til hjelpemottak. Eller, ved de større katastrofer, et kriseteam rykker ut for å hjelpe overlevende og etterlatte. Erfarne spesialister, trenet for jobben, gode til å trøste og hjelpe.

Men er ikke dette fint? Trenger ikke ofre all hjelp og støtte de kan få?

Ja. Og nei.

Hjelp kan være et gode, det settes plaster på både legeme og sjel, og kanskje blir livet nesten som før. Noen vil til og med si bedre enn før. Men hjelp kan også ha omkostninger for den som hjelpes. Hjelp trengs, når man ikke selv kan ordne opp. Men hjelp kan også øke skaden. Hjelp kan bety hjelp til å se seg selv - og også bli sett slik - som svak, elendig, en som kommer til å forbli i sin sorg. Ezzat Fattah (1999, s.14) peker nettopp på dette:

”... the victim might lose belief in own ability to cope. Particularly, the victim might acquire a belief that her or his destiny is in the hands of forces outside her or his power.”

* * *

Eirik, den enhåndede, ville ikke likt seg i slike samfunn. Men det er det også andre som ikke gjør. Og de blir hørt. Offerorganisasjoner vokser fram med hovedkrav om strengere straffer, hardere soningsforhold og mer kontroll med gjerningspersoner som kommer ut av fengslene. De forlanger også mer direkte deltakelse under rettssakens gang. Og de får i økende grad adgang til dette. Fra bare å være vitner slippes de i mange land stadig nærmere sentrum for avgjørelser om straff. De får bistandsadvokat, de får være tilstede under hele rettssaken, de får i noen system sitte sammen med aktor, delta i eksaminasjon av tiltalte, og nærmer seg enkelte steder dommerens sete.

Noe er fint ved dette. Et karakteristisk trekk ved mange mishandlingssituasjoner, er at den mishandlede ser hendelsene som ”sin skyld” i form av tanker om at potetene burde stått på bordet da mannen kom hjem så ville han ikke slått, eller ”jeg burde ikke hatt så kort skjørt på meg den kvelden”. Som Liv Finstad (1985) peker på: Ved at offeret ikke ser seg som medskyldig i gjerningen, men heller som offer for ulovligheter og urettferdigheter i maktforhold, kan det gis handlingskraft til å bryte ut av et forhold, eller kanskje til og med å arbeide politisk for endrede maktforhold mellom

kjønnene.⁶ Det er spesielt viktig at ofre, i møte med gjerningspersoner, gis tid, rom, og støtte til å gi uttrykk for sine følelser overfor både gjerning og gjerningsperson.

Men samtidig er det noe i denne utviklingen som betyr et brudd med grunnleggende verdier. Offeret går i allianse med staten og innen den med straffens utøvere. Staten skal straffe den dårlige handling. Straff er et onde, ment som et onde. Det dreier seg om en tilsiktet pinepåførelse. Dette er virkemidler i strid med hvordan vi ellers pleier å behandle folk. Et avvik. Derfor er det gjennom rettshistorien vokst fram mange mekanismer for å se til at det er riktig person som pines, og at det ikke pines i unøde. Rettssikkerhetsgarantier kaller vi det.

Fordi det er pine, sees balanse som et viktig hensyn. Dommeren i midten, og så anklager og forsvarer på hver sin side og med hvert sitt sett av hensyn å ivareta. De fremrykkende offerbevegelsene forandrer denne balansen. En viktig begrensende faktor i staters bruk av tilsiktede onder overfor borgerne blir svekket. Vil vi fortsatt leve i en rettsstat, vil det alltid måtte settes grenser for ofrenes deltakelse i strafferettspleien. Jeg sier mer om dette i en annen sammenheng (Christie 2009).

Betydelige omkostninger for ofrene er også unngåelige. Best ser man det i voldtektssaker. Hvis påstand står mot påstand, må offeret eksamineres for åpen rett. Og som den største belastning: Kanskje hun ikke blir trodd, kanskje gjerningsmannen blir frifunnet. For kvinnen kan straffesaken bli en ny voldtekt, – voldtekt av hennes troverdighet. Tove Stang Dahl (1985) var tidlig ute med å peke på dette.

* * *

Men det finnes andre løsninger som kan komme til å vise seg nyttigere for offerbevegelsene enn forsøkene på økt makt innen straffens rammer. Det er løsninger mer i pakt med det gamle samfunnet, løsninger som kanskje også kan gjenskape noe fra gamletiden. Det er løsninger hvor ofrene, om de så ønsker, helt og fullt kan være med, løsninger hvor de gis mulighet for å møte krenkeren øye til øye i et åpent landskap, hvor ofrene på ny kan bli subjekt i eget liv, komme seg ut av offerrollen, gjenvinner styringen, og ikke forbli i en følelse av sårbarhet.

I en straffesak er det dommerens autoritet som styrer hendelsene, hvor man er innkalt for å fortelle om det fryktelige som er skjedd, og hvor det er mange oppmuntringer i retning av å presentere seg selv som så skadet og lidende som mulig. Alternativet jeg har i tankene er et rundt bord, eller kanskje intet bord i det hele tatt mellom partene, bare en sirkel av stoler, og hvor de første spørsmål er nettopp disse; ”Hva skjedde da egentlig?” Eller i en mer sviende formulering; ”Hvor ku’ du gjøre det?” (Madsen 2005). Man får en mulighet for å se og lytte til den annen, og selv å bli sett og bli lyttet til. Partene får en mulighet til å vise styrke i sin svakhet og svakhet i sin styrke. I et senere foredrag viser Madsen hvor viktig det også kan være for den voldtatte i brevs form å få gitt uttrykk for sin vrede.

---

⁶ Takk til Anja Emilie Kruse for interessante innspill om dette.

Jan van Dijk (2009) har liten sans for konfliktrådsløsninger, eller ”Restorative Justice” som det lite treffende kalles i de fleste anglosaksiske sammenhenger. Om jeg forstår ham riktig, mener han at man i det minste ved de tidligste møter av denne typen forsøkte å få offeret til å legge bånd på seg, beherske sin vrede for å komme til en eller annen form for forsoning. Men dette er ikke mitt inntrykk fra konfliktrådsmøtene, og slik behøver det i det minste ikke være. Tvert om, kan et møte være ekstremt opprivende for begge parter. Her skal ikke utmåles straff, her er intet behov for forsiktighet og balanse, her kan offeret si sin hjertens mening om det forferdelige som kan være skjedd. Jeg tror mang en gjerningsperson ville foretrekke rettssalens kjølighet, til og med om straffen blir streng, framfor konfliktrådenes farlige nærhet.

Et annet gode for offeret: Den mulige degradering i en frifinnende dom uteblir. Her skal ikke avgjøres om noe så umulig som skyld, her skal mest mulig om hendelsesforløpet eksponeres, fordi det er viktig å få det fram. Møtet i et slikt organ er i slekt med vitenskapens vesen; kunnskapen skal fram, alt sammen – hvordan kunne du da gjøre det du gjorde mot meg?

Et rikere bilde av partene kommer fram. Man får kunnskap, direkte fra den annen, om hvordan og hvorfor dette kunne skje. Ja, selv indirekte kan det være til hjelp å få vite. Jeg minnes beretningen fra en advokat i et tidligere offisers diktatur. Han hadde funnet papirene om hvorledes en mann var bortført og drept, og tok kontakt med mannens hustru og barn. De kom på hans kontor, lånte et rom og fikk dokumentbunken med seg. Noen timer senere kom de ut, forgråtte, men lettet. Nå vet vi, nå kan vi gå videre, var budskapet.

Sammen med beretningene om hendelsene, kan også komme noe mer. Kanskje mindre av den dårlige adferd. Som Heather Strang sa ved et seminar i Oslo om resultatene av kontrollerte eksperimenter med restorative justice (Sherman og Strang 2007): Slike møter er aller best egnet ved de alvorligste hendelser, hvor liv og helse har vært krenket, og hvor det kan få ekstraordinær styrende kraft i retning av lovlidighet når man må se sitt offer direkte i øynene mens man redegjør for sine handlinger. Kanskje kan til og med forsoning bli resultatet. Mejlere forteller om slikt.

* * *

Vi lever blant fremmede, i ekspertenes tidsalder. Få ting er viktigere enn å gjenvinne oversikten over de andre rundt oss, sammen med vissheten om at vi selv kan gjøre noe med vår situasjon. Eller, med en annen vinkling; fra hjelpetrengende offer til aktiv deltaker i eget liv.

Litteratur

Christie, Nils (2009) *Victim movements at a crossroad. Punishment and Society*. Sage, London.

Finstad, Liv (1988): "Sedlighetsforbrytere ut av fengslene: prinsipper for en realistisk utopi" i *Materialisten* 16. nr 3, s. 7-29.

Dahl, Tove Stang (1985) *Dobbel voldtekt i Kjerringrød*. 11. s. 59-61.

Fattah, E.A. (2009) *From a Handful of Dollars to tea and sympathy*. In "Caring for Victims" Eds. van Dijk and others. Amsterdam. Justice Press.

Hvem vil være fange?

av Hedda Giertsen

Fanger er mennesker som myndighetene har satt i fengsel. Det gjøres med grunnlag i en rettslig kjennelse eller dom. I denne forstand fins det fanger, ingen tvil om det, og de fins i stadig økende omfang i Norge som i andre vestlige land. De er plassert i en situasjon som fanger. Men det er forskjell på situasjon og hvordan man utformer den posisjonen man er i. 'A role is the expected behaviour associated with a social position' skriver Banton (i Kuper og Kuper 1985:714). Østerberg (2003) skriver om status og rolle som 'henholdsvis den stillestående (statiske) og bevegende (dynamiske) side ved en og samme foreteelse, nemlig den sosiale strukturs grunnenhet' (s. 48). Han bruker arbeidslivet som eksempel: "Arbeidsdelingen som sosial struktur har yrkene som sin grunnenhet. Å ha et yrke er i sin stillestående henseende en status, en stilling [...]. I sin dynamiske henseende har man ikke, men *utøver* man et yrke [...]" (s.st.). Roller kan utøves på ulike måter, men vil likevel ha noen felles kjennetegn: "Rollesettet [...] er forventninger, plikter osv. som knytter seg til de forskjellige oppgaver og situasjoner som en rolle medfører" (s. 50).

Kontrollapparatet utgjør en struktur, å være dømt til fengselsstraff gir en bestemt status. Men hvilket rollesett, hvilke oppgaver, hvilke forventninger og plikter følger med, og hvordan utformes rollen? Pasientrollen ligner fangerollen, begge er ofte knyttet til en midlertidig situasjon (så lenge sykdommen eller straffen varer). Men det er forskjeller. Pasientrollen gir riktignok noen plikter, men også rettigheter til å slippe dagliglivets krav og til hjelp, behandling og omsorg. Den er frivillig, du kan gå ut av den om du vil, og det er et mål å lindre pasientens smerte fra sykdom eller behandling. Med fangen er det annerledes. Statusen er tvunget på et menneske med lov og dom. Hensikten er at han eller hun skal oppleve straffen som et onde (Høyesterett i Hennum 2006), og den er forbundet med stigma og skam.⁷ Hvordan kan man utforme en rolle i en slik situasjon? Hvem sender sine forventninger til fangen og hvordan blir de mottatt og håndtert av den som sitter fengslet: En ting er å svare på situasjonen å være i fengsel og prøve å overleve. Noe annet er ville være en god fange utfra verdivalg, som et mål i seg selv. Vil noen utforme rollen som fange som en personlig og positiv side ved seg selv; eller er den et tomrom?

Fangestatus og -rolle kan undersøkes utfra fangens perspektiv, eller også i sammenhengen med strukturen den inngår i, som er fengselsvesenet og de føringer som følger med fengselspolitikken og straffens mål og midler.

---

⁷ Galtung (1959) sammenlikner også pasient- og fangerolle (s. 151 ff).

1. På leting etter fangerollen

Hvordan opplever folk i fengsel å være fange? Dette har vært tema for mange fengselssosiologiske arbeider. Her vil jeg se nærmere på to arbeider som tematiserer dette at fangen vender seg bort fra fangestatus og -rolle. Det ene er en masteroppgave fra 2007 av Carola Becher fra en doms- og en forvaringsavdeling, den andre er en doktoravhandling av Thomas Ugelvik fra 2011, fra to varetekstavdelinger. Becher intervjuet åtte fanger, fire sonet på vanlig avdeling, fire på forvaring. De forteller om felles erfaringer som handler om å kjenne trusselen om å bli utslettet som vanlig, sivil person. Det forteller de om som ble satt direkte inn på G, isolasjonsavdelingen hvor fanger sitter innesperret 23 til 24 timer i døgnet: '... på cella, på G, så er det ingenting' (s. 22), 'Det isolatet, det ødelegger, det ødelegger folk'; 'Det [oppholdet på G] har ødelagt mye av meg' (s. 28). Andre fanger sier det samme: 'Man blir et nummer i hele systemet her' (s. 47). Fengslets smerter, 'the pains of imprisonment', er den klassiske beskrivelsen gitt av Sykes (1958/1974) fra et høysikkerhetsfengsel i USA på 1950-tallet. Hammerlin (2008) har beskrevet dette som fangens tapsliste i flere arbeider.

Fanger Becher snakket med svarer på trusler om utradering på ulike måter, og hun plasserer dem i fire hovedtyper av relasjoner: til andre fanger; til betjenter; til andre profesjoner på arbeid i fengslet og til dem utenfor, familie og venner. Fangenes svar varierer mellom disse relasjonene og også innen dem. Fins det noen linjer som sier oss noe om hva som er vesentlig ved fangerollen og hva den går ut på?

1.1 Relasjon til andre fanger

Becher beskriver intervjupersonenes relasjon til andre fanger med fire atferdstyper: gruppemedlemmet, makkeren (som snakker med én annen fange), den overflatiske (som prater om løst og fast med alle) og den som isolerer seg. Hun beskriver også hvordan noen velger å isolere seg fra seg selv, kjemisk, med medisiner, med store omkostninger. De fire atferdstypene diskuteres i forhold til Clemmers fangetypologi og her er tydelige paralleller (s. 48 ff).

Uansett hvilken væremåte fangen velger, handler det om å finne måter å klare seg på, overleve og opprettholde seg selv på, enten i samvær med noen andre fanger eller ved å trekke seg tilbake. Det ser ut til at disse væremåtene aksepteres av de andre fangene. Men det er noe som ikke aksepteres. Hvis en nykommer på avdelingen er tøff og vil vite hva andre soner for, blir det avvist (s. 55). Du kan fortelle om dommen din selv, men det må være innen en gruppe med fortrolighet (s. 46). Et gjennomgående trekk ser ut til å være forventningen fra andre fanger om at den enkelte finner frem til en måte å håndtere innesperringen på uten at det skaper problemer for de andre fangene, 'to play it cool', som Sykes sier (1974:101). Det koster mye å holde ut innelåsing på cella, innesperringen på avdelingen og i fengslet. Det er viktig å ikke miste besinnelsen. Om én gjør det, kan andre også vippe over. Om noe kjennetegner forventninger fanger imellom, er det å ikke provosere den mentale balansen i avdelingen. Det kommer til syne i understrekingen av det motsatte, slik et gruppemedlem sier: '... De [i gruppa] prater jeg med alt om, dommen min og full pakke, alt sammen, det som skjer,

om hverdagen og humøret og sånne ting, og det føler jeg er gjensidig, vi stoler veldig på hverandre, og vi støtter hverandre i alle situasjoner' (s. 46); '... Så man pusher hverandre litt når man har tid på lager og støtter hverandre. Så det hjelper veldig. Det gjør de kameratene for meg, og jeg gjør det for dem. Det har mye å si' (s. 47). Ikke alle fanger opplever å tilhøre en slik gruppe, noen opplever å bli mobbet og utsatt for psykisk terror (s. 57). Det er ikke uten videre akseptert. En fange forteller at han sier fra til betjentene når han ser det (s.st.). Men samtidig er det en strategi å la ting gå: 'Sånn at man ikke ødelegger hverdagen sin med andres galskap' (s. st.). Folk søker ly for å klare seg. Ut fra sin undersøkelse blant pasienter i en psykiatrisk institusjon på 1950-tallet, skriver Goffman: 'I de fleste institusjoner vil størstedelen af klientelet vælge en linje, som nogle af dem kalder "at tage den med ro og finde du af den" eller "være lidt smart' (Goffman 1967:53).

Et annet trekk ved typologien til Becher er betegnelsene. De er ikke særlig fengselsaktige, men hentet fra sosiale relasjoner i det vanlige samfunnet. Det gjelder også Clemmers typologi fra 1940 (i Becher), så vel som typologien i Sykes' klassiske beskrivelse om 'real man', 'merchant' osv (Sykes 1974:84 ff). Verdihierarkiet er heller ikke særlig forskjellig fra andre steder. Det gjelder å være 'real man', en som holder hodet kaldt, en du kan stole på (s. st.).

Karakteristikker av fangerollen fra disse arbeidene gir ingen spor om at den beskrives med begreper som hekter den til fengslet, eller at noen går inn for å gi den en god, positiv og personlig utforming.

1.2 Relasjon til betjenter

Det var forskjellig hvilken relasjon fangene i Bechers arbeid hadde til betjentene. Noen fanger sier om betjentene: 'Man får ikke noe hjelp'. Andre snakker med kontaktbetjenten, men én sier: 'Jeg snakker med ingen.' Han har snakket noen få ganger med kontaktbetjenten. 'Ellers så har jeg kontakt med null' (s. 82). Fangene er opptatt av det sammensatte i betjentenes arbeidsoppgaver, det kommer tydelig frem på forvaringsavdelingen hvor betjentene har de det Becher kaller en trippelrolle, de skal være venn, kontrollør og instruktør. Fangene merker at kontrollen dominerer, de føler seg overvåket hele tiden (s. 77). 'De har permer på hver og en av oss. Alt du sier og alt du gjør, blir ført ned hver dag, to ganger om dagen. [...] Det er litt sånn Big-Brother-greier' (s. 78). På domsavdelingen er det på langt nær så mye rapportering. Betjentene er instruktører når de leder program som fangene deltar på (s. 85). Det ser ut til å være akseptert av fangemiljøet på de avdelingene Becher var, å snakke med betjenter, særlig kontaktbetjenten, om egne problemer for å få hjelp. Men fanger merker seg grensene for hva de kan si uten å få problemer med fengselsmyndighetene.

En fange sier det er to typer fanger, de som sier ifra og sier meningene sine, som ofte får tyngre soning enn den andre gruppen, det er de som enten er likegyldige eller velger å holde kjeft (s. 66). Dette er typer Sykes (1974) og Goffman (1967) også beskriver. Becher nevner en tredje væremåte: 'De unge smisker for betjentene når de lager mat til dem. Hadde de gjort det noe annet sted, så hadde de blitt banket opp' (s. 69). Her går det en grense, for noen fanger. Det samme gjelder tysting (s.st.).

Om vi ser på rollesettet for fanger er det ulike forventninger fra betjenter og fra andre fanger på noen punkter. Østerberg nevner *rollekonflikten* i betydningen motsetning mellom roller fra ulike strukturer, for eksempel for en gutt når han er skoleelev og er med i en gjeng (s. 50). For fanger ser det ut til at status som fange fører med seg et sammensatt og motsetningsfylt rollesett om man ser på de forventningene som forskjellige andre sender til denne rollen (slik det også kan være for andre roller). Folk med fangestatus står overfor noen valg i denne situasjonen: vil de tilpasse seg, koloniseres (som Goffman sier) og få en praktisk sett lett soning, vil de protestere og markere egne syn og verdier og få vanskelig soning. Eller vil de ha et pragmatisk syn, overleve ved å gjøre minst mulig ut av situasjonen, tilpasse seg praktisk, men beholde egne verdier.⁸

Betjentenes dobbelt- og trippelrolle speiler myndighetenes formål og forventninger og forhåpninger til straffen: den skal gjennomføres slik at fanger ikke rømmer og skal oppleve straffen som et onde. Samtidig skal straffen rehabilitere. Betjentene er kontrollapparatets fotsoldater som står i første linje og skal gi sin mer eller mindre personlige utforming av denne sammensatte og motsetningsfylte politikken, hver dag, i ulike situasjoner, i møte med fangene. Og fangene er de som skal ta imot, forholde seg til og finne mening i den daglige konkrete utformingen av disse dobbelte og tredobbelte budskapene. De skal snakke med betjenter, men må ikke si for mye. De skal alle klare seg praktisk og sosialt i forhold til hverandre, andre fanger og betjenter innen det tette sosiale rommet som denne motsetningsfylte politikken, sammentrengt på en liten avdeling, skaper. Og de skal alle finne måter å være på som gjør at de kan overleve på måter som er akseptable for dem selv.

1.3 Andre profesjoner

Da er det enklere med andre profesjoner. Flere fanger snakker med prest, psykolog, sykesøster. Verksmester, lærer er andre de snakker med. De åpner for at fangen kan få tilgang til andre av samfunnets strukturer og statuser og dempe fangestatusen for en stund (Becher s. 64 ff).

1.4 De på utsiden

Den viktigste relasjonen var den som knyttet fangen til familie og gode venner, til statuser og roller som de har fra før, som for noen rekker bortenfor alle lovbrudd og fengselsstraff: 'Man merker i alle fall at blod er tykkere enn vann. Man merker at familien står der uansett hva du gjør, de kan ta avstand fra det du har gjort, men de står der og er glad i deg og viser det og sier det til deg, så det betyr mye' (Becher 2007:94).

---

⁸ I 1959 beskriver Galtung forventninger fra betjenter til fanger (s. 214 ff) og fra fanger til betjenten (s. 210 ff), og ulike typer sanksjoner som begge grupper kan ta i bruk om forventningene brytes. Selv om de er skrevet i en annen tid, gjelder de antakelig ennå. Men relasjonen i dag er mer sammensatt fordi betjentene nå har en dobbelt- og noen ganger en trippelrolle, venn, kontrollør, instruktør.

1.5 "Hvordan forsøker innsatte å unngå å være fanger?"⁹

Becher ville finne ut hvordan folk i fengsel opplevde fangerollen. Men ingen snakket om å være fange. Oppgavens tema truet med å løse seg opp i ingenting. Så var det nettopp dette som var funnet: De som satt i fengsel så seg ikke som fanger. De lette hele tiden etter noe annet, muligheter til å komme unna fengslet, sosialt sett, vekk fra kontroll og overvåking. Fangene gikk over i andre roller så snart de hadde mulighet. Noen fant fristeder i luftegården: 'Det er som et friminutt, det er det' (s. 138), og på cella: 'Jeg synes det er litt deilig å være alene, sitte på cella liksom. [...] Det er litt viktig å ha litt privatliv også' (s. 139). *Friminutt i fengsel* kalte Becher masteroppgaven sin. Etter hvert som hun snakket med fangene og oppdaget hva de var opptatt av ble problemstillingen: 'Hvordan forsøker innsatte å unngå å være fanger?' Dette er også tema i Ugelviks (2011) arbeid som jeg tar opp senere.

Folk som sitter i fengsel kan si: *Jeg er fange*, i juridisk, administrativ sammenheng, en erkjennelse av de faktiske forholdene. Men det er noe annet enn å gå opp i fangerollen. Ingen av dem Becher snakket med gjorde det, men kanskje andre folk i fengsel gjør det? Galtung (1959) beskriver en slik skikkelse: '[...] "den perfekte fange" han som følger reglement og påbud til punkt og prikke og kanskje til og med gjør mer enn han er blitt bedt om. "De går som lysegrå skygger gjennom fangetilværelsen, de støter ikke an mot noe. Det er de "gode fanger" og prognosen er tilsvarende slett" (MrCorkle og Korn 1954). [...] Han ["den perfekte fange" hg] vil ikke bare virke samarbeidsvillig, han spiller ikke – han er faktisk blitt borger av en ny verden' (s. 105, 106). Det er bare ett problem med Galtungs beskrivelse, han har ingen henvisning til noen konkret person i Oslo fengsel i 1959 som oppfører seg slik. Kanskje er det en type som trengs i en typologi. Eller kanskje denne måten å være fange på fins i USAs fengsler der folk soner livstidsstraffer, og så ble skikkelsen importert derfra hvor fengsler faktisk gjøres til fangers verden.

Det fins et nylig eksempel på en fange som sier han koser seg glugg i hjel i fengslet. Erling Havnå (2011) tilbringer det meste av tiden på cella og bruker sine 18 permisjonsdøgnene i året sammen med kone og barn. Samtidig sier forsvareren at Havnå er preget av å ha sittet lenge inne, og han er bekymret for Havnås' helse. Det kan tenkes at Havnå, som enkelte andre fanger, opplever fengslet som en beskyttelse, et asyl, mot omverdenenes fordømmelse eller hevn. Men det er noe annet enn å gå opp i rollen som fange, gjøre det til del av sin identitet og gi den en positiv, personlig utforming.

Så langt har dette handlet om karakteren av sosiale relasjoner fanger imellom. Men om vi får vite noe om hva de gjør, kan det kanskje si oss noe om hvordan fangen ser sin situasjon og seg selv, og om de går opp i og gir en positiv utforming av noe som kan kalles en fangeaktivitet som utformer en fangerolle.

---

⁹ Becher 2007:1.

2. Aktiviteter

'De andre trener litt sammen [...] så lager vi middag og sånn sammen, så det gjør vi. Spiser sammen og alt det, spiller darts sammen, ser på film,' sier en fange til Becher (2007:54). Andre forteller at de isolerte seg på cella. Slik prøver de å holde fengslet, påkjenninger, lidelser og smerter unna. De vendte seg bort fra fengslet og fangesituasjonen og går ombord i andre situasjoner og utformer andre roller enn fangerollen.

Viljugrein (2002/2004) finner det samme i sitt arbeid om skole i fengsel. Fanger med innvandrerbakgrunn forteller om ulike motiver, erfaringer og syn på skolen de var med på mens de sonete. Ingen av dem understreker dette som en del av fengslet. Tvert om var en av erfaringene slik: '... ikke minst når de er på skolen føler de seg som mennesker, som elever, og ikke som fanger' (Viljugrein 2004:24). De merker at lærerne ser dem, ikke som fanger, men som elever og behandler dem deretter. Noen av fangene sier de føler seg fri den tiden de er på skolen (s. st.). For en stund gikk de inn i en identitet som folk utenfor fengsel også tar del i, byttet ut fangerollen med elevrollen og ble på den måten med i det vanlige samfunnet.

Det fins muligheter for å delta i arbeid på kjøkken eller verksted, i kulturvirksomhet som teater- og musikkoppsettinger, som i Oslo fengsel. Bastøy er et åpent fengsel med mulighet for skog- og gårdsbruk. Alle disse aktivitetene har som sine kjennetegn at de åpner for å ta turer ut av fangestatus og fengselsliv og over i andre strukturer, situasjoner, roller og erfaringer. 'Et samfunn består alltid av mange strukturer slik at enhver innehar flere statuser, utøver flere roller,' skriver Østerberg (2003:50). I norske fengsler gjelder det også en stor del av fangene.

Mat og måltider går igjen som et viktig felt for aktiviteter i beskrivelser av fengsler og andre institusjoner. Jeg tar dette temaet opp om litt hvor jeg ser det også fra institusjonens synsvinkel.

Om vi nå forlater den enkelte fangen som utformer av fangerollen og ser på strukturen, hva skulle det da gå ut på å gå opp i fangerollen om vi ser den utfra kriminalpolitikken tanker om straff. Hvilke forventninger retter kriminalpolitikken mot fangerollen?

3. Fangerollen som utforming av straffens formål, samstemt eller motsetningsfylt?

Status som fange er gitt av loven og kontrollapparatet. Rollesettet (jf Østerberg 2003) kan beskrives ut fra det som kalles strafferettsteorier, den kriminalpolitiske antakelsen eller forhåpningen, om at straffen skal virke på bestemte måter. Disse teoriene er beskrevet i fint oppbygde strukturer. Jeg nevner noen momenter som er relevante i denne sammenhengen. En av dem er at straffen skal oppleves som et onde, en markering av at lovbrøyteren har gjort noe galt som skal sones. En annen tanke er at straffen skal virke fremadrettet og fører til mindre lovbrudd gjennom sin individualpreventivt avskrekkende virkning på den som straffes. Og at den virker rehabiliterende ved at fangen tilføres ressurser som gjør det lettere å klare seg bedre.

Om vi som fanger skulle gå med på den første forventningen, ville vi ta inn over oss at vi har brutt loven, skal påføres et onde og oppleve det slik, og sone lovbruddet, noe som kan gi en opplevelse av å gjøre opp for seg og få saken ut av vreden. En annen side ved dette er den konkrete utformingen straffen får med fengselsregimets mange regler og forbud. Myndighetene har forventninger til fangene om at de skal være lydige, som følges opp med håndfaste midler i form av kontroll og refselsler. Om fanger ikke er lydige, kan de straffes (strfgjl). Fangene disiplineres.

Pasientrollen peker fremover mot å bli frisk, klare seg bedre eller med mindre smerter. Men den straffende og disiplinerende siden ved fangerollen er en blindvei. Den stirrer rett i veggen, gir ingen løfter om en vei opp og ut og over til noe annet. Denne siden ved fangestatus og -rolle som tar imot forventninger om å oppleve straffen som et onde og innordne seg regimet, binder fangen til fengslet¹⁰. Fangestatusen avsluttes med et brudd. Når du er ferdig med å sone, er tanken at lovbruddet regnes for oppgjort, sett fra samfunnets side. For fangen er løslatelsen en vanskelig overgang, det er å slippes ut til ingenting (Feyling 2009). Du legger noe bak deg som skal glemmes og skjules, du blir en eks-fange (ex-con) med de problemene det fører med seg.

Fengselsmyndighetene prøver å disiplinere fangen og det er ventet at han skal tilpasse seg. Man kunne tenke seg at fengselsmyndighetene så den ”perfekte fangen” slik Galtung (1959) beskriver ham. Men Galtungs anførselstegn viser til en tendens blant fengselsfolk i senere tid, skriver han i 1959, til å se med skepsis på den ”perfekte fangen” med sin tilsvarende dårlige prognose (s. 105). Fangen skal tilpasse seg fengslet med sin hierarkiske, autoritære struktur, men det viser seg å være grenser for tilpasning, også i myndighetenes øyne. Fengslets straffende og avskrekkende elementer er uegnet som sosialisering, som grunnlag for menneskelige relasjoner i det hele tatt. Sosialiseringen ligger utenfor straffens område, den foregår i de gruppene vi inngår i, er Garlands (1990) tolkning av Durkheim. Dette er ett av fengselsstraffens paradokser.

Den andre hovedmåten å tenke om straffen på, er at den skal virke fremadrettet og føre til mindre lovbrudd ved at fangen tilføres ressurser som gjør det lettere å klare seg bedre, rehabiliterer, slik §3 i straffegjennomføringsloven sier: ’Kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger.’ Den dømte, fangen, skal over i et annet liv ved hjelp av oppbyggende tiltak satt i verk mens han eller hun soner. Men en fangerolle som binder folk til fengslet er, som diskutert ovenfor, ikke særlig egnet til å hjelpe fangen til å ’kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger’.

Protest og motstand mot å gå om bord i en slik fangerolle, beskytter fangen slik at han eller hun får mulighet til å gå inn i et (mer) lovlydig liv. Fangens motstand mot fangerollen kan bli en støtte til tanken om at straffen skal fungere rehabiliterende. Hadde fangene vært lydige og tatt imot budskapet

---

¹⁰ Som kontrast til dette kan man se på en sammenhenger som gir rom for å ta med seg lovbrudd og fengselsstraff og gjøre det til del av livshistorien. Kristendommen tanke om omvendelse som innarbeidet fortellingsstruktur kan uten vanskelighet integrere lovbrudd i en ny historie om synd, omvendelse, nåde og et nytt liv. Jo større synd man har begått, jo større fremstår en forsonende Gud når synderen omvender seg og bekrefter den slitesterke fortellingen.

fra dom og straff og tilhørende fangerolle, ville han eller hun passet til å forbli i fengslet, pakket inn og stuet bort, slik livstidsstraff legger opp til. Men da hadde det sett dårlig ut for rehabiliteringen. Slik er enda ett av fengselsstraffens paradokser.

Det fins noen muligheter for å ta visitter ut av fengselsstrukturen og fangestatusen. Det henger sammen med noen grunnleggende sider ved den norske fengselspolitikken, hvordan fengsler er organisert og samarbeider med andre instanser.

4. Import

Fengselsmurene er ikke kompakte. De hindrer fanger i å rømme eller folk utenifra til å klatre inn i fengslet, men samtidig slipper de gjennom folk utenifra. Det er ikke bare betjenter, men også profesjoner fra det vanlige livet. Slik må det være. For straffen er frihetsberøvelse, verken mer eller mindre. Det er det eneste fangen er fradømt. Slik er den formelle og offentlige forståelsen av straff. Ellers har fangen de samme rettighetene som alle andre borgere til helse- og sosiale tjenester, skolegang og utdanning, kultur og bibliotek (Vedeler 1973), og retten til å stemme (i motsetning til i USA). Alt dette er samlet i normalitetsprinsippet (jf. st.meld. nr. 37 (2007-2008)). Disse rettighetene skal gjelde i fengslet så sant de ikke utfordrer sikkerheten. Den prioriteres, slik det står i strfagl §3: 'Gjennomføringen av reaksjonen skal være sikkerhetsmessig forsvarlig'. Det er som man kan vente av et fengsel. Derfor får alle disse rettighetene i praksis ikke samme utfoldelsesmuligheter som utenfor.

I de fleste land blir slike andre tjenester utført av personer som er ansatt av fengselsmyndighetene. I Norge blir de utført av profesjonelle som er ansatt av den kommunale eller statlige administrasjonen som har ansvaret for disse tilbudene ellers i samfunnet. Det gjelder helse- og sosialarbeidere, lærere, bibliotekarer og prester. Importmodellen kalles denne ordningen (Christie 1969/1993). Tanken er at den ansattes lojalitet skal være knyttet til profesjonen slik den er utformet i samfunnet og ikke til fengslets samfunnsmessige oppgave som blant annet er å sørge for at straffens formål oppfylles ved hjelp av sikkerhet, kontroll og enda mer straff. Lojaliteten til profesjonen skal også styrkes gjennom eksport, det vil si at den som arbeider som lege, lærer osv. i fengsel med jevne mellomrom bør arbeide en tid utenfor fengslet for å opprettholde kontakten til den vanlige faglige virksomheten. Og så eventuelt komme tilbake til arbeidsplassen i fengslet (Christie 1993:118). Importmodellen åpner for at fangen ikke bare får tilgang til, men kanskje også enda sterkere tilknytning til andre av samfunnets strukturer og statuser, enn de ville hatt om alle profesjoner var ansatt av fengselsmyndighetene.

Fengselsstraffen i sine begrunnelser og daglige utforming, er sammensatt og motsetningsfylt. Det straffende og avskrekkende fengslet har sine begrensninger og står på mange måter i motsetning til rehabilitering. Og fangene vil ikke være fanger. Deres motstand mot å utforme en straffebasert fangerolle på en personlig, positiv måte, ser ut til å beskytte dem mot underkastelse og utslettelse og

hjelpe til å opprettholde en sivil identitet, som er nettopp det rehabiliteringstanken legger opp til, og som trengs når soningen er slutt, om den løslatte skal klare seg uten lovbrudd.

Fengslet balanserer mellom det straffende og det oppbyggende, det disiplinerte, autoritære, straffende og det mer sivile, vanlige. Profesjoner fra samfunnet utenfor slipper inn i fengslet og skal være mot fanger slik de er mot elever, pasienter, klienter, boklånere og mennesker med sjelesorg ute i samfunnet. Profesjonene vet man hvor man har. De har sine kontorer og oppgaver.

Det fins en annen sivil situasjon som også finner sin vei inn i fengsler og institusjoner. Mat og måltider nevnes ofte av fanger, pasienter og klienter i forskjellige institusjoner. Mat har stor betydning for folk i fengsel og utenfor. Og for institusjonene. I avsnittet som følger tar jeg opp spørsmål om mat og måltider sett fra fanger og klienters side; og sett fra institusjonsperspektiv: Hvordan håndterer fengsler og andre institusjoner det sivile fenomenet mat og måltider?

5. Mat og måltider i fengsel

Mat og måltider er noe vi alle vet noe om og mener noe om. Det handler om oss, vår historie i tid og sted. Det skaper et sosialt rom med mulighet til å presentere hvem vi er, og hvem vi ikke vil være. Mat og måltider har betydning for oss, og i en magert tilmålt verden som et fengsel er, blir dette virkelig viktig.

5.1 Mat som mulighet for motstand

En av fangene Becher snakket med nevner mat, matlaging og fellehandling (som sitert s. 62). Det står sentralt på avdelingene og blir samlingspunkt for fangene, skriver hun. Det gjelder særlig dem som trener sammen, de lager ofte mat i fellesskap på avdelingen etterpå (s. 52 ff). Andre ganger er flere med: 'Nå til helgen er det en sånn fellehandling, der vi alle betaler 50 kr hver og kjøper inn litt mat hver. I helgen skal vi lage taco, så det blir all right. Og jeg tror vi skal ha noe film og noe greier. Nå har vi ikke hatt noe sånt på veldig lenge'. Alle avdelingene har et budsjett på 14.000 eller mer pr år til fellehandling (til mat), kino, bingopremier osv. (s. st.).

Ugelvik (2011) tar også opp matens betydning. Det inngår som del av hovedtemaet hans som han presenterer slik: 'Jeg skal vise hvordan det er et mål for fanger i fengsel på denne måten å gjøre seg til noe annet eller mer enn fange, å utfordre, omforme eller modifisere statusen som fange' (s. 14). Bokas tittel er 'Fangenes friheter. Makt og motstand i et norsk fengsel'. På grunnlag av omfattende observasjoner og intervjuer beskriver han fem områder hvor fanger svarer på fengselssituasjonen (s.

115).¹¹ Ett av områdene handler om mat. Ugelvik viser at dette er beskrevet som et felt for fangers motstand i flere arbeider om fengsel (s. 179 ff). Hans arbeid handler om fanger på to varetektstavdelinger i Oslo fengsel. Hit kommer maten utenifra, ferdig laget. Det er ikke lov for fanger å lage mat, til forskjell fra mange andre avdelinger (s. 191). Dette er med på å gjøre mat til en kamparena. Ugelvik skriver om fangenes alternative, hemmelige matlaging som han deler i tre trinn, matlaging fangene har lov til utfra fengslets regler, en gråsone hvor han mener betjentene ville grepet inn, og så de grove regelbruddene (s. 191, 192): 'Motstand mot maten kan dermed fundamentalt sett fortolkes som en motstand mot institusjonen og en kamp for å beholde en grunnleggende form for autonomi og gjenerobring av herredømmet over egen kropp' (s. 208).

Å spise den maten du får, betyr å godta den som gir deg maten. Å avvise mat er å avvise den som vil gi: '[...] the food is awful, it's like an extra form of punishment' sier en kvinnelige fange som Smith snakket med (2002:202; referanse i Ugelvik). Flere av fangene er bekymret for hygiene, råvarenes kvalitet og holdbarhet, og de er redde for å bli syke. Kanskje er det grunn til det, men for en utenifra ser maten i det store og hele ganske bra ut. Også her er mat en kamparena, et brytningspunkt mellom institusjon og det sivile. Sterke utbrudd om mat, som å spytte ut og kaste mat rundt seg, handler mer om makt og avmakt enn om mat, sier Smith (s. 205). Mat og måltider blir en mulighet for motstand, opprør og protest: 'But at the end of the day, steak or Spam, prison food is prison food. I think it's the fact that we're in here that makes it seem bad, it's having to be here, rather than the food itself,' sier en av fangene (s. 204).

Noen ganger får kvinnenes motstand form av å ikke spise, andre ganger av å spise søtsaker. De vet godt hva som er sunn mat som de bør spise, det er slik mat fengslet serverer. Likevel spiser de usunn mat, søtsaker. Dette handler om noe mer enn bare sukker, det er 'comfort food' og 'comfort eating'. Fangene vet at de ikke burde gjøre det, helsemessig sett. Men nettopp derfor forvandles søtsaker til en forbudt glede som rommer den gode smaken og opplevelse av opprør og selvstendighet. I fengslet fungerer mat og måltider som en støtte for kvinnenes motstand mot å bøye seg for autoritetene, sier Smith (s. 205). De gjenvinner kontroll over hva de skal spise, i hvilke situasjoner, og sammen med hvem eller alene. Søtsaker blir en protest og en måte å gjenvinne selvrespekten på. Paradoksalt nok kan derfor den maten som i ernæringsmessig sammenheng er usunn, bli det motsatte, helsebringende og sunn, i sosial og psykisk sammenheng (s. 210).

---

¹¹ De fem områdene Ugelvik beskriver er i forkortet versjon: (1) å posisjonere seg selv i forhold til og i motsetning til ulike såkalte konstitutive utsider, gjennom (2) å omgjøre rommet og gjøre det mer personlig, (3) mat- og måltidsrelatert motstand, (4) symbolsk frigjøring av fangekroppen og (5) reforhandle egen moralsk posisjon (s. 115, 116).

5.2 Mat og måltider: en trojansk hest

Mat og måltider tilhører det sivile, personlige deler av livet og gir oss mulighet til å presentere hvem vi er. Institusjoner trekker i motsatt retning, de standardiserer og byråkratiserer, som Goffman (1967) beskriver i sitt arbeid. De smalner og standardiserer døgnet, livet og den enkelte, som oftest med sikte på å forme den inntatte i en bestemt retning, disiplinere til munk, psykiatrisk pasient, fange.

Mat og måltider som tilhører det uformelle, vanlige dagliglivet blir som en trojansk hest når det kommer inn i en institusjon. Nesten umerkelig har det med seg deler av det sivile, individuelle, sterkt personlige inn i en verden med stramme rammer, regler og formål. Hvordan går det når mat og måltider utfoldes i institusjoner, flommer det sivile ut og erobrer institusjonen, vinner dette som fraktes inn bak murene uten at noen helt forstår hva som foregår, slik legenden beskriver hendelsen i Troja? Eller går det ikke slik. Klarer institusjonen å holde det sivile under kontroll? Kanskje den til og med klarer å bruke dette sivile rommet, mat og måltider, for sine egne institusjonsformål, kolonisere og prege det med sine prinsipper og tenkemåter. Sagt på en annen måte, hvilken betydning får mat og måltider når vi ser det i et slikt institusjonelt perspektiv, hvordan håndterer institusjoner dette møtet mellom formell og uformell kontroll og væremåte?

Det er lange tradisjoner for at institusjoner bruker mat og måltider til å oppnå noe utover det at hver og en av dem de har ansvar for, skal få i seg nødvendig næring. Dette er vel kjent og dokumentert fra barnehjem gjennom rapporter (Barneverninstitusjoner 2005, Ericsson 2009). Mat og måltider blir vendt mot barna og brukes som disiplinerings- og læringsmiddel, oppøving i spisesituasjon og sosiale ferdigheter langt utover det som har med hensynet til å få i seg mat å gjøre. De brukes for institusjonens formål. Slik har det vært også utenfor institusjoner (Frykman og Löfgren 1980).

5.3 Lykkes institusjoner i å kolonisere mat og måltidet for sine formål?

Mat og måltider blir som en trojansk hest: det sivile samfunnet kommer inn i institusjonen uten at det helt merkes, og gir mulighet for motstand på måter og med symboler de fleste forstår. Bourdieu (i Prieur 2006) sier at for at noe skal være viktig for oss, for eksempel symboler i skikk og bruk, må vi ha fått dem innarbeidet i kropp og identitet slik at det blir noe vi ikke stiller spørsmål ved, som intuitivt og uten videre er viktige for oss i det sosiale rommet vi beveger oss i. Mat og måltider er grunnleggende felles menneskelige erfaringer. Og selv om det fins en del ulike regler, er det noen erfaringer og symbolske handlinger som går igjen: Å godta maten er å godta giveren. Å ikke godta maten er å avvise giveren. Å gå fra bordet før tiden er å forlate den som har sørget for maten. Derfor blir mat og måltider så godt egnet som kamparena for mennesker som er undertrykket i en struktur. Derfor får fengslets forsøk på å kolonisere måltider så tydelig frem fengselsstraffens dype dilemmaer og motsetninger.

Noen fengsler bruker måltider for sine formål. Felles måltider mellom betjenter og fanger handler om dynamisk sikkerhet. Tanken er at betjentene skal merke stemningen og om det er noen form for uro og problemer blant fangene.

Det fins motstand mot dette tette nærværet. En fange på en forvaringsavdeling sier: 'Jeg har oppdaget at man sitter ved middagsbordet og at man preiker, og så sier man ett eller annet for det er en litt spesiell humor her, vi snakker mye om damer og snakker litt frekt og banner litt, så kan det hende at det kommer en eller annen historie, ikke sant, som vi på en måte ... som vi ikke ser på som en big deal, da. Det trenger ikke ligge noe i det. Men så ser du, rett etter maten, så går betjenten inn og henter permen. De har permer på hver av oss og den cella jeg bor på har et nummer, [000] eller noe sånt. Da ser du de drar ut [000] fra hyllen og setter seg ned og skriver i permen. Det er veldig åpenlyst, da' (Becher 2007:65).

Jeg snakket med en fange som fortalte om sine erfaringer: På en avdeling med betjenter og tre ganger så mange fanger er det flere spisebord. Fangene vil spise sammen ved ett av dem for å unngå at den dynamiske sikkerheten overtar måltidet. Betjenter vil blande seg med fangene, selv om noen av dem er brydd over et slikt påtvunget og dobbeltbunnet samvær. Om det blir for mye av betjenter ved bordene tar fangene med seg maten og går, inn på cella. Det har de mulighet til.

Fengslet lykkes, og det lykkes ikke. Det paradoksale er at om fengslet lykkes i å få kontroll med måltidene, er det ikke sikkert at de lykkes i sitt formål om rehabilitering. Kontrollen og disiplineringen kan bli for omfattende.

Behandlingsinstitusjoner står overfor den samme dilemmaet. Også de kan bli fristet til å kolonisere måltider og bruke dem for sine formål, som ikke bare er å få mat i folk, men til å styrke fellesskap og samhørighet mellom alle i kollektivet, brukere og ansatte, og slik fremme formålet. Chris er i en slik institusjon for mennesker med rusproblemer og rusfrihet som mål (Skatvedt 2008). Han soner en del av straffen etter strgil § 12 så han har vært i fengsel før. *Huset* er som et fengsel: 'Nei, dem er her for å hjelpe oss! Ja... Men allikevel, så kommer den tanken opp, eller jeg føler det sånn... Jeg hadde til og med vanskelig for å spise, jeg, i middagen eller lunsjen her, for at jeg følte at ... jeg eter ikke sammen med vokterne! Sånn som i fengselet, der eter du ikke sammen med vokterne eller betjentene, da blir du betegna som ... ja, som rævslikker og sånt piss som det... [han blir meget trist og stille i stemmen og uttrykket] (Skatvedt 2008:197, 198). Dette gjelder ikke bare Chris: 'Følelsen av ufrihet er felles for mange av beboerne' skriver Skatvedt (s. st.). Fanger som Becher snakket med forteller det samme: 'Vi spiser middag med dem [betjentene], og da skal vi alle være gode venner, men så skal de plutselig inn på cella og ta en rassa. Jeg synes det er vanskelig å spise med dem på grunn av det' (Becher 2007:65).

Lykkes institusjonen i å bruke måltidet for sine formål? Skatvedt beskriver hvordan ansattes spiseromhalvdel er full av latter og snakk, mens mange beboere opplever en følelse av ufrihet '[...] og noen ser ut til å løse problemet ved å være stille, som om de ikke er der, eller som om de ikke er oppmerksomme på ansattes tilstedeværelse ved måltidene'. Også her er det sivile rommet måltider,

omgjort til institusjonens domene, vendt bort fra beboere, tømt for muligheter for beboerne til å være vanlige. Så går de da også raskt fra bordet, tømmer rommet, slik rommet først er blitt tømt for dem. Finstad (1990) skriver om et kollektiv for unge med rusproblemer og tar opp spørsmålet om hva samvær skal handle om. Kunne kollektivet legge mer vekt på samliv i seg selv, eller skulle hverdagen tjene bestemte formål, skulle det være preget av handling som beregning eller som utfoldelse (s. 200, 201). I en samtale har Finstad beskrevet hvordan måltidene ble brukt for terapeutiske formål, og at ungdommene gikk fra bordet så snart de kunne. Man kan se det som mangel på bordskikk eller at de frarøvet terapeutene den terapeutiske situasjonen, slik måltidet som sosialt møtested allerede var frarøvet dem. Slik møter også *Huset* seg selv i døra når de vil bruke måltider med sikte på å fremme sosialt fellesskap og samvær på sine premisser. Når institusjonene vil erobre måltidene blir de tømt for folk og vanlig sosialt liv.

Røykesituasjonen står i kontrast til måltidene: 'Det ser ut til å være annerledes på røyketrappa. Det å dele et måltid med "vokterne" har en annen mening enn det å ta en røyk sammen med dem' (Skatvedt 2009:198). Å delta i institusjonens måltider med alle dens regler, kan oppleves som å akseptere hele opplegget, i motsetning til det å være sammen når man tar en røyk på trappen. Her er alle tilstede på eget initiativ, med sin egen sigarett eller rullings og kan komme og gå i det øyeblikk man vil.

6. Fangerolle og dagens kriminalpolitikk

Jeg har diskutert fangestatus og mulige forventninger til en fangerolle i forhold til noen av straffens overordnede formål: pine og rehabilitering.

Soria-Moria-erklæringen til Stoltenberg I-regjeringen fra 2005 lanserte tilbakeføringsgarantien som retter oppmerksomheten mot at fangen skal få mer hjelp til å komme tilbake til samfunnet, og til å få bolig, inntekt, osv. (Tilbakeføringsgarantien 2011). Med denne tanken åpner fengselsmyndighetene for at fangen kan få enda lettere tilgang til rollen som bolig- og arbeidssøker osv., noe som stemmer så altfor godt med fangers behov for å bedre sine levekår, slik flere undersøkelser viser (Skardhamar 2002, Thorsen 2004, Friestad og Hansen 2004).

Tilbakeføringsgarantien er en videreføring og styrking av de linjene i kriminalpolitikken som legger vekt på begrenset straffetid, rehabilitering, importmodell og normalisering. Men den innebærer også en endring: 'Historisk sett har det i alle år vært kriminalomsorgen som har "eid" fangene. Når fengselsporten slo igjen bak en stakkar, kunne barnevern og sosial- og andre etater sukke lettet ut og slappe av for en stund: Nå satt de inne. Tilbakeføringsgarantien setter for all tid en stopper for den type tankegang. Tilbakeføringsgarantien innebærer at ansvaret for de straffedømte når det gjelder rehabilitering, leveres tilbake der det hører hjemme: i kommunen,' sier Fridhov (2009). Denne reformen er samlet og kort og konsist konkretisert i utsagnet: 'Kommunen 'eier' de innsatte.' De kommer fra en kommune og går til en kommune og skal ha de samme ytelser som andre har krav på' (Tilbakeføringsgarantien 2011:6). 'Det er velferdsetatene som er eksperter på å rehabilitere.

Kriminalomsorgens kompetanse er først og fremst å straffe ved å gjennomføre frihetsberøvelsen på en human og for fangene rettsikker måte' (Fridhov 2009).

Slik skriver de kriminalpolitiske myndigheter, som enhver annen som snakker om fengsel, erfaringer og livssituasjoner, seg inn i diskusjonen om hvordan vi skal se dem som straffes; hva det handler om og hva vi straffer.

Hva har denne teksten med Inger Marie å gjøre? Absolutt alt.

Referanser

- Becher, C. (2007). *Friminutt i fengsel – en kvalitativ studie av fangerollen i fengsel*. (Masteravhandling, Universitetet i Oslo). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Christie, N. (1969/1993). Modeller for fengselsorganisasjonen. T. Mathiesen og A. Heli (Red.), *Murer og mennesker. En KROM-bok om fengsel og kriminalpolitikk*. Oslo: Pax forlag.
- Ericsson, K. (2009). *Samfunnets stebarn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Feyling, R. (2009). Løslatelse er dramatisk når overgangen er stor. *Etter løslatelse. NSfK:s 23. kontaktseminar 5.-7. oktober 2009*. Oslo: Nordisk samarbeidsråd for kriminologi.
- Finstad, Liv (1990). *Den betalte familie. Nye livsformer for folk i krise*. Oslo: Pax forlag,
- Fridhov, I.M. (2009). Tilbakeføringsgarantien – ”Et annat liv” *Etter løslatelse. NSfK:s 23. kontaktseminar 5.-7. oktober 2009*. Oslo: Nordisk samarbeidsråd for kriminologi.
- Friestad, C. og I. L. S. Hansen. (2004). *Levekår blant innsatte*. (FAFO-rapport.) Oslo: FAFO.
- Frykman, J. og O. Löfgren. (1980). *Den kuliverade människan*. Lund: Gleerups förlag.
- Galtung, J. (1959). *Fengselsamfunnet. Et forsøk på analyse*. Oslo: Universitetsforlaget
- Garland, D. (1990). *Punishment and modern society: a study in social theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goffman, E. (1967). *Anstalt og menneske. Den totale institution sosialt set*. København: Paludan forlag,
- Granskingsutvalget oppnevnt av Fylkesmannen i Oslo og Akershus. (2005). *Barneverninstitusjoner benyttet av Oslo kommune 1954-1993. Granskning av overgrep, omsorgsvikt, tilsyn og tvangsplasseringer*. (Utgiver uopplyst.)
- Hammerlin, Y. (2008). *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt fra 1970 – 2007*. (Doktoravhandling. Universitetet i Oslo). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Hennum, R.: *Strafferett og straffeprosess*. (2006). L. Finstad og C. Høigård (red.). *Straff og Rett.*. Oslo: Pax forlag..
- [Havnå, Erling] (2011). Intervju. *NOKAS-dømte Erling Havnå: - Koser meg glugg i hjel i fengslet*. VGnett 2.8.2011. hentet 7.6.2012. url.: <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=10089088>.
- Justis- og politidepartementet. (2008). *St.meld. nr. 37 Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (2007-2008)*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2011) Tilbakeføringsgarantien. *Smått og Stort* nr. 2, mars 2011. Oslo: Justis- og politidepartementet.

- Kuper, A. og J. Kuper (red.). (1985). *The Social Science Encyclopedia*. London, Boston and Henley: Routledge and Kegan Paul.
- Prieur, A. (2006). En teori om praksis. A. Prieur og C. Sestoft (Red.) *Pierre Bourdieu. En introduktion*. København: Hans Reitzels forlag.
- Skarðhamar, T. (2002). *Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler*. KS-serien nr. 1/2002. Oslo: Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Skatvedt, A. (2008). *Alminnelighetens potensial. En sosiologisk studie av følelser, identitet og terapeutisk endring*. (Doktoravhandling. Universitetet i Oslo.) Oslo: Universitetet i Oslo.
- Smith, C. (2002). Punishment and pleasure: women, food and the imprisoned body. *The Sociological Review, Volume 50*, Issue 2.
- Sykes, G. M. (1974). *The society of captives. A study of a maximum security prison*. New Jersey: Princeton,.
- Thorsen, L. R. (2004). *For mye av ingenting ... : straffedes levekår og sosiale bakgrunn*. (Hovedoppgave i kriminologi. Universitetet i Oslo). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Ugelvik, T. (2011). *Fangenes friheter. Makt og motstand i et norsk fengsel*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vedeler, G. H. (1973). *Fribetsstraffens innhold - betraktninger om fangers rettigheter og fengslets forpliktelser*. Lov og Rett. Også trykt i: T. Mathiesen og A. Heli (Red.), *Murer og mennesker*. En KROM-bok om fengsel og kriminalpolitikk. Oslo: Pax forlag.
- Viljugrein, T. (2004). Skole, språk og fengsel. Undervisning av mannlige minoritetsspråklige fanger i fire norske fengsler. *Evaluering av fengselsundervisninga. Kompendium med oppsummering frå forskningsrapportane*. Bergen: Fylkesmannen i Hordaland, Utdanningsavdelinga.
- Østerberg, D. (2003). *Sosiologiens nøkkelbegreper og deres opprinnelse*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.

Finnes onde mennesker?

Noen tankesmuler og ansatser til senere studier¹²

av Yngve Hammerlin*

*Min livsvenn Inger og jeg har dialoger om det aller meste, men det er særlig ett tema som har skilt seg ut og som vi aldri slipper: Menneskesyn og etikk, og da særlig spørsmålet om de onde handlinger og den enkeltes ansvar for dem. Aktualiteten har selvsagt vært knyttet til vår forskning, men er også relatert til min bok **I fars vold** som jeg skrev under pseudonymet Mogens Møller. For meg ble det derfor helt logisk og gitt at jeg valgte et*

slikt tema som mitt bidrag til min kjære og kloke livsvenn Ingers festskrift.

Etter den 22.7. ble ondskaper personifisert i Anders Behring Breivik. Ut fra hans ufattelige, grusomme handlinger og masse mord er det for de aller fleste svært vanskelig å kunne se ham annerledes enn som et ondt menneske – slik som man har sett på så mange onde mennesker før ham. Nettopp terrorismen som politisk virkemiddel der målet er å ødelegge og å påføre ekstrem lidelse, frykt og fortvilelse, er blitt selve symbolet på Ondskap. Osama bin Laden ble betraktet som Ondskaper selv – og en trussel ikke bare som levende, men også som død. Amerikanerne dumpet liket på en hemmelig plass i Det indiske hav av frykt for dets symbolske kraft. ”Skrekkens menn” kaller Hans Magnus Enzeberger¹³ terroristene. Bruk av terror skaper ødeleggelse, lidelse, frykt og fortvilelse – det er dens mål. Men terrorismen utfordrer også vårt liberale demokrati advarer filosof og terroranalytiker Joakim Hammerlin i sine bøker om terrorisme. I følge ham kan friheten og demokrati skrumpe inn i to retninger: Ved terror som ekstrem voldsutfoldelse og målet om det politiske systemets omstyrting, og ved at terrorindustriens private og statlige overvåkings- og kontrollsystemer skaper betingelsene for et ufritt samfunn¹⁴.

Foruten terrorismens grusomme og kaotiske råskap, utført av grupper eller individer, avdekkes også daglig andre former for lidelsesproduksjon og ond brutalitet utført i grupper, organisasjoner og statlig regi. Ekstrem vold virkeliggjøres i forbindelse med politiske, økonomiske, sosiale eller religiøse konflikter; de gjennomføres i form av kriminalitet, sosial undertrykkelse, borgerkriger og statlige militæraksjoner; de utrettes ved kolonialisme, imperialisme, rasisme, og folkemord - og ved

---

¹² Under arbeid er en bok basert på en dialog mellom professor Paul Leer-Salvesen og meg om *Det onde* og om vold.

¹³ Enzenberger, H.M. (2006): *Skrekkens menn. Om den radikale taper*. Askim: Valdisholm Pocket

¹⁴ Hammerlin, J. (2009): *Terrorindustrien*. Oslo: Forlaget Manifest: Hammerlin, J. (2011): *Terror & demokrati*. Fra 11.september til 22.juli. Oslo: Forlaget Manifest

det sosiologiprofessoren K. Bales (1999)¹⁵ kaller ”det nye slaveriet i den globale økonomien” med 27 millioner slavebudne mennesker.

Men de onde handlingene – hvordan skal de forklares og forstås? For det første: Finnes onde handlinger? Noen er skeptiske og trekker inn det relative, nemlig ondt eller godt for hvem og hva? De aller fleste mener derimot at onde handlinger finnes og spør om mennesker er onde av natur eller om ondskap kan forklares samfunnsmessig eller ut fra individets frie valg. Altså: Om det finnes en *vilje* til ondskap? Mange forklarer ondskap ut fra personlighetstrekk, psykisk sykdom og mentale avvik. Noen retter oppmerksomheten mer mot biologisk eller fysiologisk konstitusjon, mens andre vil forklare ondskap med fester i den enkeltes mangel på moral – og da som mangel på empati eller som et ekstremt uttrykk for forvortenhet. Andre forklaringer har fester i ulike former for kollektiv ondskap, der den enkelte er en aktør i en gruppe, organisasjon eller en nasjonal innsats, og der den kollektive aktiviteten både er drivkraften i og forutsetningen for de onde handlingene. Mens noen kan være forført eller påvirket av en ideologi, kan andre virvles inn i massesuggesjonens kraftfelt. Atter andre kan gjennomføre ondskap under underkastende disiplin eller repressiv toleranse. Mange av dem ville sannsynligvis ikke begå ondskaper under andre omstendigheter enn at de er en del av et kollektiv maktuttrykk, legitimert gjennom en kollektiv idé. Ondskaper blir i så fall brukt instrumentelt som en ’nødvendig handling’ og som et gitt middel i et kollektivt prosjekt. Paradoksalt nok finnes også handlinger som var ment gode, men som fikk onde og lidelsesskapende konsekvenser.

Polariseringen mellom *Det onde* og *Det gode*, men òg *ondskapens problem* og *det godes problem*, har et dypt historisk, kulturelt og ideologisk rotfeste¹⁶. Folk flest har vært tanke- og idébundet av problemstillingen. Ulike faglige disipliner og skoleretninger innenfor disse, behandler og forklarer spørsmålet forskjellig. Det er også tydelige skiller mellom dem som har en deterministisk grunnforestilling og dem som har et indeterministisk utgangspunkt. På spørsmålet om hvordan de onde handlingene skal forklares og om det finnes onde og gode mennesker, avtegnes ofte fire logiske påstander:

Mennesket er i sitt vesen ondt

Mennesket er i sitt vesen godt

Mennesket er verken godt eller ondt

Mennesket er både godt og ondt

I dette essayet vil jeg presentere forskjellige tilnærminger og historiske innfallsvinkler til ondskap, for så å avslutte med noen tanker om ondskaper sett på individnivå. Et første skille som jeg foretar har fester i en analytisk kategorisering der *Det onde* behandles ut fra en metafysisk, en naturalistisk og en antropologisk tilnærming. Analysen innebærer et skille mellom deterministiske og

---

¹⁵ Bales, K. (1999): *Det nye slaveriet*. Steinkjer: Genesis

¹⁶ Se Thielst, P. (1993): *Det onde – et menneskelig problem*. København: Gyldendal; Svendsen, L. Fr.(2001): *Ondskapens filosofi*; Oslo: Universitetsforlaget; Safranski, R. (1999): *Det onda eller frihetens drama*. Uddevalla: Natur och Kultur; Vetlesen, A.-J. (2003): *Menneskeverd og ondskap. Essays og artikler 1991-2002*. Oslo: Gyldendal

indeterministiske forståelsesmåter. Noen forsøker også å løse problemet med det som er kjent i filosofien som kompatibilisme – nemlig at fri vilje er forenlig med determinisme og følgelig ikke kan framstilles i tradisjonell forstand som et motsetningsforhold mellom determinisme og indeterminisme. De deterministiske forklaringsmåtene er flere, enten de knyttes an til et metafysisk nivå i form av menneskenatur eller et gudsbilde, eller de festes til karaktertrekk, tenke- og væremåter hos det enkelte mennesket. De onde handlinger forklares da ut fra personens sosial- og individualhistorie, livssituasjon og levekår. Men de kan også forklares ut fra særegenheter og avvik ved den enkeltes personlighet, begrepsfestet ved særlige amoralske, biologiske, kognitive, psykiske og patologiske forhold i og ved den enkelte.

Det onde og ondskap

En metafysisk tilnærming opererer med *Det onde* som en selvstendig virkelighet, noe selvforklarende, som noe overnaturlig (onde krefter, onde guder...). *Det onde* kan også forstås som *fravær av Det gode*. Dette er tenkemåter som har preget gresk og romersk idétradisjon og ontologi. I jødedommen, kristendommen og islam er *Det onde* blitt personifisert i Den onde: djevelen eller Satan¹⁷. Ordet ond hadde en omfattende betydning på hebraisk. Det ble brukt om alt som var mindreverdig, farlig, truende og ugunstig. *Fri oss fra det onde*, heter det i Fadervår. Det vil si: Fri oss fra alt det som truer med å ta makten fra og over oss. Onde og urene ånder, demonene, er uttrykksformer for den makten Satan har på jorden. Det er vesener som forårsaket all ulykke, uhell og ulemper. De bosatte seg i mennesker – gjorde dem syke. Særlig ble galskap, epilepsi og stumhet forklart ut fra disse forestillingene. *Det onde* eller ondskap har dessuten blitt uttrykt i form av naturkatastrofer, det apokalyptiske, døden eller helvete, men også i form av det asosiale. Historisk sett har det hellige og det stygge vært ondskapens framtoning¹⁸, og da som motsetninger til det gode, det skjønne og det sanne.

Ut fra et naturalistisk perspektiv kan *Det onde* og ondskap knyttes til mennesket som art, gruppe eller individ – og da uttrykt ved arts-, gruppe- eller individspesifikke kjennetegn som er basert på biologiske, medisinske, psykiatriske eller psykologiske forklaringer. Innenfor den biologiske tradisjonen er ondskap også blitt presentert som ytre avvikende fysiologiske trekk og skavanker¹⁹ eller – i “moderne tid” – som indre biologiske avvik. Assosiasjoner til det dyriske i mennesket trekkes også fram: Riktignok kan dyr handle ut fra det vi mennesker oppfatter som hensynsløst brutalt, men de fleste vil hevde at dyr ikke handler ondsinnet. Derimot betegner vi onde handlinger begått av mennesker som ”dyriske”.

---

¹⁷ Det er den greske betydningen, diabolos, som ligger til grunn for ordet djevel, og satan er hebraisk og betyr motstander; han var jo opprinnelig Jahves hjelper eller en av Guds sønner.

¹⁸ Eco, U. (2007): *On Ugliness*. London: Harvill Secker

¹⁹ Jf. den italienske skole i kriminologien, C. Lombroso, E. Hooton m.fl.

Antropologisk sett har ondskap og onde handlinger blitt forklart som et særtrekk ved menneskets vesen og væren, og forklaringene på et slikt grunnlag kobles enten til *deterministiske* eller *indeterministiske* framstillinger²⁰:

For det første kan deterministiske forklaringer være *indrestyrte*, med en forklaringsbasis i en ensidig biologisk, psykiatrisk eller psykologisk tilnærming. Men, for det andre, finnes det også en *ytrestyrt* form for determinisme, der mennesket forstås determinert av omverdensbetingelsene, og der mennesket oppfattes som sosialt formet av de kultur-historiske, samfunnsmessige og sosiale livsbetingelsene.

I de *indeterministiske* forklaringene blir den enkelte oppfattet som et fritt handlende og skapende subjekt som velger sine onde som gode væremåter og dermed blir ansvarliggjort på bakgrunn av sine personlige valg og handlinger.

Det fins òg varianter av filosofiske, antropologiske og ontologiske tenkemåter innenfor determinismen og indeterminismen som er vevd inn i de religiøse, kulturelle og historiske forestillingene som har påvirket folk i årtusener.

Jeg vil forsøke å bane vei gjennom noen gjengrodde stier for avdekke noen av disse sporene. Flere av dem er fremdeles aktuelle for manges verdigrunnlag, tro og væremåter, mens andre er mer eller mindre uaktuelle. Framstillingen må forstås som tankesmuler og ansatser til videre tenkning, og er derfor både grovhogd og uferdig.

Historiske, religiøse og filosofiske røtter og idédrøys

I den antikke greske filosofi mente Sokrates at det *moralske onde* skyldtes en form for uvitenhet. Handlet et menneske moralsk forkastelig, var det ikke fordi det vil det onde, men fordi det ikke forsto hva det gode er. I *gnostisismen*²¹ ble det onde derimot oppfattet som en selvstendig makt: Gud, som er god, er hinsidig den legemlige verden, som er ond. Ved en særlig innsikt kunne mennesket frelses fra den onde materie og dermed forenes med dets guddommelige opprinnelse. I følge *manikeismen* ble *Det onde*, som *Det gode*, oppfattet som opphavelige prinsipper. Verden ble sett på som en arena som var delt opp i gode og onde krefter der det foregikk en kamp mellom *Det gode* og *Det onde*, lyset og mørket, ånden og materien.

Augustin ble sentral på et tidspunkt da de greske idétradisjonene virket sammen med kristen tro. Dette preget også synet på ondskap. Ifølge den tyske filosofen R. Safranski²² overvant Augustin manikeismen, ikke ved hjelp av den kristne troen, men ved å fordype seg i den menneskelige frihetens mysterium: Den manikeiske bortforklaringen av menneskets frihet ”framstod därför som en ’saga’ med syftet att befria människor från ansvar.” Han argumenterte mot manikeismen ved å poengtere at mulighetene for å begå det onde bor i alle mennesker og at onde handlinger er frivillige.

---

20 I tillegg finnes det perspektiv som forsøker å forene disse perspektivene ut fra forskjellige kompatibilistiske forklaringsmåter.

21 Av gnostikoi: De som har oppnådd innsikt

22 Safranski, R. (1999): Det onda eller frihetens drama. Uddevalla: Natur och kultur, s. 43

Det er derfor et selvbedrag å skylde på ondskapens upersonlige makt. Dernest: Ondskap måtte på den ene siden forstås som fravær av godhet, men på den andre siden ble ondskap definert som en grov synd og dermed ond vilje, og gjennom ond vilje vendte man seg bort fra Gud. Han la til: Man kan åpenbart ville det onde for dets egen skyld.

Arvesynden dominerte middelalderen som et teleologisk dogme, der det moralsk onde og synden føres til Adam og Eva. De trosset Gud, brøt med hans vilje, da de spiste av kunnskapens tre i Edens hage. Slangen hadde fristet, Adam og Eva hadde syndet, men ved å bryte Guds forbud, ble mennesket også velgende mellom godt og ondt. Riktignok skyldte Eva på at hun ble lurt av slangen, mens Adam skyldte på at han fikk frukten av Eva. Sånn sett frasa begge seg valget og ansvaret. Visst straffet Gud dem – de hadde vært ulydige. Som mennesker ble vi hardt straffet: Arvesynden oppsto, og med den: Den kristne lære om at ethvert menneske fra fødselen er syndig, med en ond tilbøyelighet. For kristendommen skyldtes ondskapen mennesket selv. Det dreide seg om å synde mot Gud. Ondskapen var der på forhånd – og tautologien får feste: Synden er kommet i verden ved synden. Gjennom Adams sæd er alle mennesker etter Eva og ham allerede ved befruktningen smittet av arvesynden. Unntaket er Kristus, som ifølge Augustin er unnfanget uten sæd.

Ifølge kristendommen skyldes det onde mennesket selv. De onde handlingene er en synd mot Gud som har skapt verden og mennesket. En viktig diskusjon ble knyttet til *teodiceproblemet*²³, og et grunnspørsmål var hvordan det onde kunne rettferdiggjøres: For hvis Gud er allmechtig, allvitende og allgod og styres av prinsipper som helt igjennom er gode og uendelige, hvordan kan da onde handlinger forekomme? Begrepet omfatter et forsvar for Gud, og var en betegnelse på hvordan troen på en god og allmechtig Gud, som hadde skapt verden, kunne fastholdes på tross av lidelsens og det ondes eksistens. Blant mange tok Augustin opp problemet og ga svar som går tilbake til Plotin: For det første: *Det onde* eksisterer kun som fravær av noe godt. Det er derfor ikke skapt i samme forstand som det gode. Det onde oppstår ved at mennesket, som har fri vilje, forsaker det gode – eller kort og godt synder. For det andre: *Det onde* inngår som en del av Guds skaperverk, men får gode konsekvenser. Hvordan? I kontrastens språkføring framhever det onde det gode, og sammen med det ufullkomne blir det fullkomne sterkere enn hvis alt bare var fullkomment.

Det finnes også et tredje perspektiv på teodiceproblemet som går tilbake til Irenaeus (ca. 120-190), som hevdet at *Det onde* er en nødvendig betingelse for å virkeliggjøre det gode i mennesket.

Arvesynds-determinismens elendighet fikk etter hvert nye og forsterkende former: Jean Calvin (1509-1564) hadde en tungtveiende posisjon med sitt nattsvarte menneskesyn. Han var overbevist om at det fantes en indre perversitet i den menneskelige natur. Hvis vi benektet den, var det i seg selv et bevis på menneskets ondskap²⁴. Calvin berøvet menneskets mulighet for å leve et rasjonelt sosialt

---

23 Teos: gud, dikè: rettferdighet; ordet er skapt av Leibniz. Danmark foregår det for tida en diskusjon mellom teologer om Breiviksaka i lys av teodicè-problematikken i mediene: Politiken hadde den 27.5. 2012 en artikkel med overskriften Stod Gud bag Breiviks masse-mord?

24 Bock, K. (1995): *Human Nature Mythology*. University of Illinois Press. Professor i sosiologi Ronald Bock skriver i sin bok *Human Nature Mythology* at Freud likner sterkt på Calvin ved sin destruksjonsdrift og angstforståelse. Freud konstruerer en ny (naturalistisk/metafysisk?) myte: Freud utstyrte mennesket med en destruksjonsdriften og tydeliggjorde også at angst er en gjentakelse av fødselstraumet.

og kulturelt liv – det vil si at ondskapens fikk et evig feste. Og vondt ble verre. Luthers skjerpet arvesyndsdeterminismen: Mennesket var ubehjelpelig bundet til arvesynden, synden og skammen, og bare Guds nåde kunne frelse det. Ut over de sanselige begjærene, ble arvesynden fraværet av gudsfrykt og tilliten til Gud. Det onde skulle bekjempes og straffes – evig i en annen eksistens.

En forestilling om en hardt dømmende, men rettferdig Gud er et sterkt skremmebilde. Hvem kjenner ikke kuldegysninger og kvalme når man leser *Tundals Visjon* og Dantes *Den Gudommelige komedie*, og hvem har ikke blitt uvel av Dores illustrasjoner til Dantes storverk? Hvem kjenner ikke ubehaget når man leser teologens O. Hallesbys helvetetrusler. Men hvordan kan man formidle et slikt ondt gudsbilde? Er Gud hevngjerrig? Er det mulig å tro på en god Gud i lys av slike framstillinger? Er det ikke på grunn av at man ikke har tro på en god Gud at slike fortellinger og presentasjoner formidles?

Historien står ikke stille – heller ikke idéproduksjonen: Ondskap forklares i nye varianter, med nye tankedybder og innfallsvinkler:

Ifølge idéhistorikeren og filosofen Hans Jørgen Schanz endret ikke ondskapsproblematikken seg i renessansen, men først med reformasjonen og sekulariseringen, og særlig opplysningstenkningen på 1700-tallet. ”For stille og roligt vandrede synd, arvesynd og ondskab som fænomener og som begreber ud af den filosofiske tænkning og især den politiske filosofi.”²⁵ Men det er ikke dermed sagt at den ikke preget eller fikk næring på andre arenaer.

At mennesket må igjennom en lang smertefull prosess, er et poeng som føres videre av G. W. F. Hegel og hans tenkning: Menneskehetens historie, med all dens vold, ondskap og lidelse, er en lang dannelsesprosess som fører menneskeheten stadig nærmere selverkjennelse og en fullkommen politisk orden. Lidelsen har altså en funksjon – den er nødvendig for at det gode skal kunne utvikles. Men motkritikken kom, for er det rettferdig at enkeltmennesker og grupper skal lide for en historisk rettferdiggjøring? Det er interessante linjer fra Hegel og K. Marx, der det onde og det gode forklares som en historisk prosess og som en del av menneskehetens utvikling og der det onde og gode blir drivkrefter i utviklingen, til S. Kierkegaards kritikk, som er basert på at det onde ikke kan rettferdiggjøres som et historisk produkt, men må ses som enkeltmenneskers syndefulle væremåte og feilaktige handlinger, som skaper det onde.

Viktige og utfordrende perspektiver har også I. Kant og A. Schopenhauer:

Kant oppfatter det onde som brudd på det gode liv, og som et brudd på fornuft og humanisme, men også viljen og plikten. Det er spørsmål om å følge moralloven og å realisere plikten. Men den rene fornuft har grenser. Ved begrepet *det radikalt onde* – nemlig at morallover og fornuft møter motstand fra det irrasjonelle og vår sanselige og fysiske eksistens – begrepsfestet Kant også menneskets hang til ondskap. Men Kant øynet håp: Han har tro på fornuftens framskritt ved at man etterlever plikten og ved at moralloven kobles til fornuften.

---

25 Schanz, H.-F. (2007): *Handling og ondskab – en bog om Hannah Arendt*. Århus: Århus Universitetsforlag, s. 75

Schopenhauers systematiske pessimisme reduserte derimot verden til lidelse basert på den rene ondskap – en basal egoisme, en egoistisk livsvilje som bare vil seg selv, er årsaken til all lidelse. Vår forestilling om den egentlige verden er vevd inn i Majas slør, og den egentlige verden er skjult for oss.

Hvordan henger alt dette sammen med vår og dagens forståelse? Har mennesket en iboende ondskap? Eller er de onde handlinger et valg?

Den metafysiske tilnærmingen har mange former og viser til det onde som en iboende kategori i en abstrakt tilnærming.

Det naturalistiske perspektiv knytter det onde til det særegne menneskelige – eller, på gruppe- og individnivå, til særlige grupper eller individer som har ondskapen i sin biologiske eller psykiske forutsetning. Noen hevder at mennesket i naturtilstanden er ondt. Andre sier at det er godt. Jeg har allerede sagt mye om den første posisjonen. Motsatt hadde J.-J. Rousseau med sitt naturromantiske syn på mennesket presentert en forståelse der mennesket i naturtilstanden ble betraktet som rent godt, men at det i sivilisasjonsprosessen blir ondt. Denne tenkemåten er på mange måter basis for en utviklingspsykologisk inspirert psykopatologi, der nyfødte barn utsettes for oppvekstens overgrep og ved at ondskap produseres i sosialiseringprosessen: Der omsorg og godhet mangler, påvirkes barnet til å bli ondt.

T. Hobbes betonte derimot at 'mennesket er som en ulv mot mennesket'. Han sa ikke at mennesket er ondt av natur, men at ondskapens mulighet oppstår når natur og bevissthet møtes. Ethvert vesen, påpekte han, er henvist til sin egen selvoppretholdelse: Når man får bevissthet og et perspektiv for ens gjøremål, altså et framtidsperspektiv, oppstår evnen til å engste seg og dermed også handlinger og tenkemåter for å sikre og beskytte seg.

Politisk ondskap

Men hvordan kan vi røft sammenfatte denne idépresentasjonen av ondskap?

Ondskap og det onde blir forstått på forskjellige nivåer:

Det knyttes til forskjellige *metafysiske* forståelsesmåter, ofte forankret i sterke symboler som består av onde og gode krefter.

Det trekkes opp et *makrososiologisk, ideologisk og politisert* perspektiv – med onde og gode samfunnsformer, levemåter og institusjoner, ofte presentert som motsetninger i et fiendeperspektiv der man skal bekjempe "den onde trusselen".

Hva som bestemmes som ondt og godt er i tid og rom preget av bestemte forestillinger og verdier. Det som er en ond opplevelse og livssituasjon for noen, kan være det omvendte for andre.

Den farligste ondskapen er politisk, skriver den amerikanske politiske skribenten A. Wolfe i sin bok *Political Evil* (2011) og bruker begrepet *organisert ondskap*. Den politiske ondskapen er overlatt og ondsinnet og gjennomføres på en måte der uskyldige mennesker utsettes for massive ødeleggelser og

lidelser²⁶. Massedrap på uskyldige har en egen logikk. Han skiller mellom fire politiske ondskapsformer: Terrorisme, etnisk rensing, folkemord og ”a reliance on means such as torture to fight back against evil.”

Det vises dessuten til historiske forløp der visse historiske prosesser bestemmes som onde, mens andre er gode. I de historiske prosessene har det vokst fram idéforankringer og krav som ideologiserer, legaliserer og legitimerer at det gjennom onde handlinger og virkemidler er mulig å oppnå det gode. Lidelsen som skapes blir dermed sett som nødvendig for at det gode skal oppstå: Målet helliger midlene, heter det. Politiske og religiøse ledere har ofte brukt denne argumentasjonen. Noen ganger presenteres det onde på en måte som kamuflerer eller tilslører de onde handlingene og de voldelige inngrepene ved betegnelser som har en moralsk legitimerende kraft. Handlinger, som i bunn og grunn er brutale overgrep, kan da sukres med begreper som rettferdighet, frihet, kamp mot en farlig fiende, en gjengjeldende nødvendig krigsinnsats osv. Men bruk av vold og onde handlinger kan ha to forskjellige perspektiv: På den ene siden som overgrep fra en råbarket hersker eller en undertrykkende statsmakt eller gruppe; på den andre siden som et middel i et frigjørende prosjekt med humanistiske og demokratiske målsettinger. Historien er flust av tilsvarende eksempler på at det onde og bruk av vold anvendes instrumentelt, og da som et middel for å oppnå et mål. Og målet kan være makt, råderett, økonomisk sikring, overføringer av levemåter, politiske intensjoner og religiøse verdier. Målene kan knyttes til undertrykkelse – men også frihet. Bruken av det onde blir dermed *intensjonell* og *instrumentell*. Devisen om at det onde må bekjempes med onde virkemidler har en sterk feste og en legitim kraft i et moderne militærpråk. Dette var også den legitimitet som amerikanerne brukte da USA erklærte *The War on Terror* i 2001. Krigen ble verdensomfattende og uten grenser. *The Axis of Evil* var identifisert. Og motsatt: Kamp mot det onde med nådeløs brutalitet ble også terrorismens handlingsstrategi²⁷.

R. Safranski skriver i *Das Böse oder Das Drama der Freiheit* (1998) at ondskapens muligheter ligger i friheten. Han viser til Kant og hans perspektiv om at den etiske handlingen overskrider naturgrunnlaget, men at det betyr en speilvendt lære – nemlig at valg av onde handlinger óg gjør det. De onde handlingene er ikke bare egoistiske, men mange finner også formålsløs ondskap i handlingen. I forlengelsen av Safranskis diskusjon, som selv er konservativ liberaler, viser han i sine mange kulturkritiske observasjoner til andre og mer utvidete perspektiv på ondskap – ikke minst i forhold til det han kaller en viltvoksende økonomisme som ødelegger kulturelle tradisjoner som er nødvendige for å forsvare menneskets verdighet. Han går hardt ut mot totalitære samfunnssystemer,

---

26 Alan Wolfe definerer politisk ondskap slik i *Political Evil* (2011), s. 4: ”Political evil refers to the willful, malevolent, and gratuitous death, destruction, and suffering inflicted upon innocent people by leaders of movements and states in their strategic efforts to achieve realizable objectives.” Den danske avisa *Dagbladet Information* hadde en artikkel 28. oktober 2011 med tittelen ”USA likviderer terrormistænkte som aldri før. Siden Obama overtok magten i Det Hvide Hus, er USA’s likvideringer av terrormistænkte mangedoblet. Borgerrettsorganisasjoner og eksperter anklager brud på folkeretten” – og visst bliver også mange sivile drept. Hva får oss til å tro at ikke NATOs militære innsatser har fått uskyldige ofre til ikke å se disse innsatsene som annet enn ekstrem ondskap?

27 Godhetens akse presenteres ved andre konstellasjoner – ofte med feste i USA. Forfatteren Georg Johannesen har i sin retorikk framhevet at ”Godheitas akse går frå Oslo til Tibet via Vatikanet og Jerusalem” (*Dag og Tid*, 2003). I Rimbereid, Ø. og Åslund, A. (2006) (red): *Georg Johannesen – Sitater fra femti års muntlig praksis*. Oslo: Spartacus Forlag, s. 48

men også det liberalistiske økonomiske systemet som han hevder fører til mye ondskap og lidelse for mange. Dette er vel et kjernepunkt i den forstand at visse ideologier, samfunnsstrukturer, økonomiske organiseringer, maktforhold osv. legitimerer direkte og indirekte voldsformer som den enkelte kan operere innenfor. Vi ser at den politiske retorikken bruker betegnelser som onde stater, ondskapens akse, onde ideologier med mer: Visse ideologier og samfunnsformer får det ondes stempel enten de betegnes som kommunistiske, liberalistiske, sosialistiske, kapitalistiske, fascistiske, nazistiske et cetera. Det er også slik at den politiske ondskapen kvantifiseres: Nazismens, stalinismens, fascismens og andre ideologiers historiske masse- og folkedrap regnes i millioner av menneskers død. Den amerikanske historikeren T. Snyders bok *Blood Lands* – med undertittelen ”et Europa mellom Stalin og Hitler” er særlig framtreddende. En slik liste er viktig, og lister over antihumanisme, brutalitet og ondskap må hele tida produseres for å avdekke forhold der bestialske overgrep skjer. Snyders bok er nødvendig i kampen mot politisk og ideologisk ondskap og den kyniske antihumane logikken, men problemet er at mange slike framstillinger fokuserer på noen grusomheter framfor bredden, og således mister bestialiteten som er foretatt av andre land, ideologier og tenkemåter av syne. Ofte mangler i slike presentasjoner religioners, kolonialismens, kapitalismens, imperialismens, militarismens indirekte og direkte massedrap²⁸. Det er et faktum at det i verdenshistorien knapt har vært vist så dødelig effektivitet i brutal ondskap på så kort tid som da amerikanerne og president Truman slapp atombomber over Hiroshima og Nagasaki. Og hva med napalmbombingen i Vietnam? Tar man også utgangspunkt i kolonialismens og kapitalismens historie og den liberalistiske økonomiens framvekst, er statistikkene svært mangelfulle: Hundrevis millioner mennesker er blitt drept eller kvestet under koloniherrers eller kapitalismens og industrialismens produksjonsmakt - i tillegg til de hundrer av millioner som er blitt drept under i ulike former for krig der kamp om ressurser og strategisk maktfester er det definerte målet. Hvor mange som er kvestet eller blitt syke på grunn av et liv under elendige, miljøfarlige og knugende forhold, vet vi ikke. Fokus rettes med andre ord ofte mot noe – ikke mot annet. Dermed svekkes oppmerksomheten mot mangfoldet i brutaliteten. Målet må være at det kritiske blikket blir rettet mot alle varianter av politisk ondskap og antihumane strategier enten de er økonomiske, ideologiske eller militære, men selvsagt også mot enkeltsaker. Mon tro om ikke den tyske teologen og filosofen H. Thielcke har rett når han i 1945 sa at ”ondskapen tilbyder sig ikke som onskab, men som *beskyttelse* og *nødvendighed*.”²⁹

---

28 Se bl.a. ulike kritiske arbeider som Hobsbawn, E. (1997): *Ekstremismens tidsalder. Det 20. Århundrets historie 1914-1991*. Oslo: Gyldendal; Sen, A. 2006): *Identitet och våld – illusjoner om ödet*. Uddevalla: Daidalos; Argullol, R. og Trias, E. (1993): *Det utmattade Västerlandet*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa/Samtidiga filosofer; Pilger, J. (2002): *Verdens nye herskere*. Oslo: Forlaget oktober; Kurz, R. (1999): *Schwarzbuch Kapitalismus. Ein Abgesang auf die Marktwirtschaft*. Frankfurt am Main: Eichborn; Harvey, D. (2005): *Den nye imperialismen*. Oslo: Oktober; Hardt, M., Negri, A. (2003): *Imperiet*. København: Informations forlag og av samme forfattere: *Multituden – krig og demokrati i imperiets tidsalder*. Tankekraft Förlag. Svært interessant er også den tyske filosofen P. Sloterdijks bok, *Kritik av det cyniska förnuftet/1988*, og hans analyser av makt, herredømme og vold og det han definerer som stats- og overmaktskynisme (også byråkratisk og administrativ maktkynisme), medisinkynisme og kunnskapskynisme. Når og hvordan oppfattes disse som onde?

29 Sitatet er fra M. Wolds artikkel *Ondskabens redskaber* i *Information* 13.5. 2010 om det nyåpne Berlinmuseumet *Topographie des Terrors*

Presiseringen rammer dessuten produserte feilinformasjoner som ofte legitimerer militære angrep – som for eksempel Irak- og Afganistan-krigen.

Mange har dessuten vært villige til å anvende en utilitaristisk vulgærkynisme: Vi ofrer noen for at mange skal ha det best mulig. Man er villig til å bryte grunnleggende verdier og konvensjoner ved å bruke tortur for å avsløre motstanderes planer. Man er villig til å ofre og å plage de få for ”å redde” de mange. Man er villig til å bryte med grunnleggende humanistiske prinsipper i kampen mot terror og ondskap. Med ond skal ondt fordrives, het det en gang. Bruk av tortur utfordrer både etiske grunnverdier og demokratiets verdibasis³⁰. Torturforskeren C. Westin³¹ tar opp et grunnleggende poeng og skriver at om ”naturkatastrofer är olyckor vilka det står utom mänsklig makt att förhindra så är tortyr kvintessensen av det onda som människor vid sina sinnens fulla bruk är förmögna att planera, verkställa och sedan utvärdera.” (YHs kursivering)

Determinisme eller indeterminisme

Visse *grupper* eller *individer* defineres som onde – enten ut fra et i) naturbestemt perspektiv (biologisk eller sosial arv) eller ut fra ii) ulike former for påvirkning. Slike perspektiv kan domineres av enten en biologisk, psykologisk eller sosiologisk determinisme – og da i sterkt beklippende og reduserende varianter som i form av biologisme, psykologisme/psykiatrisme eller sosiologisme, eller som det også uttrykkes i det sosiologiske fagspråket – ut fra en metodologisk individualisme eller metodologisk kollektivism. For tida søkes det igjen intenst etter en biologisk determinering - enten det er i de genetiske betingelsene, kjemiske prosesser eller de er i de biologisk-psykiske forhold. Søken etter ”born to crime” får nye former. Det gjelder også ”født til ondskap”.

Mot et naturgitt, deterministisk eller metafysisk syn på menneskets iboende ondskap, finnes en indeterministisk tradisjon der mennesket oppfattes å være en handlende og skapende personlighet som velger sine onde og gode handlinger, og som gir disse handlingene egen begrunnelse, betydning og mening. Det er blant annet dette som knyttes til begrepet et *moralsk onde*, som det menneskeskapte onde. I det moralske onde tydeliggjøres noen grunnleggende forutsetninger: *Viljen* til å velge onde handlinger – enten kollektivt eller individuelt. Spørsmålet blir da: Er individet ansvarlig for sine onde handlinger? Hvis onde handlinger er villet og valgt, står de ikke da i et motsetningsforhold til ulike former for deterministiske forklaringer? Og hvordan løser man viljeforståelsen på en måte der man unngår forskjellige former for vilje-metafysikk – det vil si tenkemåter som har gjort viljen til et overordnet grunnbegrep? Et par forhold trekkes riktignok inn som ansvarsreduserende i viljens frihet: Utilregnelighet, psykiske lidelser og forvirrethet – samt at den enkelte har vært presset eller truet til å begå onde handlinger under trussel mot sanksjoner rettet mot eget liv og helse.

Det sier seg selv at jeg ikke kan fordype i den filosofiske diskusjonen om determinisme og indeterminisme og om viljens frihet og kompatibilisme i dette essayet. Jeg må nøye meg med noen innspill som jeg på et senere tidspunkt vil arbeide mer med, og som jeg startet med å diskutere i

---

30 Ikke minst har USAs og CIAs fangetransporter med såkalte ”torturfly” som ble iverksatt i kjølvannet på 11. September 2001 vakt kritisk oppmerksomhet. Det samme har forhørsmetodene på Guantánamo-basen resultert i.

31 Westin, C. (1989): Tortyr och existens. Göteborg: Bokförlaget Korpen, s. 13

dr.philos-avhandlingen³². Det empiriske grunnlaget er viktig: I mine mange år som forsker i fengselsvesenet har jeg hatt mange samtaler med mennesker som har begått grufulle og onde handlinger. Mange har dempet det egne ansvaret for de fatale og onde handlingene som de har begått, og de har gjort det med ulike forklaringer, men de aller fleste opplever dyp sorg og fortvilelse over det de har gjort. Nettopp monsteretiketter, reduserende menneskesyn og fordømmende personkarakteristikker utfordrer selvbildet og selvoppfatningen. Spørsmålet er derfor hvordan man skal tydeliggjøre kritikken og fordømmelsen av handlinger som er begått, men samtidig se og forstå den enkelte som en personlighet som er mer enn sine grufulle enkelthandlinger. Jeg velger to innfallsvinkler. For det første diskusjonen om de onde handlinger og den fri viljen; for det andre tar jeg opp noen tanker om det er mulig å si at et menneske er ondt.

Det moralske onde og det personlige ansvaret

Friheten til å velge det onde og det gode er i fokus for mange filosofer og forskere som arbeider med det onde som problem. Den frie vilje er jo likeens definert ut fra at vi selv som handlende og skapende subjekter er opphav til våre beslutninger og handlinger. Spørsmålet er likevel om den frie vilje alltid er fri og om vi ikke i mange tilfelle må definere den som vilje som ikke nødvendigvis alltid er fri. I vår vestlige tenkning er det slik at fri vilje ofte synes å være en forutsetning for å hevde det moralske ansvaret den enkelte har for sine handlinger. Utelukkes den frie viljen, brister kravet om moralsk ansvar og praksis. Filosofer, teologer og andre har i årtusener kavet med problemet og tenkningen for og mot avspeiles i stadig nye former og varianter. Mye vil revne hvis grunnforståelsen ikke har feste i at vi har en fri vilje. Å ha en vilje trenger jo ikke nødvendigvis bety at den er fri. Kan ikke handlingsvalg også være tvangs- og pliktvalg, valg som foretas uten at det kan forstås som at beveggrunnen var fri vilje? Og hvordan skal den mer prinsipielle deterministiske kritikken av det som betegnes som libertarianismen, kompatibilismen, agent-kausalteten og konsekvensialismen tolkes – at mennesker ikke handler av fri vilje?

Menneskets frihet, hevder den tyske filosofen R. Safranski³³, innebærer *vilje til det onde*, men menneskets frihet må knyttes til risiki, sier han. I følge Safranski følger ondskapen friheten som en skygge - og frihet og ansvar henger sammen. Dermed blir den enkeltes valg og vilje til å gjøre onde og gode ting et grunnleggende perspektiv. Men er den som begår onde handlinger alltid *fri* til å handle ondt (eller godt)? Hvor ofte forsvarer ikke de som har utført voldshandlinger og massedrap seg med at de måtte utføre volden og overgrepene av plikt – og videre at denne plikten knyttes til at man har vært under tvang av andre, eller at de onde handlingene måtte gjennomføres av nødvendighet for å nå et høyere ideelt, politisk eller religiøst mål? Ofte blir de onde handlingene gitt en moralsk legitimitet på en måte som presenterer dem som det motsatte av onde, eller at de er moralsk, historisk og ideologisk nødvendige i et større prosjekt. Dermed blir spørsmålet hvem som

---

32 Hammerlin, Y. (2008): Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007. Oslo: Det juridiske fakultet/Universitetet i Oslo. Oslo: Unipub. Se også Hammerlin, Y., Larsen, E. (1997) Menneskesyn i teorier om mennesket. Oslo: Ad Notam, Gyldendal

33 Safranski, R. (1999): Det onda eller frihetens drama. Uddevalla: Natur och Kultur

definerer hva som er ondskapen – hvem som har den politiske og faglige definisjonsmakten til å gjøre det. Den som er offer for de onde handlingene betegner handlingene og hendelsene helt annerledes enn den som utfører dem. Overgrep og grusomme handlinger foretas daglig i Afghanistan, og ikke bare av islamistiske fundamentalister. Når NATO bomber i Afghanistan drepes mange uskyldige. Er det grunn til å tro at ofrene og andre ikke oppfatter dette som kyniske overgrep og bestialske handlinger rettet mot dem? Hvem skal stilles til ansvar? I Danmark presses for tida danske politikere hardt som var ansvarlige for Libya-bombingene. Man vil vite om omfanget døde og skadede sivile som følge av danske flygeres bombetokter. Ansvarer kan ikke omdefineres til eventuelle uhell. Man vet på forhånd utfallet av krigshandlinger og bombing: Uskyldige mennesker kvestes og drepes. En slik kjensgjerning er selvsagt grunn nok til å ikke gjennomføre slike handlinger. At tortur er nødvendig i visse situasjoner diskuteres, og visse NATO-land er blitt anklaget for å godta tortur i visse sammenhenger. Spørsmålet er om vi nå er ved et historisk knutepunkt der humanistiske og moralske krav svekkes ved at visse moralske grenser bryter sammen eller stillferdig flyttes på. Og kan ikke dette åpne for en moralsk svekkelse og en svekkelse av definerte moralske og humane grenser som kan flyte inn sivilsamfunnets hverdagsliv og utfordre det liberale demokratiets grunnbetingelser. Bekjempelse av terror er særdeles viktig, men når vil kampen mot terror utfordre grunnleggende moralske, humane og demokratiske prinsipper på en måte som fører til det motsatte av hva vi ønsker at et demokratisk og humant godt samfunn skal være?³⁴ Og vi kan gå lenger og enda mer konkret til verks: Hvordan vil straffegjennomføringen mot krigsforbrytere, terrorister og politiske og religiøse masse mordere preg norsk fengselsvesen? Kort og godt: Hvordan vil endringer på et politisk nivå påvirke hverdagsbetingelsene på andre nivåer?

Dermed vender vi tilbake til grunnspørsmålet: Hvilke personlig ansvar har man for onde og voldelige handlinger som utføres i regi av en ideologi, politikk eller annet? Hva får en flyger til å sende dødelige raketter mot mål som man vet kan ramme sivile? Hva er drivkraften bak den enkeltes voldelige og onde handlinger der man dreper for å drepe eller dreper og plager for å gjennomføre et større prosjekt? Kan man tvinges og presses til å utføre voldshandlinger uten at man velger å gjøre dem? Og hva ligger det i et valg? Når er det snakk om en tvangssituasjon som tar ansvaret, handlingsvalget og friheten fra den som utøver av ondskapen? Spørsmålet er komplisert – ikke minst fordi mange av krigsforbrytere og andre har frasagt seg sitt personlige ansvar ved å hevde at de var under tvang og måtte følge ordre. Man handlet av og med nødvendighet, er deisen. Spørsmålet er dessuten problematisk på en annen måte: På den ene siden er en del aktive i de onde handlingene; på den andre siden finnes en stor skare som er tilskuere til dem, og som ikke blander seg inn – men godtar dem. Den franske filosofen Maurice Merleau-Ponty poengterer at å være tilskuer er en annen måte å være delaktig på. Også slike spørsmål er blitt drøftet ikke minst i forbindelse med det tyske folks ansvar for krigen; det samme spørsmålet gjelder mange andre land og folks aksept av politisk, ideologisk og religiøs ondskap.

---

34 Se J. Hammerlins bøker *Terrorindustrien* (2009) og *Terror og demokrati* (2011) der han problematiserer og diskuterer disse spørsmålene

I følge sosiologen Z. Bauman (1989)³⁵ var det industrielle potensialet, forskningen, samfunnsressursene, byråkratiseringen, den tekniske utviklingen og moderniteten en nødvendig, men likevel ikke en tilstrekkelig forutsetning for masseutryddelsen i konsentrasjonsleirene. Han mener at tyskernes aktive og passive oppfølging av overgrepene kunne begås av praktisk talt hvem som helst under forutsetning av at samfunnet strukturelt, organisatorisk, materielt, ideologisk og teknologisk la til rette betingelser for massemyrderiene. Nazistene avstumpet store deler av den tyske befolkningen gjennom propaganda, ideologiproduksjon, tvangsstrukturer og brutalitet som skapte fremmed- og tingliggjort sosial avstand til definerte 'fiendebilder' og 'undermennesker', selv om mange tyskere gjennomskuet nazismens undertrykkende brutalitet med avsky og valte å gjøre motstand. Faren, skriver Bauman, blir spesielt akutt i vårt moderne, rasjonaliserte, industrielt anstendig samfunn fordi den byråkratiske, teknologiske og vitenskapelige avstanden blir så stor at det blir vanskelig å bedømme moralske konsekvenser av det som gjøres. *Fremmedgjort sosial distanse* blir et nøkkelord i Baumans analyse. Man blir likegyldige når ansvar flyttes eller avstandgjøres, og likegyldigheten forsterker fremmedgjøringen. En annen sosiolog, Joakim Israel, skrev i en kommentar til Baumans bok at "det moderne våpensystem kan ses på som en metafor for produksjonen av sosial avstand og dermed for ansvarsfrihet". Israel poengterer faren ved fremmedhat og rasisme men legger til den likegyldighet og fraskrivelse av ansvar som vi viser overfor den tredje verdens nød – sultens og fattigdommens misære. "Kan ikke dette sidestilles med folkemord?"³⁶, spør han.

Da D. Goldhager skrev sin bok om den alminnelige tyskers delaktighet i massedrapene på ulike folkegrupper under krigen, tok han utgangspunkt i forutsetningen om at gjerningsmennene myrdet fordi de *ville* utrydde dem som ble betegnet som undermennesker. Goldhager tok utgangspunkt i strukturer, men presiserte det indre forholdet mellom strukturer og enkeltmennesket. Den enkelte bøddelen var villig til å begå de barbariske ugjerningene; det var det enkelte mennesket som drepte og plaget – det var vanlige mennesker som ble bødler og som utviklet grusomhetene på en arena der det var mulig å være hensynsløs. Man var altså ikke bare under tvangsmessig plikt, men også en kreativ aktør i jævelskap.

Likeledes har den tyske professoren i sosialpsykologi, Harald Welzer i sin bok (*Gärningsmän – hur helt vanliga människor blir massmördare*)³⁷ rettet oppmerksomheten mot de kvinnene og mennene i den nazistiske politibataljon 45 som myrdet, henrettet, mishandlet og tyranniserte tusenvis av mennesker. Han studerer deres handlinger, motiver og forklaringer, og han stiller spørsmål om hvilke sosiologiske og psykologiske prosesser som var drivkreftene og hvilken situasjonsmessig og kontekstuelle dynamikk som fikk dem til å gjennomføre grusomhetene. De handlet etter ordre, men ikke mekanisk og uten en egen aktiv deltakelse og med en selvoppfatning om at de var en legitim "bærer" av ordrene; de var også selvstendige og "oppfinnsomme" i deres lidelsesproduksjon. Grusomhetene var enten utført impulsive eller systematisk planlagt. Ofte lot bødlene seg underholde

---

35 Bauman, Z. (1989): Auschwitz och det moderna samhället. Göteborg: Daidalos förlag

36 Israel, J. (1992): Modernitetens tapere – om holocaust, masseutryddelse og modernitet. Klassekampen den 11.1. 1992 (s.23 -25)

37 Welzer H. (2007): Gärningsmän – hur helt vanliga människor blir massmördare /2007. Göteborg: Daidalos

gjennom forskjellige konkurranser eller ”leker”. Den kyniske rasjonaliteten fikk for dem en handlingsmessig forskyvning innenfor en dødelig voldslogikk der det ”unormale” ble til noe ”normalt”: Det å drepe ble deres arbeid organisert i form av arbeidsrutiner i en arbeidshverdag – en hverdagsvirksomhet som var rammet inn i en nazistisk ideologi og ”pliktmoral”. Myrderiene var formet innenfor en kynisk og inhuman maktlogikk organisert med en militær og byråkratisk presisjon. De nazistiske masseorderne mente at de hadde en historisk oppgave der de skulle løse en rasemessig trussel og et historisk problem. Sånn sett fikk massemyrderiene en ”moralsk legitimitet” og en ”normativitet” innenfor en nazistisk statsideologi og et totalitært regime. H. Himmlers begrunnelse for massemyrderier og selvforherligelse framhevet ”at det kun var mennesker af en særlig ædel karakter, der kunne begå massemord, uden at gå i stykker som mennesker”³⁸. Historikeren Torben Jørgensens har i sin bok *Stiftelsen – bodlerne fra Aktion Reinhard*³⁹ vist til de samme maktovergripende dynamikker og ”normative rasjonaliteter”. Som Welzer, er han opptatt av gjerningsmennene og gjerningskvinnene – de ”ganske alminnelige menneskene” som tjenestegjorde i nazitysklands eutanasi-program fra 1939 til 1941, og som senere virket i Polen der de var voktere i utryddelsesleirene Belzék, Sobibór og Treblinka. Også W. Sofsky 1993 har i sin bok *Die Ordnung des Terrors: Das Konzentrationslager* (1993)⁴⁰ trukket fram hvordan den absolutte makten gjorde seg fri fra alle moralske stoppere ved at ofrene ble avhumaniserte, heslig- og tingliggjorte i et brutalitetens dynamiske maktpill uten grenser, men som hele tida er avhengig av de undertrykkelsesstrukturene og de menneskene som muliggjør og handler ondt dem.

Disse og andre studier viser at ondskapsen, massemyrderiene og brutaliteten må ses som den enkeltes ansvar, samtidig som de grufulle overgrepene forklares i et indre forhold til gitte politiske ideologier, makt- og kravstrukturer og en byråkratisk og teknologisk utvikling som muliggjør dem. Dermed utfordres de deterministiske og metafysiske forklaringene: Den enkelte er handlende ikke som en mekanisk handlende ondskapsrobot, men som et velgende menneske – et menneske som ville det onde, og som utførte de onde handlingene. Dette skjedde ikke i et politisk, ideologisk og sosialt vakuum, men derimot ved at ondskapsen fikk idémessig næring og legitimitet *innenfor* disse betingelsene. På den måten ble moralske sperrer fliset opp.

Hannah Arendts⁴¹ metafor om absolutt ondskap og ”det ondes banalitet” i totalitarismen – for øvrig et begrep som filosofen K. Jaspers innførte, og som Arendt utviklet videre – er blitt særdeles viktig for mange teoretikere. Arendt og var opptatt av å beskrive hvilke betingelser som skal til for å utløse volden og ondskapsen. I sin studie av Adolf Eichmann poengterer hun at autoritets- og lydighetskulturen og byråkratiseringen i Det tredje rike bidro sterkt til at tyske borgere kunne operere med et dobbelt moralsk bokholderi: En moral på jobben og en ganske annen moral i privatlivet.

---

38 Himmlers begrunnelse har jeg fått gjennom psykolog Benny Karpatschof i email 11.11. 2011 der vi diskuterte ondskap og nazismen, og der han foretok en sammenlikning mellom Breiviks og Himmlers uttalelser. Likhetsstrekkene er store.

39 Jørgesen, T. (2011): *Stiftelsen – bodlerne fra Aktion Reinhardt*. København: Informations forlag

40 Sofsky, W. (1993): *Die Ordnung des Terrors das Konzentrationslager*. Hamburg: S. Fisher Verlag

41 Arendt, H. (1965): *Eichmann i Jerusalem*. Oslo: Pax forlag; Arendt, H. (1970): *On violence*. New York: Harcourt, Brace & World

N. Christie⁴² beskriver liknende mekanismer i sin undersøkelse av norske fangevoktere i 'serberleirene' i Nord-Norge 1942-43. Han analyser hva som medvirket til at unge norske menn ble drapsmenn og torturister i serberleirene under krigen. Unge menn ble sosialisert inn i leirens grunnleggende inhumane menneskesyn og fikk brutt ned de naturlige sperrere som vi mennesker har mot å mishandle og pine våre medmennesker. De ble sosialisert inn i en brutal og ond praksis, og de internaliserte et inhumant menneskesyn som premiss.

Dokumentasjoner om ondskapens grunnleggende betingelser er mange. Det er noen fellestrekk i utøvelsen nemlig en fremmed- og tingliggjøring, en avhumanisering og det å skape (fiendtlig) sosial avstand til andre mennesker. Sann sett brytes respekt, anerkjennelse, likeverd, humanistiske prinsipper og rettigheter i filler og gir rom for en legitimering gjennom ulike sosiomaterielle konstruksjoner og idésystemer. Historisk sett har de fått både åpne og skjulte former og blitt organisert med ideologisk, byråkratisk og teknisk kynisme. Men hva med det personlige ansvaret for utviklingen, og hva med alle de formene for det jeg kaller *samfunnets og hverdagens lidelesesproduksjon* med onde og voldelige handlinger som foregår daglig enten det er i heimen, på arbeidsplassen, nabolaget, massemediene et cetera – det vil si der vi er og virker i hverdagen? De onde handlinger – som vold – har mange former, skjønt de ofte blir redusert til fysisk og psykisk vold. En slik begrepsmessig innsnevring skranter faglig sett. Jeg har tidligere og i andre arbeider skrevet om fysisk vold (legemsvold og vold mot gjenstander), psykisk vold, sosial vold, strukturell vold, ideologisk vold, symbolsk vold (bl.a. verbal og nonverbal vold), løgnen som vold og at en voldshendelse består av flere voldsformer. De er også skjulte og åpne. Vi lever ikke i et sosialt vakuum; vi formes av livsbetingelsene. Dette reiser en rekke spørsmål om utviklingen av den enkelte som personlighet og hans/hennes tenke- og handlemåter. Hva skaper den onde tenkemåten, og hva får et menneske til å begå onde handlinger mot andre mennesker? Jeg forutsetter at ondskapen er villet. Et problem oppstår når personen handlet i god tro eller ikke tenkte over konsekvensene.

Den enkelte er mer enn sine onde handlinger

Psykologen J. Lang har et kritisk innspill mot N. Christies forståelse av forholdet mellom handling og personlighet med basis i Christies artikkel *En av oss* – for øvrig en betegnelse han ble møtt kritisk med da artikkelen kom ut, men som nå stadig flere bruker. Christies skiller mellom onde handlinger og ond personlighet – et skille som Lang er uenig i. ”Det leder tilbake til den ældgamle diskussion om, at man er det, man gjør, eller det, man tenker – og der er jeg ret overbevist om, at man er det, man gjør, og det, man tenker. Det kan ikke adskilles.”⁴³

Men man gjør og tenker *ikke* bare ondt. Man *er* heller ikke bare ond hele tiden, ei heller bare et godt menneske. Jeg tror Christie er inne på noe helt vesentlig. Den enkelte er *mer enn* sine onde handlinger. Det handler ondt og godt i visse situasjoner. Jeg pleier ofte å stille et spørsmål i forelesninger med følgende tilspisset ordlyd: Finnes drapsmannen? – og jeg svarer med

---

⁴² Christie, N. (1972): Fangevoktere i konsentrasjonsleire – en sosiologisk undersøkelse av norske fangevoktere i 'serberleirene' i Nord-Norge 1942-43 . Oslo: Pax forlag

⁴³ Lavrsen, L. (2012): Hvem ejer forklaringen på Breivik? I: *Dagbladet Information*, 20.1. 2012

utfordringen: Drapsmannen finnes ikke, men derimot et menneske som *også* har begått drap. Som Christie skiller jeg mellom den enkelte som personlighet og de enkelthandlingene vedkommende har begått. Ikke sånn å forstå at de onde og brutale handlingene ses atskilt og løsrevet fra personen slik at han/hun som *handlende subjekt* ikke blir ansvarliggjort for dem. Min etiske logikk bygger selvsagt på at den enkelte (med visse unntak⁴⁴) har ansvar for sine handlinger, men at de onde handlingene ikke må gjøres identisk med den enkeltes personlighet og dermed framstå *som om* de er en fullstendig dekkende beskrivelse av den. Det betyr at jeg også er kritisk til demoniseringer og reduserende personlighetsbeskrivelser, og det betyr at jeg mener at man må *se mennesket* som har handlet ut fra et *helhetlig menneskesyn* og dermed som en mangfoldig personlighet. Dette står selvsagt ikke i motstrid til at den enkelte må straffes etter norsk lov når personen har forbrutt seg mot andres liv og helse, og visst må personen også konfronteres etisk og moralsk med sine onde og hensynsløse handlinger og bli bevisstgjort konsekvensene av dem.

Uten tvil finnes det mennesker som vil mye ondt og som gjør mye ondt, og enkelte gjør også ondt for det ondes skyld. I omtalen av enkelte mennesker vil mange da karakterisere personen som han/hun *er* ond; dette gjøres ikke minst ut fra vanlig talemåte og oppfatning og kan mange ganger være en forståelig beskrivelse av et menneskes handle-, tenke- og væremåte. Men ontologisk, epistemologisk og etisk sett og som en *generell* personlighetsbestemmelse blir slike betegnelser etter min mening reduksjonistiske. For hvordan skal '*er*' forstås? Som en varig og statisk identifikasjon eller personlighetskarakteristikk? – eller som væren i situasjonen og konteksten? Av fare for å overfortolke: Hvis vi antar at det finnes enkelte mennesker som fyller beskrivelsen 'han/hun er ond' - hvor mye må et menneske gjøre av hva for å bli betraktet som *bare* å være ond – det vil si bli betegnet som *bare* et ondt menneske? Er det mulig å gi en dekkende personlighetskarakteristikk ved å betegne personen bare som det? Og er en dominerende væremåte i situasjoner eller som handlemønstre over tid nok til å gi en altomfattende personbeskrivelse av et menneske som ondt? Riktignok utfolder noen mennesker svært mye ondt mot andre og kan ha i perioder en dominerende grusom væremåte. Noen begår dessuten typer handlinger som er ekstremt brutale - så grusomme at det kan være umulig å se andre sider enn ondskap. De fleste mener vel også at det finnes mennesker i historien som har handlet så menneskefiendtlig og nådeløst brutalt at de kvalifiserer til betegnelsen *han eller hun er ond*. Men sett forhold til dette menneskets *totale* livsløp, dets sosiale og individuelle livshistoriske personlighetsdannelse - er det for meg vanskelig å bruke betegnelsen 'han/hun er ond' (han/hun er god) som en *generell personlighetskarakteristikk*. Det stykker opp min forståelse av å betrakte den enkelte ut fra et helhetlig, humanistisk og dynamisk menneskesyn. Min forståelse står dermed i motstrid til ytringer der hevdes at det er logisk konsistent å si at et menneske både *er* ondt og godt. Jeg vil heller hevde at ethvert menneske begår både onde og gode handlinger og at disse handlingene ofte bedømmes forskjellig ut fra ulike moralske standarder og subjektive opplevelser av dem. Jeg skal forsøke å begrunne og tydeliggjøre min forståelse, men jeg må samtidig tydeliggjøre at spørsmålet er vanskelig. Ikke minst er det vanskelig å bryte med et innarbeide tankesett.

---

⁴⁴ Unntakene kan være knyttet til handlinger i visse tvangssituasjoner eller at de utføres som følge av kaotisk og forvirret sinnstilstand, i forbindelse med en psykisk sykdom osv.

For det første må jeg igjen presisere at jeg har et menneskesyn som betrakter den enkelte som mye mer enn et knippe av bestemte enkelthandlinger, være- og tenkemåter. Personligheten må forstås etter min mening ut fra dette menneskes *totale unike individual- og sosialhistorie* som er formet i hele dette menneskets *personlige livsløp* under gitte kulturelle, politiske, sosiale og materielle forhold. Den enkelte er historisk, materielt, verdimessig, ideologisk og kulturelt sett påvirket av andres være- og tenkemåter i nære og fjerne sosiale forhold – også virtuelle. Men personen er ikke bare et sosialt og kulturelt produkt, en sosial robot eller sosial hieroglyf som er ensidig preget av de ytre forholdene: Den enkelte har på godt og ondt formet sin væremåte og sine behov, tanker, ideer, kunnskaper, ferdigheter, holdninger og verdier gjennom sitt kollektive og personlige forhold til omverdenen. For å slå fast: For meg må en personlighetsbeskrivelse være identisk med hele den personlighetsdannelsen som foregår i individets totale livsløp - helt til det dør, og det må ses og forstås som en virksom personlighet og et handlende subjekt som forholder seg på en skapende eller destruktiv måte til en sosial og materiell omverden som hele tida er under forandring. Jeg pleier å si det slik at det eneste sikre vi kan si om livet, er at det forandrer seg hele tida, og det gjør også – etter min mening – personligheten.

For det andre har jeg en etisk og moralsk oppfatning som bygger på et prinsipp der vi heller må fordømme, forakte, konfrontere og sanksjonere menneskers ondsinnete handlemåter framfor å fordømme den enkelte som ond personlighet. I tråd med dette resonnementet forsøker jeg å unngå å vikle meg inn i en logisk og moralsk floke: Jeg vil prøve å unngå det som kjennetegner de onde handlingers grunnfeste: Å redusere andre mennesker til visse fremmedgjørende abstraksjoner.

Mine mange år som fengselsforsker og forsker i voldsproblematikk har gitt meg kunnskaper om at et helhetlig menneskesyn og ikke det atomistiske og reduksjonistiske er nødvendig forutsetning i forhold til etiske, humanistiske og humane prinsipper, men også ut fra et faglig grunntenkning. Dernest lesing av Arne Johan Vetlesen, Primo Levi, Tadeusz Borowski, Imre Kertész og Jean Amery har styrket meg i en sik stillingtaken. En særdeles betydningsfull utfordring for meg var det å lese Jean-Paul Sartres *Djävulen och Gud fader* fra 1951⁴⁵ som handler om å være absolutt ond eller absolutt god. For hærføreren Götz, hovedpersonen i skuespillet som virker ut fra idealet om absolutt ondskap, men som blir konfrontert av en prest som sier at det ikke er vanskelig å være absolutt ond i en verden når Gud er fraværende, møter en ny utfordring: Å bli absolutt god. Men den gode vilje og de gode handlinger fører til onde konsekvenser. Götz innser at det er det samme om han tjener Gud eller djevelen og forstår at Gud ikke finnes men at å gjøre godt og ondt er avhengig av menneskets handlingssituasjoner.

Også min egen erfaring som voldsoffer i en ekstrem voldelig og totalitær familie der min far utøvde serier av grusomheter og onde handlinger i et undertrykkende familieregime, har fått meg til å tenke grundig gjennom problemene ⁴⁶ - blant annet om diskusjonen rundt determinisme,

---

⁴⁵ Sartre, J.-P. (1951): *Djävulen och Gud fader*. Solna: Cogito Bokförlag

⁴⁶ Jeg har skrevet boka *I fars vold* (2000/Kommuneforlaget) under psevdonymet Mogens Møller og flere artikler om dette. Den siste jeg har skrevet er en oppsummerende artikkel *Et liv i vold, selvopplevde erfaringer fra å vokse opp i en ekstremt voldelig og totalitær familie*. I: Barn i Norge 2011/ Årsrapport om barn og unges psykiske helse

indeterminisme, kompatibilismen og om viljens frihet. I samtaler og intervjuer jeg har hatt i fengslene med mennesker som har utøvd grove voldshandlinger mot andre, har noen forsøkt å dempe det egne ansvaret for de fatale og onde handlingene som de har begått, og de har gjort det med ulike forklaringer. Men de aller fleste erkjenner skyld og opplever dyp sorg og fortvilelse over det som de har gjort. For å gjenta: Nettopp monsteretiketter, demoniseringer, paternalistiske diagnostiseringer, reduserende menneskesyn og fordømmende personkarakteristikker utfordrer selvbildet og selvoppfatningen. Spørsmålet er derfor hvordan man skal tydeliggjøre kritikken og fordømmelsen av handlinger som er begått, men samtidig ta vare på den enkelte som en personlighet som er mer enn sine grufulle enkelthandlinger. Min fars voldelige handlinger var viljebestemt – uten tvil; de må han ta ansvar for, og de burde han ha tatt et selvkritisk oppgjør med. Det gjorde han ikke. Han anerkjente dermed ikke vår lidelse noe som vanskeliggjorde en konfronterende dialog og en mulig forsoning. På tross av dette massive undertrykkelsesregimet og mange år med sorg, fortvilelse og lidelse: Jeg har innsett at jeg må skille mellom hans ekstreme og fatale voldsbruk og han som personlighet. For det første fordi et helhetlig perspektiv på hans personlighet er en sann forestilling om ham, og for det andre: Hvis ikke jeg betraktet ham som en personlighet ville jeg heller ikke kunne forholde meg til ideen om at ethvert menneske er et menneske med en sosialhistorie og en individualhistorie – en personlighet som begår både onde og gode handlinger. Han var riktignok en av dem som begikk svært mange onde handlinger som førte til betydelig lidelse og store eksistensielle problemer for oss – men han var noe mer enn bare de jævelske handlingene og tenkemåtene. I mange år kunne jeg riktignok ikke se ham som noe annet en monsteret, etter hvert så jeg mer og forsto at det var bare ved et helhetlig perspektiv på ham at jeg ikke tok ansvaret for volden fra ham. Når fagpersonell sier at han var et klassisk typeeksempel på en psykopat reagerer jeg sterkt negativt fordi jeg da opplever at de reduserer hans personlighet til å være identisk med en diagnose. Slike psykiatiseringer og reduserende kategoriseringer ble for meg en systematisert form for objektgjøring som forsterket min egen fortvilelse og sorg over bare å ha levd et liv med ”psykiatrisk monster” som jeg dermed ikke kunne ansvarliggjøre moralsk – en ansvarliggjøring som ville ha kunnet åpne for en dialog med ham. Dette utelukker selvsagt ikke at enkelte både kan psykiske lidelser som i situasjoner kan påvirke til svært voldelige tenke- og væremåter.

Fortvil, men fortvil ikke! er min eksistensielle favorittparole. Den er dynamisk og overskridende. For mange år siden diskuterte Inger og jeg *I fars vold* og det å være offer for vold. Inger trakk inn fortellingen fra Bibelen om Lots hustru: Man må ikke se seg tilbake på en sånn måte at man blir til en saltstøtte, sa hun. I lys av offerproblematikken har mine mange dialoger med Inger⁴⁷ vært viktige

---

⁴⁷ Stor betydning har også boka jeg skriver på sammen med Paul Leer Salvesen om vold og det onde. Viktige samtaler om vold har jeg også hatt med Joakim Hammerlin, Doris Bakken, Stein Lillevolden, Bjørn Andersen, Halvar Pettersen, Regi Th. Enerstvedt, Ragnar Hauge, Kåre Bødal, Benny Karpatschof, Ole Dreier, Morten Nissen, Pär Nygren, Franck Orban, Ingunn Eriksen, Helle Rambøl Hansen og Charlotte Mathiassen. Paul Leer Salvesens bok om *Forsoning etter krenkelser* (2009) har også betydd mye for meg; det samme med flere artikler og bøker av Nils Christie. Her skal også nevnes at mine vitenskapsteoretiske, epistemologiske, ontologiske og etiske studier innenfor virksomhetsteori, fenomenologi og eksistensfilosofi har betydd mye. Erkjennelse og refleksjoner er blitt utfordret gjennom studier og samtaler over mange år, men også gjennom studier av voldsproblematikken, frihetens problem, samt lesing av E. Levinas moralfilosofi og refleksjoner om ansiktets appell, blikk og språk, men også K. E. Løgstrups *Den etiske fordring* (1966)

innganger til en dypere erkjennelse. Det har også de samtalene jeg har hatt med fanger som sitter for grove voldsforbrytelser og de dialogene jeg har hatt med ofre for vold vært. Tilgivelse er vanskelig, men grader og former for forsoning *kan* for mange – men slett ikke for alle – gi en viss ro. Uenigheten mellom de tidligere konsentrasjonsleirfangene, forfatterne Primo Levi og Jean Améry, er imidlertid et blottstillende eksempel på hvor komplisert diskusjonen om forsoning kan være.

Litteraturliste til Y. Hammerlins artikkel

(både primær- og sekundærlitteratur): *Finnes onde mennesker?*

- Adorno, T.W. og Horkheimer, M. (1981): *Upplysningens dialektik*. Göteborg: Röda Bokförlaget
- Amery, Jean (1994): *Ved forstandens grenser*. Oslo: Document forlag
- Arendt, H. (1965): *Eichmann i Jerusalem*. Oslo: Pax forlag
- Arendt, H. (1970): *On violence*. New York: Harcourt, Brace & World
- Arrighi, G. (1995): *Det långa 1900-talet*. Göteborg: Daidalos förlag
- Baudrillard, J. (2002): *Terrorismens ånd*. København: Tiderne Skriffter
- Barbusse, H. (2003): *Under Fire*. Penguin Books
- Bataille, G. (1996): *Litteraturen och det onda*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Sumposion
- Bauman, Z. (1989): *Auschwitz och det moderna sambället*. Göteborg: Daidalos förlag
- Bock, K. (1995): *Human Nature Mythology*. University of Illinois Press.
- Borowski, T. (2009): *Hos os i Auschwitz*. Forlaget Vandkunsten
- Camus, A. (1966): *Brev til en tysk ven*. København: Gyldendal Uglebøger
- Camus, A. (1970): *Verken ofre eller bødler*. København: Gyldendal Uglebøger
- Camus, A. (1987): *Människans revolt*. Lund: Alfabeta Bokförlag
- Christie, N. (1972): *Fangevoktere i konsentrasjonsleire – en sosiologisk undersøkelse av norske fangevoktere i 'serberleirene' i Nord-Norge 1942-43*. Oslo: Pax forlag
- Christie, N. (2011): Han er en av oss. I: *Aftenposten* den 14.9. 2011
- Dostojevski, F. (2003): *Forbrydelse og straf*. København: Gyldendal Bogklubber
- Eco, U. (2007): *On Ugliness*. London: Harvill Secker
- Enerstvedt, R.Th. (2012): *Massemorderen som inn fra ingenting*. Oslo: Marxist Forlag
- Englund, P. (2009): *Stridens skönhet och sorg. Första världskriget I 212 korta kapitel*. Stockholm: Pocketförlaget
- Enzenberger, H.M. (2006): *Skrekens menn. Om den radikale taper*. Askim: Valdisholm Pocket
- Fallada, H. (2011): *Alle dør alene*. Oslo: Dinamo forlag
- Fenelon, F. 1982): *Galgenfrist for kvinneorkesteret*. Oslo: NKL' s Forlag/Tiden Norsk forlag

- Filosofisk leksikon (2008): København: Gyldendal
- Guillou, J. (1981): *Ondskaben*. Århus: Socialistisk Bogklub
- Hammerlin, J. (2009): *Terrorindustrien*. Oslo: Forlaget Manifest
- Hammerlin, J. (2011): *Terror & demokrati*. Fra 11.september til 22.juli. Oslo: Forlaget Manifest
- Hammerlin, Y., Larsen, E. (1997) *Menneskesyn i teorier om mennesket*. Oslo: Ad Notam, Gyldendal
- Hammerlin, Y. (2008): *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007*. Oslo: Det juridiske fakultet/Universitetet i Oslo. Oslo: Unipub.
- Hammerlin, Y. (2011): Et liv i vold, selvopplevde erfaringer fra å vokse opp i en ekstremt voldelig og totalitær familie. I: *Barn i Norge 2011/ Årsrapport om barn og unges psykiske helse*
- Höffe, O. (2007): *Lebenskunst und Moral. Oder Macht Tugend Glücklich?* München: Verlag C. H. Beck
- Hobsbawm, E. (1997): *Ekstremismens tidsalder. Det 20. Århundrets historie 1914-1991*. Oslo: Gyldendal forlag
- Jørgesen, T. (2011): *Stiftelsen – bødlerne fra Aktion Reinhardt*. København: Informations forlag
- Israel, J. (1992): Modernitetens tapere – om holocaust, masseutryddelse og modernitet. I: *Klassekampen* den 11.1. 1992 (s.23 -25)
- Kleven, E. (2011): *22. Juliterroren*. Angrepet på arbeiderbevegelsen. Oslo: Marxist forlag
- Kurz, R. (1999): *Schwarzbuch Kapitalismus*. Frankfurt am Main: Eichborn
- Lavrsen, L. (2012): Hvem ejer forklaringen på Breivik? I: *Dagbladet Information*, 20.1. 2012
- Levi, P. (2009): *Vidnesbyrd*. København: Rosinante
- Løgstrup, K.E. (1966): *Den etiske fordring*. København: Gyldendal
- Marcuse, H. (1972): *Politiske essays*. København: Gyldendal Uglebøker
- Mazower, M. (1999): *Den mørke kontinenten. Europas nittonhundretal*. Göteborg: Daidalos forlag
- Rimbered, Ø. og Åslund, A. (2006) (red): *Georg Johannesen – Sitater fra femti års muntlig praksis*. Oslo: Spartacus Forlag
- Safranski, R. (1999): *Det onda eller frihetens drama*. Uddevalla: Natur och Kultur
- Sartre, J.-P. (1951): *Djävulen och Gud fader*. Solna: Cogito Bokförlag
- Sartre, J.-P. (1983): *Varat och Intet/I urval*: Göteborg: Bokförlaget Korpen

- Schanz, H.-F. (2007): *Handling og ondskab* – en bog om Hannah Arendt. Århus: Århus Universitetsforlag
- Sofsky, W. (1993): *Die Ordnung des Terrors das Konzentrationslager*. Hamburg: S. Fisher Verlag
- Sofsky, W. (2009): *Das Buch der Laster*. München: C.H. Beck
- Svendsen, L. Fr.(2001): *Ondskapens filosofi*; Oslo: Universitetsforlaget
- Sunde, A. (2009): *Menn i mørket*. Oslo: Spartacus
- Thielst, P. (1993): *Det onde – et menneskelig problem*. København: Gyldendal
- Vetlesen, A.-J. (2003): *Menneskeverd og ondskap. Essays og artikler 1991-2002*. Oslo: Gyldendal
- Welzer H. (2007): *Gärningsmän – hur helt vanliga människor blir massmördare /2007*. Göteborg: Daidalos
- Westin, C. (1989): *Tortyr och existens*. Göteborg: Bokförlaget Korpen
- Wolfe, A. (2011): *Political Evil*. New York: Alfred A. Knopf
- Møller, M. (2000): *I fars vold*. Oslo: Kommuneforlaget. Mogens Møller er psevdonym for Yngve Hammerlin

Historien – fra vernelag til statlig inkorporering og økt kontroll⁴⁸

av Berit Johnsen

Straffesystemet vårt endrer seg sakte. Fra synspunkter blir fremlagt til de resulterer i endringer går det ofte et hav av tid i følge Hauge (1974). Synspunkter må først oppleves som naturlige eller selvsagte og bli godtatt og slå rot, før de kan bli til faktiske endringer som får betydning. Derfor sier Hauge (1974 s. 7):

”Det er sjelden at bestemte begivenheter eller årstall danner noe naturlig utgangspunkt – fordi nåtid alltid er kjedet sammen med fortid i en endeløs begivenhetsrekke. Det er først i det øyeblikk man summerer sammen alle de små endringer at de viser seg å være vesentlige.”

De fleste regner ca. 1850 som en slags start på friomsorgen eller kriminalomsorg i frihets historie. Da ble det – etter råd fra Straffanstaltkommisjonen av 1837 – etablert en del frivillige foreninger (etterhvert fengselselskaper) som skulle utføre humanitært bistandsarbeid for å bringe løslatte fanger tilbake til samfunnet. De som engasjerte seg i dette arbeidet var privatpersoner som gjerne ville hjelpe. Hjelpen var frivillig, dvs. de løslatte fangene måtte henvende seg til foreningene for å få hjelp. De løslatte kunne også få litt økonomisk støtte, siden foreningene etterhvert fikk tilført offentlige midler. I følge Hauge (1969) falt de løslatte utenfor datidens sosialomsorg. De ytterst små ressursene fattigvesenet rådde over, var forbeholdt de moralsk uklanderlige, dvs. de som fortjente sosialhjelp.

Rundt 1920 ble det foretatt en del lovendringer som endret foreningene fra å være rene humanitære organisasjoner til å bli et ledd i strafferettspleien, der de ble tillagt kontrolloppgaver. Tilsyn ble lovhjemlet som vilkår i forbindelse med betinget påtaleunndlatelse, betinget dom og prøveløslatelse. Forutsetningen var at tilsynet skulle foretas i regi av foreningene, og bakgrunnen for disse lovendringene var en del omorganiseringer som førte til at foreningene fremsto som en samlet organisasjon med en tydelig organisasjonsstruktur. I 1923 ble organisasjonen som etterhvert ble til Norges Vernesamband, stiftet. Til tross for stadig økende integrering i strafferettsapparatet spilte det

---

⁴⁸ Dette bidraget ble opprinnelig presentert som et innlegg på KROM-konferansen i 2010. Under arbeidet med innlegget oppdaget jeg at friomsorgens historie og utvikling frem til begynnelsen av 1970-tallet er godt dokumentert, ikke minst ved Ragnar Hauges studier – noen av dem referert i denne teksten. Etter denne tiden – da sammenslutningen med fengselsvesenet ble til realitet – er det så vidt meg bekjent ikke gjort noen studier med særlig fokus på friomsorgens videre “skjebne”. Epoken fra begynnelsen av 1970-tallet og frem til 2001 er imidlertid en svært interessant del av friomsorgens “nyere” historie som er vel verdt å undersøke – hva tror du Inger Marie?

lovhjemlede tilsyn en underordnet rolle i forhold til det tradisjonelle hjelpearbeidet med frivillig tilsyn og hjelp til familier der forsørger var fengslet.

På 1950-tallet økte vernelagenes virksomhet betraktelig, og statstilskuddene ble stadig større. Årsaken til dette var først og fremst en del lovendringer som befestet vernelagenes stilling som et nødvendig ledd i strafferettspleien. Dette medførte også at vernelagenes status økte. Arbeidet ble i større grad profesjonalisert ved at stadig flere tilsynsførere ble tilsatt i vernelagene. En sentral diskusjon som etterhvert meldte seg, var om staten skulle overta vernelagenes kontrolloppgaver. Vernesambandet gikk selv inn for dette, fordi man mente at oppgavene som organisasjonen etterhvert hadde blitt tillagt, naturlig hørte hjemme i statsadministrasjonen. På 1950- og 1960-tallet vokste også velferdsstaten frem. I 1964 kom lov om sosial omsorg som slo fast at det skulle ytes hjelp til alle borgere som trengte det, uavhengig av hva som hadde ført dem ut i en hjelpetrengende situasjon. Man skulle altså ikke lenger gjøre seg fortjent til sosialhjelp. Hadde man behov for hjelp – uansett årsak – skulle man få det.

Dette aktualiserte en sentral debatt om vernelagenes hjelpeoppgaver kunne overføres til sosialkontorene. Vernelagene og sosialkontorene hadde mye av det samme klientellet, og man så for seg at kriminalomsorg i frihet kunne integreres i den kommunale sosialomsorgen. Dette ville løse et problem som hadde vært debattert i lengre tid, nemlig vanskeligheten med å kombinere hjelpefunksjonen og kontrollfunksjonen. For skulle sosialkontoret få ansvar for hjelpefunksjonen, måtte kontrollfunksjonen legges over på politiet. Denne organiseringen ville medføre at tilsynsføreren ville unngå konfliktsituasjoner som ligger til dobbeltrollen, og det ville det bli lettere å opparbeide tillit – som ethvert godt sosialt arbeid bygger på.

Argumentene mot å integrere kriminalomsorg i frihet og sosialomsorgen var bl.a. at ethvert sosialt arbeid innebar en viss form for kontroll. Sosialkontorenes funksjon var for det meste å yte økonomisk støtte og å kontrollere at denne var berettiget; en kontroll som kunne forverre forholdet mellom klient og sosialarbeider. Likeså mente man at det ville være vanskelig for klientene å forholde seg til to instanser – sosialomsorgen og politiet – og å skulle oppsøke hjelpen selv som var prinsippet for sosialomsorgen.

Basert på disse motargumentene mente Straffelovrådets flertall i sin utredning om kriminalomsorg i frihet (NOU 1975: 61) at det ville være uheldig å skille kontrollopgaven og hjelpeoppgaven. De mente en statlig overtakelse ville medføre en styrking og effektivisering av kriminalomsorg i frihet og gi en utvikling av virksomheten slik at den kunne bli et reelt alternativ til fengselsstraff. (Den gang – som i dag – var dette et svært aktuelt tema.) Et flertall ville opprettholde kriminalomsorg i frihet som en egen særomsorg, og de gikk inn for en selvstendig etat og uavhengighet mellom kriminalomsorg i frihet og fengselsstyret. Den nye etaten skulle enten skilles ut som en egen avdeling i justisdepartementet eller legges til et direktorat som administrativt skulle knyttes til Den administrative avdeling i justisdepartementet. Begrunnelsene var at kriminalomsorg i frihet ville ha best vilkår hvis den fikk utvikle seg selvstendig og uavhengig av fengselsvesenet, og man utelukket ikke at det i fremtiden kunne bli aktuelt å knytte friomsorgen til sosialomsorgen.

Men slik ble det ikke. For ”Vallemeldinga” – St. meld. nr. 104 *Om kriminalpolitikken* – som kom i 1978, gikk inn for Straffelovrådets mindretallsforslag: Å integrere kriminalomsorg i frihet og fengselsvesenet i én felles ledelse. Meldingen signaliserte at kriminalomsorg i frihet skulle bygges ut som en alternativ kriminalpolitisk virksomhet, og man mente at en enhetlig ledelse ville skape best overensstemmelse mellom politisk ansvar og kontroll.

Forslaget om statsovertakelse av vernelagsvirksomheten og integrering i justisdepartementet skapte mye debatt i de lokale vernelagene og på vernesambandets landsmøter. Flere tilsatte i vernelagene ville heller ligge innunder sosialdepartementet enn justisdepartementet, fordi de mente at deres naturlige tilhørighet lå i sosialdepartementet. Det var her de ville få anerkjennelse for sitt sosiale arbeid, sin bakgrunn og tenkemåte. Imidlertid dro sterke sentrale krefter i retning av justissektoren, og fengselsstyret hadde etterhvert fått en sentral posisjon overfor vernelagene. Statsstøtten til vernelagene ble bevilget over fengselsstyrets budsjett, og støtten til vernelagene hadde en formidabel økning utover 1970-tallet. Fengselsstyret hadde også en representant i vernesambandets styre og godkjente alle tilsetninger i vernelagene.

Justisdepartementet overtok vernelagsvirksomheten 1. januar 1980. Sentralstyret i vernesambandet ble flyttet til fengselsstyret, hvor det ble opprettet et eget kontor for kriminalomsorg i frihet. Samme år skiftet avdelingen navn til Kriminalomsorgsavdelingen, og det ble tilsatt en ny ekspedisjonssjef som ga klar beskjed om at kontrollen skulle prioriteres.

Det nye kontoret for kriminalomsorg i frihet ble satt til å utarbeide nye regler for tilsyn og utrede bruk av samfunnstjeneste som var et sentralt forslag i ”Vallemeldinga”. I 1983 kom nye regler for tilsyn, der kontrollelementet ble understreket for å markere friomsorgens stilling i strafferettspleien. I praksis betydde dette en innskjerpelse i forhold til å sende bruddmeldinger. Friomsorgskontorene i de ulike fylkene fungerte noe forskjellig, men i Oslo, for eksempel, var det sjelden at påtalemyndigheten eller fengselsvesenet reagerte på bruddmeldingene. Hos påtalemyndigheten ble bruddmeldingene ofte liggende i påvente av nye saker. I fengselsvesenet ble fangene rutinemessig løslatt etter å ha sonet 2/3 av straffen, og man unnlot ofte å kalle inn for soning av resttiden ved brudd. Denne praksisen gikk så langt at enkelte friomsorgsarbeidere etterlyste mer myndighet. De så at jobben de var satt til å gjøre ikke ble tatt alvorlig verken hos klientene, påtalemyndigheten eller fengselsvesenet.

I 1988 ble samfunnstjeneste innført som en prøveordning for hele landet, og i 1991 ble den innført som en hovedstraff. Samfunnstjeneste var et alternativ til fengselstraff for inntil ett år. Med samfunnstjenesten kom en klarere og skarpere kontrollprofil. Det lå som premiss at ved brudd skulle det være en rask og effektiv omgjøring til ubetinget fengselsstraff. Effektive kontrolltiltak i prøvesituasjonen og vektlegging av kontrollen ville skape tillit hos påtalemyndigheten og domstolene slik at de ville benytte den som et kontrollalternativ.

Med statsovertakelsen ble også fokuset på sikkerhet mer fremtredende. I vernelagstiden utførte tilsynsførerne hjemmebesøk og kunne ”stikke innom”. Tankegangen var at når én person kom alene

så ville klienten ikke gjøre ham eller henne noe. Men etter statsovertagelsen ble det ”farlig” å gå på hjemmebesøk, og tilsatte i friomsorgen fikk etterhvert mobiltelefon og nødnummer, og de gikk helst ikke alene på hjemmebesøk. I dag – og igjen refererer jeg til Oslo – forekommer hjemmebesøk nesten ikke i det hele tatt.

Etter statsovertakelsen ble det også vanskelig å ta imot de som ønsket hjelp. Man hadde ikke lenger midler til å hjelpe de frivillig hjelpesøkende, man så seg nødt til å videreformidle dem til sosialkontoret. Likeledes ble driften av friomsorgskontorene effektivisert og profesjonalisert, og det frivillige tilsynsarbeidet ble etterhvert kraftig redusert. Oslo friomsorgskontor, for eksempel, har i dag knapt noen frivillig engasjerte igjen.

I 1993 kom en offentlig utredning med tittelen *Nytt fundament for friomsorgen* (NOU 1993: 32) som slo fast at friomsorgens rolle som særomsorg for lovbrøyttere var utspilt. Man gikk inn for at de tiltak retten måtte treffe, skulle begrunnes i et kontrollbehov og ikke et hjelpebehov eller et ønske om å ha kontakt med friomsorgen. Det tidligere målet med tilsyn – humanitært arbeid – gikk i så måte fra å være et mål til å bli et middel innenfor de frihetsinnskrenkende tiltak. Basert på denne forståelsen begynte man også å benytte begrepet *tilsynsprogram* hvor det ble laget en forpliktende plan og en kontrakt mellom de partene som inngikk i planen, inkludert klienten. På denne måten ble ansvaret tydelig fordelt mellom partene, og det ble lettere å synliggjøre svikt hvis tilsynsprogrammene ikke gikk som planlagt. Friomsorgens oppgave ble å samordne tiltakene og utføre kontrollen.

Samme år ble det også igangsatt en etatsutviklingsprosess som skulle føre til en mer målstyrt og samkjørt etat, og St.meld. nr 27 *Om kriminalomsorgen* var en viktig del av prosessen. I meldingen ble det fastslått at fengselsvesenet og friomsorgen etterhvert hadde fått samme mål og felles klientgruppe, og at det var unaturlig å opprettholde det tradisjonelle skillet mellom frihetsberøvende og frihetsbegrensende straffer. For å sikre et fleksibelt og helhetlig fullbyrdingssystem som kunne ivareta den overordnede målsettingen om en effektiv og individuell tilrettelagt straffegjennomføring, foreslo man å integrere de to straffegjennomføringsetatene i én organisasjon.

Omorganiseringen, der fengsler og friomsorgskontor fikk felles ledelse, ble gjennomført 1. januar 2001 ved opprettelsen av seks kriminalomsorgsregioner. Ved denne omorganiseringen som innebar fullstendige integrasjon av friomsorg og fengselsvesen, var skepsisen i friomsorgen kanskje enda større enn hva skepsisen i vernelagene hadde vært før statsovertakelsen i 1980. For selv om friomsorgen og fengselsvesenet i vel 20 år hadde vært under samme ledelse i justisdepartementet, hadde friomsorgen ganske stor selvstendighet, og de fylkesvise friomsorgslederne hadde ganske frie roller.

Noen måneder etter (1. mars 2001) trådte straffegjennomføringsloven i kraft. Dette er en felles lov om fengselsvesen og friomsorg, og den er den første loven som regulerer friomsorgens virke. Med straffegjennomføringsloven kom også samfunnsstraffen, og med samfunnsstraffen falt tilsyn ilagt av domstolene helt bort. Likeså falt tilsyn med prøveløslatte ut, og man fikk møteplikt som erstatning. Samfunnsstraff er tydelig regulert i lovverket, og klientene vet at brudd får konsekvenser. Det aller

meste av ressursene i friomsorgen i dag går til gjennomføring av denne straffen. Forholdsvist lite ressurser brukes på prøveløslatte, med unntak av forvaringsdømte som i det store og hele er en liten gruppe. Elektronisk kontroll (EK) er det siste tilskuddet i friomsorgens ”portefølje” og er en straffegjennomføringsform som administreres av friomsorgen. Elektroniske løsninger gjør det mulig for den straffedømte å føre et tilnærmet normalt liv som likevel er strengt kontrollert innenfor oppsatte rammer.

En lang rekke av enkeltendringer har altså omformet kriminalomsorg i frihet fra å være en frivillig drevet humanitær hjelpeorganisasjon til å bli en integrert del av en strømlinjeformet straffegjennomføringsinstans – som stadig blir bedre på å administrere straff. Garland (2001, s. 177), først og fremst med referanse til en anglosaksisk kontekst, beskriver friomsorgens utvikling på følgende måte:

“Under pressure from government it [probation] has tightened its procedures, highlighted its supervisory capacities, downplayed its social work affiliations, intensified its controls, and represented itself as a community punishment.”

Hjelpeoppgavene overfor løslatte, som lå innunder det opprinnelige arbeidet, ligger i dag hos andre instanser som NAV, helsevesenet og utdanningssektoren. En sentral jobb – ikke bare i friomsorgen, men i kriminalomsorgen som sådan – er i dag å få disse instansene på banen for å ta sitt ansvar overfor straffedømte. Selv om mange av oppgavene er overført, domineres friomsorgen – som i vernelagstiden – av sosialarbeidere som mener at de utretter mye sosialfaglig arbeid. Å få iverksatt hjelpetiltak krever en god kontakt med klienten og et omfattende koordineringsarbeid. Likeså gjennomfører friomsorgsarbeiderne samtaler og ulike opplegg og program. Vektleggingen av det sosialfaglige arbeidet kan spores tilbake til dobbeltheten i funksjonen som friomsorgsarbeider⁴⁹, der fokuset skal være både på en sikkerhetsmessig forsvarlig straffegjennomføring og endringsprosesser hos klienten med formål om å motvirke ny kriminalitet.

Likevel, det er i dag de pønale hensyn gjennom ulike kontrollregimer og -oppgaver som i fremste rekke skal ivaretas ved ulike straffegjennomføringsformer ute i samfunnet. Kontrollen er inngripende for den som blir straffet, og styrende for den som blir satt til å utføre den. Et pålitelig kontrollregime er viktig for å skape tillit hos påtalemyndighet og domstol slik at de benytter seg av alternativer til fengselsstraff. Sist, men ikke minst, er effektiv kontroll helt nødvendig for å få bred politisk aksept for å drive straffegjennomføring i ute i samfunnet. I sittende regjering er dette en uttalt målsetting, og friomsorgen er helt essensiell i så henseende.

---

⁴⁹ Denne dobbeltheten gjelder også for fengselsbetjenter.

Referanser:

Garland, D. (2001). *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.

Hauge, R. (1974). *Fra fattigforsorg til kriminalomsorg*. Oslo: Universitetsforlaget.

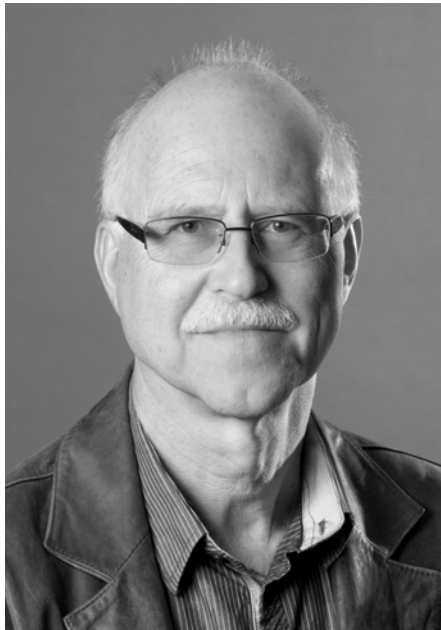
Hauge, R. (1969). "Kriminalomsorgen i fribet – målsetting og muligheter". *Vernelagsnytt* 4(13) 139-155.

NOU 1975: 61 *Kriminalomsorg i fribet*. Oslo: Universitetsforlaget.

NOU 1993: 32 *Nytt fundament for friomsorgen*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.

St. meld. nr. 104 (1977-78) *Om kriminalpolitikken*. Oslo: Justis- og politidepartementet.

St. meld. nr. 27 (1997-98) *Om kriminalomsorgen*. Oslo: Justis- og politidepartementet.

Behandlingsprogram i svensk kriminalvård – en 15-årig historia

av Lars Krantz

Utvecklingsenheten, Central Samordning i Behandlingsfrågor,
Kriminalvården, Sverige

Brottslingens historia går inte att göra något åt, men allt annat som påverkar nuet och framtiden är möjligt att arbeta med och förändra. Det är utgångspunkten. Men hur? Med vilka metoder och aktörer? Var kommer behandlingsprogram in i bilden?

Svensk kriminalvård har – i vart fall sedan mitten av 1900-talet – varit känd som en human kriminalvård. Kriminalvårdslagstiftningarna har sedan 1940-talet innehållit formuleringar om respekt och människovärde. Behandlingstanken som sådan lagfästs genom 4:24, 1945 års Verkställighetslag.

”Intagen skall behandlas med fasthet och allvar och med aktning för hans människovärde. Han skall sysselsättas med lämpligt arbete och i övrigt erhålla sådan behandling att hans anpassning i samhället främjas. Skadliga verkningar av frihetsförlusten skola såvitt möjligt förebyggas.”

I den senaste (Fängelselag 2010:610) tydliggörs detta, men innehåller också ytterligare betoning på återfallsförebyggande arbete.

1 kap. Inledande bestämmelser

4 § Varje intagen ska bemötas med respekt för sitt människovärde och med förståelse för de särskilda svårigheter som är förenade med frihetsberövandet

5 § Verkställigheten ska utformas så att den intagnes anpassning i samhället underlättas och så att negativa följder av frihetsberövandet motverkas. Verkställigheten ska, i den utsträckning det är möjligt utan att kravet på samhällsskydd eftersätts, särskilt inriktas på åtgärder som är ägnade att förebygga återfall i brott. För varje intagen ska det upprättas en individuellt utformad verkställighetsplan. Verkställigheten ska planeras och utformas efter samråd med den intagne och i samverkan med berörda myndigheter

3 kap. Sysselsättning och ersättning

Den intagnes rätt till sysselsättning

1 § En intagen ska ges möjlighet till sysselsättning i form av arbete, utbildning, brott- och missbruksrelaterad programverksamhet eller annan strukturerad verksamhet.

För första gången anges i lag att en intagen ska ges möjlighet att delta i ”brotts- och missbruksrelaterad programverksamhet”.

Hur började det?

Genom Lag om Kriminalvård i anstalt (SFS 1974:203) verkställdes det som kom att kallas ”kriminalvårdsreformen”. Grundtankarna kan kort sammanfattas på följande sätt:

Minsta möjliga ingripande. Frivård skulle ses som den naturliga formen av kriminalvård, fängelsevistelse betraktas normalt sett som skadlig.

Normaliseringsprincip; den dömdes anpassning främjas genom att samhällets sociala service utnyttjas i största möjliga omfattning.

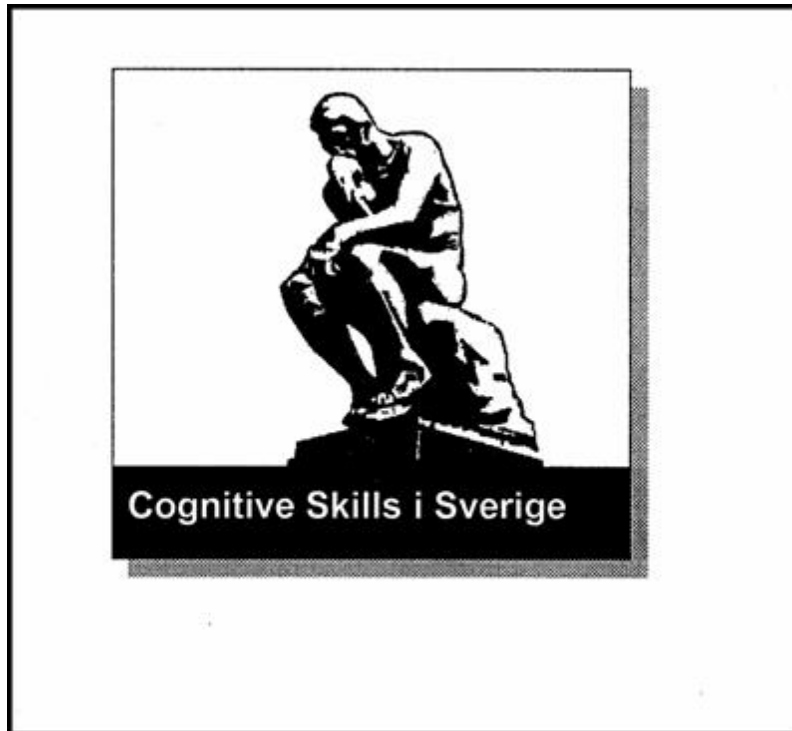
Närhetsprincip; de som döms till fängelse placeras helst i anstalt nära hemorten. Ett stort antal små anstalter byggdes för att upprätthålla närhetsprincipen.

Samverkan; integrering mellan kriminalvårdens olika grenar, med frivården som bärare av en plan med sikte på frigivningen från första början.

Reformen byggde på en behandlingstanke med utgångspunkt i att den dömda i framtiden ville avstå från droger och brott. Inte långt efter kriminalvårdsreformens införande kom dock signaler som i mångt och mycket satte behandlingstanken i gungning. Uttrycket ”Nothing Works” fick genomslag efter publiceringar av forskning (i synnerhet Martinson, 1976) som inte kunde visa att behandling hade några effekter. Lagstiftningsarbeten kom också att frångå en behandlingsutgångspunkt (positiv straffrätt) till förmån för en straffvårdensprincip (en mera klassisk straffrätt). Frågan är ändå hur allt detta påverkade vilket innehåll kriminalvården fick? Vem rekryterades till att arbeta i Kriminalvården? Ett inte ringa antal anställda kom från den akademikerexplosion som präglade slutet av 1960-talet början av 1970-talet med rötter ”studentrevoltens och barrikadernas tid”. Socionomer, sociologer, beteendevetare, kriminologer kom att arbeta på ”kurativa” tjänster i kriminalvården. Samtidigt skedde förändringen från ”vaktare” till vårdare och kontaktman för baspersonalen. Man skulle kunna hävda att behandlingstanken har haft relevans då det kommer till verkställighetsstudiet – oavsett vilka vindar som blåst. Det har funnits en vilja och tro på att kunna åstadkomma förändring.

Och idéerna blomstrade i andan att åstadkomma något gott. Det fanns en tillåtande attityd. Många lokala initiativ ledde till ”programliknande” insatser. Vissa program genomfördes på en anstalt eller en frivårdsenhet, andra fick viss spridning. Kännetecknande var alltså att programmen var en lokal verksamhet som byggde på en eller ett par medarbetares kunskap, entusiasm, vilja. Men kännetecknande var också sårbarhet, brist på dokumentation – och inte minst bristen på kunskap om det var en bra verksamheter. Det saknades utvärderingar. Kunde det till och med vara kontraproduktivt? Hur många program fanns det? Ingen visste.

En bit in på 1990-talet togs initiativ till det första importerade programmet, Cognitive Skills från Kanada. Men det var ännu inte moget för dåvarande Kriminalvårdsstyrelsen att ta sig an programutvecklingen utan Cognitive Skills utvecklades och drevs med regionala/lokala krafter. Gedigen utbildning, uppföljning och återkoppling kännetecknade en framgångsrik programsatsning.

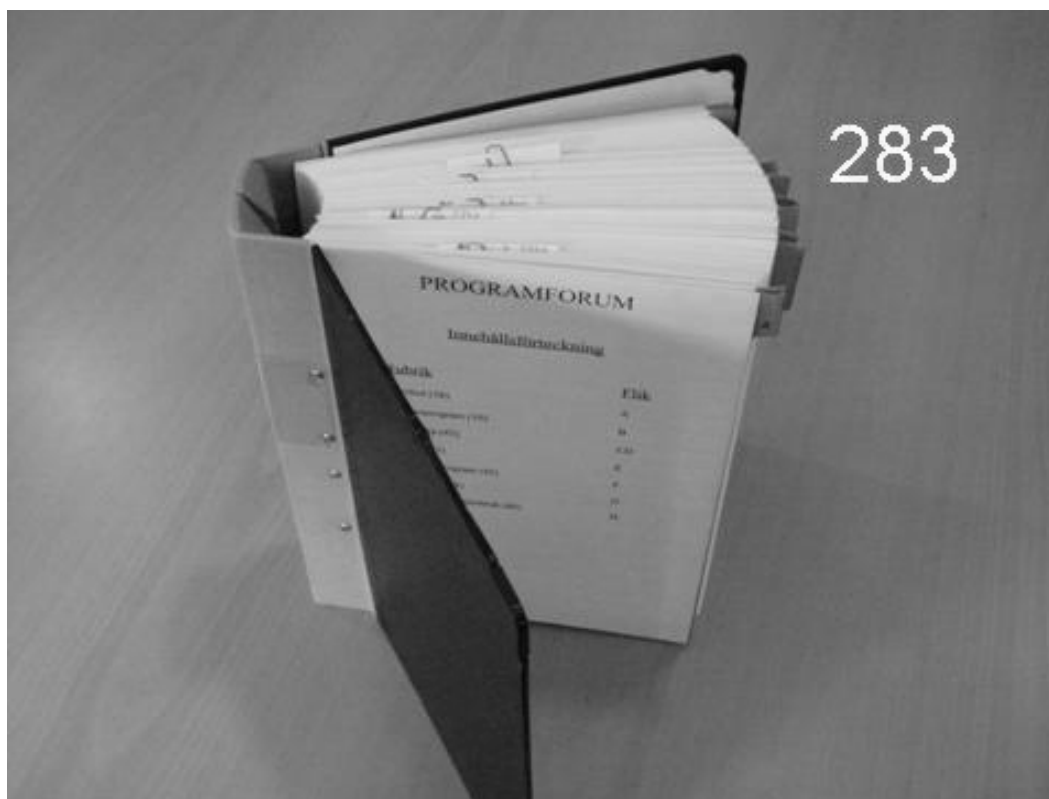
En första satsning på kvalitetssäkring – Proleg-projektet

År 1995 startade ett omfattande projekt på Kriminalvårdsstyrelsen med syfte att stödja en utveckling av brott- och missbruksrelaterade program i häkten, anstalter och i frivård. Ett 50-tal anställda från alla regioner och Kriminalvårdsstyrelsen arbetade med olika delar av uppdraget. Arbetet utmynnade i en skrift kallad ”**Krav & Råd**”. Krav & Råd avsåg att tydliggöra och definiera programbegreppet. Den första programdefinitionen fastslogs:

Ett program i Kriminalvården definierades av att det

- utgår från klienternas behov och resurser
- vänder sig till en definierad, avgränsad målgrupp
- syftar till att ge klienten nya kunskaper, färdigheter, insikter och/eller ett förändrat beteende/förhållningssätt
- är strukturerat och schemalagt
- är uppföljningsbart
- uppfyller fastställda kvalitetskrav

Programmen delades in i tre nivåer; informations-, motivations- och behandlingsprogram. Oavsett nivå skulle de uppfylla krav som var angivna i 24 kvalitetsområden. Exempel på kvalitetsområden är ”verksamhetsplanen för anstalten/frivården”, ”krav på programansvarig”, ”målgrupp”, ”programmål”, ”individmål”, uppföljning och utvärdering”, etc. För första gången infördes begreppet ”kriminogena faktorer” och definierades som de faktorer hos klienten som antas leda till brott och återfall i brott. För motivations- och handlingsprogram angavs att de måste bygga på en teoribaserad metod. Kriterier för dokumentation, uppföljning och utvärdering angavs. För att informera, ge tips och utbyta erfarenheter skulle en databas skapas där alla program registrerades - Kriminalvårdens programforum. Under projektet togs information in om pågående aktiviteter via ett formulär, en inregistreringsmall.

Samlat i en pärm fanns vid den tiden information om 283 pågående programaktiviteter. Projektet såg i dåläget inte som mål att begränsa antalet program. Det fanns fortfarande en stor lokal frihet att utveckla och införa program – men nu med krav på att följa Krav & Råd.

Programmässan på anstalten Hall

En av aktiviteterna i Proleg- projektet var att arrangera en programmässa. Den ägde rum på anstalten Hall i oktober 1996.

I Kriminalvårdens tidning Runtikrim skrev man att mässan blev en succé; att mötas för att lära. Det var kanske det största arrangemanget som någonsin ordnats för svenska kriminalvårdare, 1 300 personer samlades under två dagar för att ta del av vad ett 50-tal programutställare hade att visa upp. Det fanns även besökare från övriga nordiska länder och man kunde höra ett och annat ”kempegrejt” på klingande norska. Mässan skapade ett stort kunskapsutbyte och budskapet om kraven på kvalité och standard på program gick också fram.

What Worksrörelsen vinner inträde

Under 1990-talet följde den svenska Kriminalvården den rörelse som internationellt kommit att kallas What Works. Fokus låg på spaning mot framförallt Kanada och England. Det blev tydligt att all behandling inte fungerar på alla klienter. Insatser skulle matchas mot återfallsrisk, behov och mottaglighet. Rätt behandling till rätt klient. Begrepp som struktur, manualbaserat, dokumentation

och programintegritet började få en tydligare innebörd. Insatserna skulle utgå från empiri – evidensbaserad behandling. Det blev tydligt att man måste följa upp behandlingen för att veta vad man gör, justera, utveckla eller avveckla insatser som inte var verksamma eller till och med skadliga. Den första svenska What Works-konferensen anordnades i Stockholm i november 1997 med syfte att stimulera till fortsatt arbete med att utveckla, införa och följa upp arbetsmetoder och program i kriminalvården. Målgruppen var i första hand personal som ansvarade för eller arbetade med utveckling och införande av arbetsmetoder och program. Både internationella och svenska experter medverkade, bland annat James Bonta, som då var chef för Corrections Research hos Solicitor General, Kanada. Man började alltså att tydligt koppla ihop vetenskapen med den nivå som har att praktisk genomföra verksamheten. Redan året därpå, 1998, följdes What Works I upp med What Works II. Temat var då än mer fokuserat på praktiskt tillämpning av What Works. Bland andra medverkade Bev Rowson, som var med och startade What Works-konferenserna i England i tidigt 1990-tal. Tre år senare, 2001, var det dags för What Works III. Nu var målgruppen i första hand kriminalvårdens chefer, eftersom vi lärt oss att insatser inte kommer till stånd och inte ger avsett resultat utan ett kraftfullt stöd från ledningen på alla nivåer. Bland föreläsarna märktes den engelske ”What Works-generalen” David Perry, som talade om ledningsstrategier för att införa evidensbaserade program.

Nationella Programgruppen

Arbetet med den lokala programverksamheten fortskred. Det var trots allt dags att ta ett nästa steg. Trots de ambitionshöjningar som Krav & Råd innebar och kunskap som förmedlats via What Works- seminarier kunde man snart inse att flera kvalitetskriterier inte kunde uppfyllas i den mångfald av program som bedrevs. Inte minst var det omöjligt att följa upp, utvärdera och empiriskt visa att den flora av program som existerade hade avsedda effekter. I januari 1999 tillsattes Nationella programgruppen; ett nätverk av personer som arbetade med programfrågor. Syftet med fortsatt arbete var att:

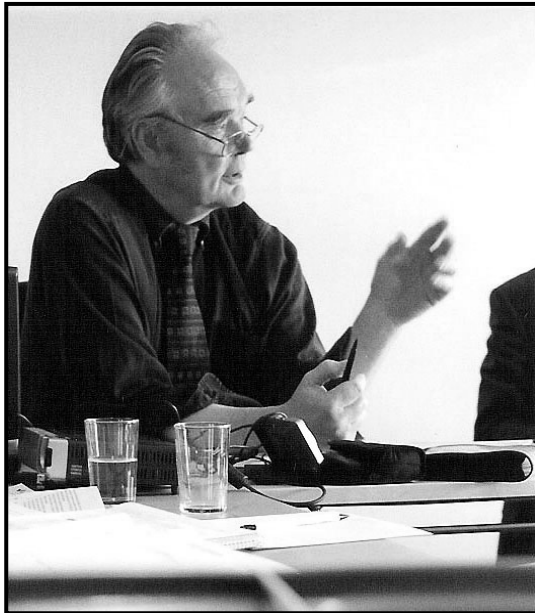
- Identifiera, utveckla och införa ett begränsat antal välfungerande brotts- och missbruksprogram för olika målgrupper bland klienterna
- Skapa strukturer för dokumentation
- Skapa ett kvalitetssystem som genom lokal egenkontroll granskade programförutsättningar, programmiljöer och genomförande
- Införa ett förhållningssätt i klientarbetet (Motiverande samtal, MI)
- Identifiera metoder för risk- och behovsbedömning
- Införa ett ackrediteringsförfarande

Arbetet bedrevs i form av flera utvecklingsprojekt och leddes från Kriminalvårdsstyrelsen. Merparten av de personer som kom att arbeta med själva programutvecklingen tillhörde dock den lokala

verksamheten, anstalt och frivård. Utvecklingen genomfördes på detta vis med fortsatt stora insatser från lokala medarbetare och engagerade många personer.

Nålsögat - ackrediteringen

Ett första konstituerande möte hölls med den svenska ackrediteringspanelen i januari 2002. Mötet hade föregåtts av ett omfattande arbete med att hitta för uppdraget rätt kompetens i den akademiska världen; What Works-konceptet och därmed sammanhängande behandlingsutgångspunkter hade då ingen tydlig akademisk hemvist. Mycket tid ägnades inledningsvis åt procedurer, mandatfrågor, tolkning av ackrediteringskriterier etc. Redan hösten 2002 gjorde panelen tillsammans med kriminalvårdsföreträdarna en studieresa till England och träffade bland andra Sir Duncan Nichol, dåvarande ordföranden i Correctional Service Accreditation Panel (CSAP), besökte anstalter med programverksamhet och tog del av de engelska erfarenheterna. Panelen kom snabbt att bli ett mycket viktigt forum för den fortsatta utvecklingen. Det första program som prövades av panelen var Cognitive Skills följt av One to One.

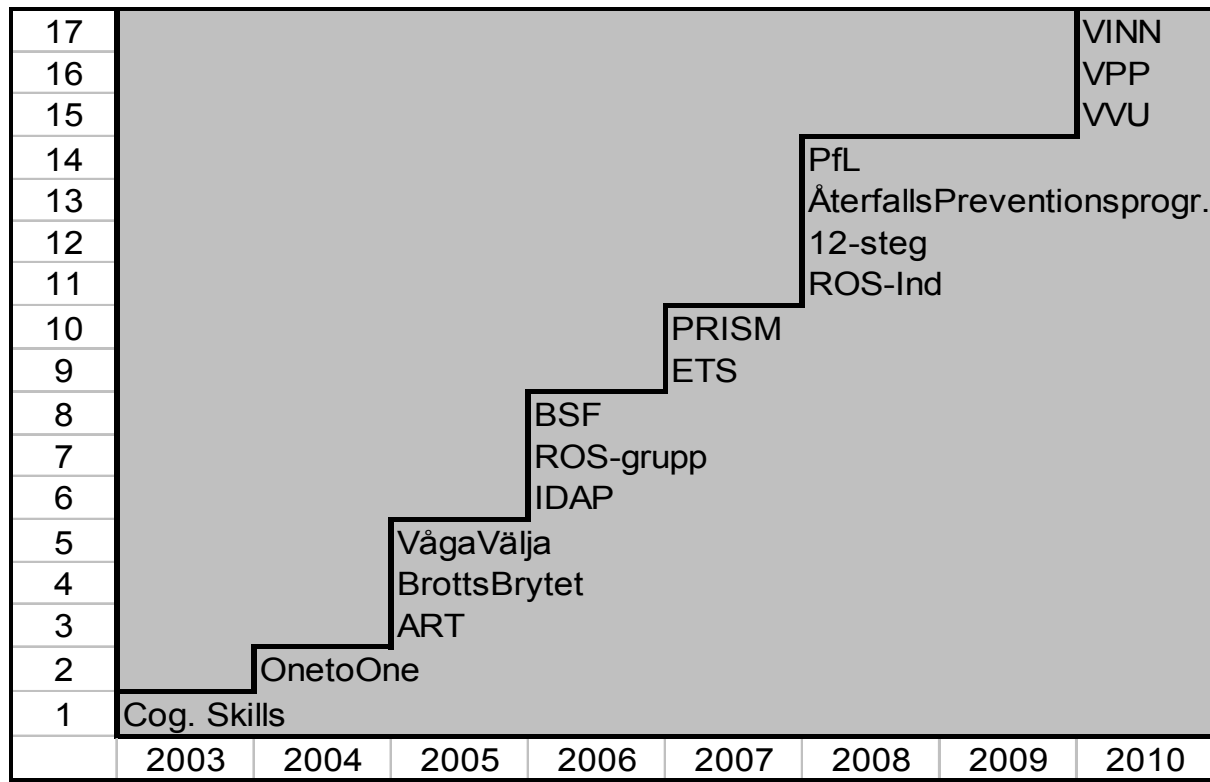

Philip Priestley, uppbovsman till One to One diskuterar med panelen, maj 2003.

Att förelära inför panelen med ett program var naturligtvis en utmaning – inte bara för programmet utan inte minst för de medarbetare som hade ägnat år av förberedelser. Översättningar, anpassning, manualskrivande - och sedan vara beredd på den disputationliknande utfrågning som panelen står för. Frank Porporino, What Works-pionjären från Kanada framförde på "the Pathfinder Conference" i Manchester, februari 1999 om program; ".....accept that it is not easy .....and stop trying to make it easier". Utan att panelen hört detta uttalande kan man fastlå att den arbetar i den andan. Därmed sagt att ackrediteringspanelens arbete verkligen bidragit till hög

standard utan genvägar. Bilden nedan visar att panelen hittills ackrediterat 17 program, inräknat att sexualbrottsprogrammet ROS bedrivs i två format (grupp och individuellt), Våga Välja (OSAPP) och Våga Välja vidareutvecklat (VVU, i Kanada NSAP). Cognitive Skill och ART bedrivs inte längre i den svenska kriminalvården.

Programackreditering årsvis

Andra arbetsprocesser – kvalitetssäkring

Kvalitetssäkring av programgenomförande och programstöd

För att stödja arbetet med program har Kriminalvården utvecklat en modell för egenkontroll av de stödjande inslag som är en förutsättning för att programmen ska ha så goda förutsättningar som möjligt där de genomförs. Systemet kallas ”Q-BoM”. Kvalitetssystemets uppgift är att säkerställa att de brotts- och missbruksrelaterade programmen bedrivs i enlighet med uppställda krav. Erfarenheterna visar att programeffekterna minskar eller uteblir om program bedrivs med dåliga kringförutsättningar, även om programmet i sig kan vara bra.

Målgrupp Organisation och ansvar

Målgruppen för kvalitetsledningssystemet är primärt ledningen lokalt och regionalt, eftersom kvalitetsarbetet förutsätter ledningens aktiva medverka för att säkerställa grundkrav och skapa ett kretslopp av ständig förbättring. Programledare, programutbildare och regionala programexperter måste också vara väl insatta i Q-BoM och tillämpa systemet. Lokal chef på anstalt/frivård är ansvarig för kvalitetsarbetet.

Allas delaktighet – Stödjande programklimat

För allt kvalitetsarbete gäller att det är viktigt att alla är delaktiga i förbättringsarbetet. Användarna måste veta varför kvalitetsledningssystemet finns till och förstå det. All personal som har kontakt med klienterna ska ha förståelse för programmen, deras syften, inverkan på klimat och reaktioner hos klienterna. All personal måste känna till programmen för att undvika missförstånd och motkrafter. Miljön måste vara stödande för att programmen ska få full effekt. Ett vårdklimat skapas av relationer mellan ledning, övrig personal och intagna. Bemötande, respekt och inflytande över sin situation är faktorer som påverkar både personal och intagna. Övriga verksamhet kring klienten ska stödja och förstärka den förändring som programmen avser åstadkomma.

Certifiering av programledare

År 2007 togs beslut om riktlinjer för uttagning och certifiering av programledare. Det var ett led i att kvalitetssäkra den personal som ska förmedla programmen. Riktlinjerna gäller för alla program. Trots skillnader i de olika nationella programmens organisation, utbildningslängd och innehåll är det av betydelse att ha en grundläggande, gemensam begreppsapparat och praxis för att bedöma om en programledare ska kunna certifieras för programmet i fråga. Att samtliga programledare i nationella program bedöms utifrån gemensamma grunder avser att stärka och höja redan befintlig kvalitet. Nya programledare ska därutöver uppfylla de förkunskapskrav som gäller för respektive program.

För att erhålla certifikat som programledare krävs följande (i sammandrag):

- Godkänd grundläggande utbildning (deltagit i samtliga delar av utbildningen).
- Två godkända genomförda programomgångar enligt granskningskriterierna för respektive program.
- Om en programledare inte blir certifierad efter fem programomgångar, tillåts inga fler försök.

Granskning sker genom att programgenomförande videofilmas (ibland ljudupptagningar) och att handledaren ger återkoppling till programledaren.

När samtliga delar i certifieringsprocessen är genomgångna tas ett beslut om godkännande (certifiering) eller underkännande. Medarbetare som underkänts får inte fortsättningsvis bedriva programmet. Fram till idag, våren 2012, har det skett mer än 1 000 certifieringar. Många programledare är certifierade i mer än ett program.

Organisation och ledning

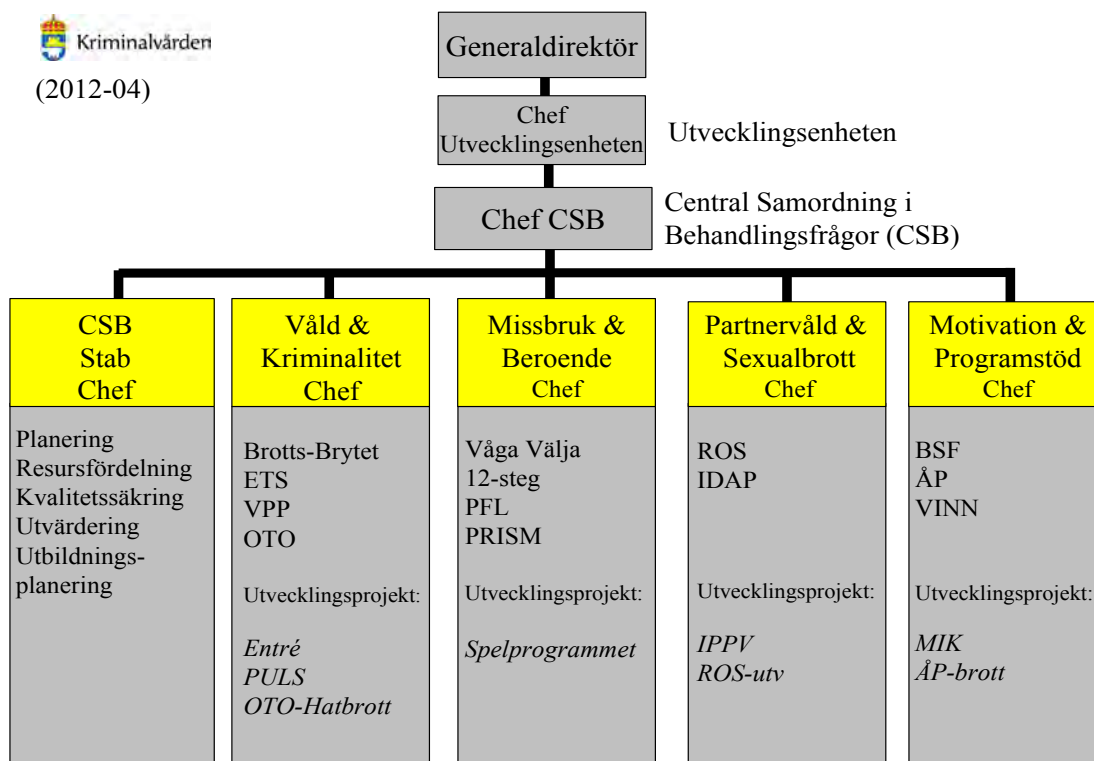
Under de år som redovisas i denna artikel har arbetsformer och ledning för utvecklingen av program genomgått flera förändringar. Kriminalvården som organisation blev från 1 januari 2006 en sammanhållen myndighet. Kriminalvårdsstyrelsen blev samtidigt "Huvudkontoret" och dess enheter

omorganiserades. Kännetecknande för utvecklingen har hela tiden varit samverkan över enhetsgränser, i första hand ett gemensamt ansvar mellan nuvarande enheterna "Klient- och säkerhet" och "Utvecklingsenheten". Program som blivit ackrediterade har efter beslut övergått i ordinarie verksamhet. Programutbildarna har tillhört kriminalvårdens utbildningsorganisation (KRUT) och haft sin hemvist på de regionala utbildningsenheterna. En sådan organisation har efterhand uppfattats som alltför splittrad vad gäller alla de frågor som hänger samman med programutveckling, implementering, genomförande och vidmakthållande. Generaldirektören beslutade därför 2011 om en ny samlad struktur för arbetet med behandlingsprogram.

Där fastslås att behandlingsprogrammen utgör en viktig del av Kriminalvårdens kärnverksamhet. Syftet med omorganisationen är att förbättra planering, styrning och organisationsstruktur genom att samla stödfunktioner till en enhet och på sätt bli mer effektiva i utvecklingen och kvalitetssäkringen. Relationen till linjeverksamheten tydliggörs också genom upprättande av formella informations- och diskussionskanaler samt en förtydligad beslutsordning. Utvecklingsenheten, Central Samordning i Behandlingsfrågor, fick därmed ett samlat ansvar.

Organisation för behandlingsprogram från år 2011

Behandlingsprogrammen indelades i temaområden och varje område har en programområdeschef. För närvarande har varje programområde ett tiotal anställda. Programområdena ansvarar även för

utvecklingsprojekt. Samverkan sker mellan kompetenser som finns i de olika programområdena. Uppdraget kan sammanfattas i följande punkter:

- ackrediteringsprocessen för varje program
- inventering av Kriminalvårdens programbehov
- nyutveckling och revidering av behandlingsprogram
- formulering och beredning av nationell strategi för behandlingsprogram
- framtagande av klientunderlag som stöd till årlig planering (behovsinventering)
- sammanställning och analys av regionala förslag till fördelning av behandlingsprogram
- uppföljning och utvärdering av behandlingsprogram
- kvalitetssäkring av och integritet i programgenomförandet
- inhämtande av information rörande det aktuella forskningsläget om förövarbehandling
- nationell samordning av programledarutbildning
- utbildning och certifiering av programledare

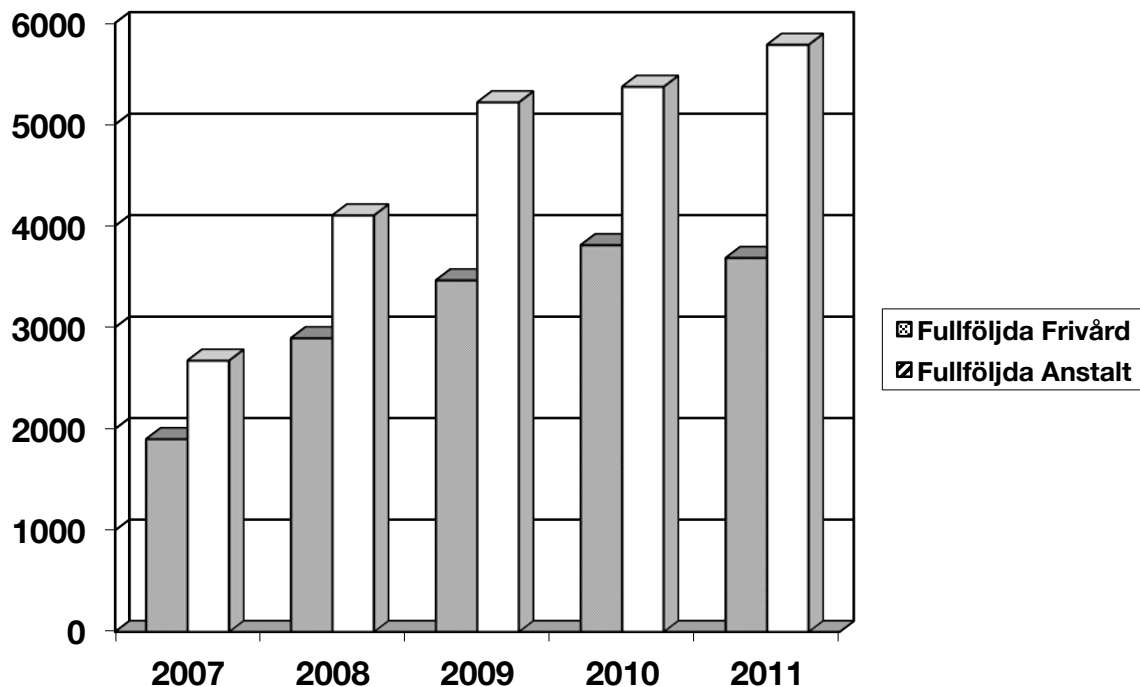
Programvolym

Kriminalvården bedriver för närvarande 13 olika ackrediterade program; några av dem bedrivs både i gruppformat och som individuellt program, i dessa fall ackrediterade i båda formaten. Jämfört med ackrediteringsbilden ovan har Cognitive Skills ersatts av ETS (Enhanced Thinking Skills), Våga Välja (kanadensiska OSAPP) har ersatts av en senare version (motsvarande kanadensiska NSAP). Programmet ART (Aggression Replacement Training) har utgått som program inom kriminalvården.

Utveckling pågår av programmen

- Entré (stöd för att lämna kriminella gänggrupperingar)
- PULS (Problemlösning, Umgänge, Livsmål, Självkontroll, prövas på unga med våldsproblematik)
- OneToOne, kompletteras med en modul om hatbrott
- Spelprogrammet (spelproblematik, prövas i grupp och individformat)
- IPPV (individuellt program avseende partnervåld)
- ROS-utv (nyutveckling av sexualbrottsprogram)
- MIK (Motiverande Samtal i nytt format)
- ÅP-brott (återfallspreventionsprogram har funnits för missbruk, utvecklas nu för generell brottsproblematik)

Fullföljda program 2007-2011

Under år 2011 fullföljdes ca 9 500 program. Även om cirka hälften av dessa var kortare programinsatser avseende motivation (BSF) eller alkohol/drogprevention (Prime for Life, Pfl) så är det imponerande volymer. På vissa brottsområden nås en mycket stor del av målgruppen av program (framförallt dömda för sexualbrott) medan det på andra områden, t.ex. våldsbrottslighet finns ett stort utrymme för mer insatser. Kriminalvården arbetar med en öronmärkt budget för behandlingsprogrammen. Varje program är kostnadsberäknat och anstalter och frivård får en budget som motsvarar de planerade uppdragen för året. Pengarna får inte användas för andra ändamål. Det finns för- och nackdelar med ett sådant system. Det finns risker med att klienter som inte är lämpade för ett visst program ändå tas in i programmet för att målen ska uppnås. Detta kan dock kontrolleras i efterhand genom att alla programdeltagare noggrant dokumenteras. Styrning av programverksamheten genom mål och budget har med all säkerhet starkt bidragit till den omfattande implementeringen och utan detta arbetssätt hade program i dag inte varit en så etablerad verksamhet i kriminalvården.

Utvärdering och framtid

I enlighet med What Works-principerna följer kriminalvården upp programmens resultat. Det görs genom att psykometriska tester genomförs av deltagarna före och efter alla program, att programmen bedöms av deltagarna och genom effektstudier. I denna artikel tar jag bara upp och kommenterar effektstudier. Kriminalvården har valt att studera programmen så som de genomförs i vardagspraktik. Det handlar således inte om några demonstrationsstudier på några få klienter under ideala förhållanden. Det betyder att man måste låta tiden gå för att tillräckligt många klienter ska ha genomgått programmet så att det blir rimligt meningsfullt att arbeta med statistiska analyser. Hittills har nio program studerats. Som generell metod har valts en kvasiexperimentell metodik med jämförelsegrupper till den behandlade gruppen. Som statistisk metod har valts Cox regression, vilken gör det möjligt att kontrollera för och konstanthålla kända påverkansfaktorer (confounders) så att grupperna så långt möjligt är jämförbara. Metoden svarar på frågan om programmet medfört ”ökad eller minskad risk” för att den behandlade gruppen ska återfalla i brott. Utan att gå in på detaljerade resultat kan sägas att trenden är positiv (fem studier är publicerade, fyra nära förestående publicering i april 2012). Givet att klienterna fullföljt programmet visar en av studierna negativt utfall medan övriga åtta visar positivt utfall, dvs. brottsreducerande effekt. Fyra av de åtta positiva resultaten är statistiskt signifikanta, övriga fyra icke signifikanta men med rätt tendens. Det här är resultat väl i linje med internationell forskning på programområdet och mycket lovande för det fortsatta arbetet. Man måste hålla i minnet att studierna är gjorda på totalpopulationen behandlade, ingen selektion av goda eller dåliga behandlingsmiljöer, nya eller erfarna programledare – kort sagt i kriminalvårdens vardag. Vi vet att det är svårt att påverka kriminalitet, det är komplexa bakomliggande faktorer och att det inte finns några enkla lösningar. Vi måste förhålla oss till att ”*we are in the business of small changes*” och att varje procents minskning av återfall och brott betyder mycket av minskat lidande för människor och kostnader för samhället. I ett par studier har vi gjort cost – benefit analyser på samhällsekonomisk lönsamhet. Det visar sig att även blygsamma resultat snabbt inte bara ger investeringen tillbaka utan betalar sig med råge. Det finns mot bakgrund av detta all anledning att fortsätta, förbättra, utveckla och följa upp denna verksamhet som sannolikt gagnar både våra klienter, vår personal och det omgivande samhället.

Retten til opplæring for alle innsette – på veg mot gjennomføring

av Torfinn Langelid og
Kjellbjørg Lunde

Vi vil i denne artikkelen få fram at utdanning er viktig for dei innsette. Dei har den same retten til utdanning som andre samfunnsborgarar. Det går fram av Opplæringslova, Straffegjennomføringslova, internasjonale konvensjonar og rekommendasjonar. Innsette har oftare enn andre ein dårleg utdanningsbakgrunn, lite erfaring frå arbeidslivet, ofte manglande sosialt nettverk og mange har rusproblem i varierende grad. Skule og utdanning er difor viktig for å klara seg i arbeid og samfunn.

Opplæring også ein rett for dei innsette

Fram til 1969 var det i hovudsak sjølvforsyningsmodellen som rådde i norsk fengselsvesen. Kyrkje- og undervisningsdepartementet (KUF) tok over ansvaret for fengselsundervisninga i 1969 (KUD 1969). Dette var i tråd med den generelle samfunnsutviklinga. Sekstiåra var tiåret då det kom i gang undervisning ved mange sosiale og medisinske institusjonar. Den nye gruppa som kom inn i dei psykiatriske klinikkane, klinikkar for narkomane og i fengsla, var dei heilt unge som tidleg hadde ”droppa ut” av skulen. Dei hadde gjerne bruka stoff over tid, hadde vanskar med å skaffe seg arbeid og hadde ein mangelfull skulebakgrunn. Den siste faktoren var ei viktig årsak til at fengselsvesenet argumenterte sterkt for at skuleverket måtte overta ansvaret for fengselsundervisninga.

Importmodellen

Det var kriminologen Nils Christie som presenterte importmodellen i 1969 (Christie 1970). Modellen blei lansert som ein kontrast til sjølvforsyningsmodellen, som går ut på at fengselsvesenet sjølv er ansvarleg for alle tenestene i fengsla. Denne modellen opnar systemet, ved å leggje ansvaret for alle dei funksjonane som ikkje har med det fengselsmessige å gjera, utanfor fengslet. Filosofien bak importmodellen blei grunnlaget for å knyte helseteneste, bibliotekteneste og andre tenester til det ordinære offentlege tilbodet, slik det går fram av stortingsmeldinga ”Om kriminalomsorgen” (1997 – 98). Seinare blir importmodellen i Straffegjennomføringslova omtala som forvaltningssamarbeid.

Utviklingslinjer dei siste førti åra

Med lovgrunnlaget for denne undervisningsverksemda plassert i Kyrkje- og undervisningsdepartementet, gjekk Justisdepartementet offensivt ut for å etablere opplæring i fengselsanstaltane. Det var fengselsetaten sine folk som arbeidde aktivt for å utvikle og styrkje opplæringstilboda i fengsla. Det var ofte direktørane ved fengsla som sende søknader til dei lokale skulestyra om å få i gang skule ved det aktuelle fengslet (Langelid 1982).

Det kan vera fleire grunnar til dette engasjementet. Justisminister Inger Louise Valle var ei kriminalpolitisk nyskapande kraft i 1970-åra. Ho arbeidde for eit meir humant fengselsvesen, med vekt på ei rekkje kriminalpolitiske tiltak. Rehabilitering og samarbeid med andre tenester stod sentralt. Samanfattainga av arbeidet hennar kom med stortingsmeldinga ”Om kriminalpolitikken”, som blei lagt fram i 1977. Eit godt utbygd undervisningsopplegg inne i fengslet kunne vera det første steget i eit gjennomtenkt ettervernsopplegg. Det var også eit klart uttrykt siktemål at undervisning og opplæring skulle minske skadeverknadene av fengselsopphaldet. Det blei sett i gang undersøkingar av lese- og reknedugleiken blant dei innsette. Resultatet var nedslåande og viste eit stort behov for undervisning i desse faga, også for mange innsette over skolepliktig alder. Dette førte til at det kom i gang grunnskoleundervisning i fleire fengsel.

I 1970-åra var ein særleg oppteken av å få etablert undervisning, først grunnskoleundervisning og så vidaregåande opplæring. For ungdom og vaksne med dårlege skoleerfaringar, skulle ein tru at ein var mest oppteken av yrkesretta opplæring når det var tale om vidaregåande opplæring. Det var ikkje tilfelle. Nesten to tredelar av vidaregåande opplæring var allmenne fag. Denne vektlegginga var nok av økonomisk karakter. Yrkesopplæringa kravde meir utstyr og var slik mykje dyrare å etablere.

Tiåret som fylgde retta styresmaktene interessa mot problem av økonomisk og organisatorisk karakter. Avtalen om statleg tilskott til fengselsundervisninga, som medførte 100 prosent refusjon for godkjente driftsutgifter, markerer slutten på ei langvarig tautrekking mellom kommunane og fylkeskommunane på den eine sida og staten på den andre. Etter denne avtalen dekkjer staten godkjente driftsutgifter til undervisning for innsette på grunnskolen og vidaregåande skole sitt område. Dei som fell utanfor denne definisjonen er dei som ønskjer å ta utdanning utover vidaregåande skole sitt nivå, til dømes høgskole- eller universitetsutdanning. Dei må greie seg på eiga hand eller få støtte til gjennomføring av slik utdanning gjennom kriminalomsorga. Samstundes er det fleire skolar som i samarbeid med kriminalomsorga prøver å gje støtte til innsette som ønskjer slik utdanning.

Den største omveltinga på skolesektoren i 1990-åra med konsekvensar for dette området kom med omorganisering av den sentrale utdanningssektoren. Rådet for vidaregåande opplæring og andre råd blei lagt ned, og skoledirektørkontora blei omgjort til statlege utdanningskontor. Nokre av desse utdanningskontora fekk landsdekkjande område. Statens utdanningskontor i Hordaland (SU-H) blei med verknad frå oktober 1993 delegert eit nasjonalt ansvar for fengselsundervisninga. I 1997 blei namnet endra til opplæring innanfor kriminalomsorga. Frå 2003 er utdanningskontoret lagt inn under Fylkesmannen i Hordaland.

I 1992 kom NOU-en om *Opplæring i norske fengsler. Kompetanse og livsmestring* (1992:19). Utvalet var oppnemnd av Utdannings- og forskningsdepartementet i samråd med Justisdepartementet. På bakgrunn av denne fekk fengselsundervisninga merksemd gjennom dei årlege budsjett dokumenta. Men først i 1998 vedtok eit samla storting å be *...regjeringa ta initiativ til ei forskningsbasert evaluering av fengselsundervisninga*” (Budsjett-innst. S. Nr 12, 1997-1998). Undervisningskomiteen i Stortinget la til grunn at denne forskningsbaserte evalueringa også skulle vurdere fengselsundervisninga si rolle og kva slags tiltak som kunne styrke dette området av kriminalomsorga. Fylkesmannen i Hordaland hadde det administrative ansvaret for å gjennomføre evalueringsprosjektet. Det blei oppretta ei Oppfølgingsgruppe for prosjektet med representantar frå forskingsmiljø, fylkeskommunen, Det Kriminalitetsforebyggende Råd, kriminalomsorga og for skolane. Fire forskingsmiljø ved tre norske universitet gjennomførte evalueringa. Forskingsmiljøa kom med ei rekkje tiltak til forbetring av fengselsundervisninga (Ravneberg 2003, Sandvik 2003, Skaalvik, Finbak og Pettersen 2003, Rognaldsen 2003, Viljugrein 2002 og Langelid og Manger (2005). Den forskningsbaserte evalueringa var mellom anna bakgrunnen for at regjeringa i 2005 presenterte den første stortingsmeldinga om opplæring i kriminalomsorga nokosinne (St.meld.nr.27 (2004 – 2005). Meldinga la blant anna vekt på opplæringa må bli meir yrkesfagleg, meir vekt på korte, kompetansegejvande kurs og det skulle takast særlege omsyn til kvinnelege innsette sine behov for yrkesfagleg opplæring.

Dei siste tjue åra har fengselsundervisninga fått meir merksemd både i nordisk og europeisk samanheng. Det er utvikla faglege nettverk både administrativt og mellom forskarar. Det er gjennomført undersøkingar av innsette sine utdanningsbakgrunn, behov og ønske. Både Nordisk Ministerråd, Europarådet, EPEA (European Prison Education Association) og EU har sett fengselsundervisninga på dagsorden i større grad enn tidlegare.

I dag er det etablert opplæring i alle norske fengsel. Budsjettet til opplæring i kriminalomsorga er meir enn fordobla frå 2005 til i dag. For 2012 er budsjettet over 223 mill kroner. Når det gjeld fangebefolkninga, har det skjedd ei stor forandring i og med at om lag ein tredjedel av dei innsette er utlendingar. Dette gir store utfordringar for både kriminalomsorga og skolane, særleg når det gjeld språk. Men også kultur og religion skal ivaretakast. Det er viktig å understreke at utanlandske innsette har dei same rettane til opplæring som andre innsette og utfordringane for tilrettelegging av opplæringstilboda er minst like stor for denne gruppa som for andre grupper innsette.

Forskning og utviklingsarbeid

I tillegg til den forskningsbaserte evalueringa som blei gjennomført i perioden 2000 – 2003 har Fylkesmannen i Hordaland hatt kontakt med forskingsmiljø som har evaluert dei ulike prosjekta som Fylkesmannen i Hordaland har sett i gang og gjennomført som ei oppfølging av St. meld.nr. 27 (2004-2005). Mellom anna har vi ein forskings-og utviklingsavtale med Universitetet i Bergen som har gjennomført kartleggingar av utdanningsbakgrunnen, behov og ønske til fangebefolkninga gjennom fleire år (2004, 2006, 2009 og det skal gjennomførast ein ny i 2012).

Kartlegginga av den norske fangebefolkninga som blei gjennomført i 2009, viser mellom anna at det er ein av ti som ikkje har fullført grunnskole. I den andre enden av skalaen har 15,3 prosent fullført

enkeltfag eller grad på universitets- eller høyskole som høgaste fullførde utdanningsnivå. Det mest alvorlege er at nesten ni av ti av innsette under 25 år ikkje har fullført vidaregåande opplæring – eit tal som har auka for kvar kartlegging som er gjennomført (Eikeland og Manger 2004, Eikeland, Manger og Diseth 2006, Eikeland, Manger og Asbjørnsen 2010). Samla sett har ein av tre (33,4 prosent) ikkje fullført vidaregåande opplæring. I tillegg har mange lese- og skrivevanskar og konsentrasjonsvanskar.

Det positive er at sju av ti innsette har utdanningsønske i fengsel, og dei opplever utdanning i fengsel nyttig. Å endre og meistre framtida var den klart viktigaste motivasjonen for å forklare kvifor innsette tek utdanning i fengsel. Forskarane meiner det er heilt naudsynt at ein i langt større grad enn no lagar strukturerte opplegg for utdanning og arbeid som både omfattar soningstida og tida etter soning (Eikeland, Manger og Asbjørnsen 2010, Manger, Eikeland og Asbjørnsen 2010 og Asbjørnsen, Manger og Eikeland 2011).

Inger Marie Fridhov gjennomførte i 1991 ei kartlegging av norske fangar sin sosiale bakgrunn, skolebakgrunn og skoleønske (Fridhov 1991). Dette var ei undersøking som utvalet bak NOU 1992: 19 bad om. Ni fengsel var med i kartlegginga; landsfengsel, kretsfengsel, opne og lukka fengsel, innsette med lang og kort dom. Samla var 398 fangar med. Denne undersøkinga kan vera eit godt grunnlag for å sjå korleis innsette sin utdanningsbakgrunn, behov og ønske har utvikla seg over tid, samanlikna med med kartleggingane til Eikeland, Manger og Asbjørnsen i 2004, 2006 og 2009. På slutten av 1970-talet gjorde Skaalvik og Stenby ei omfattande kartlegging av skoleverksemda i Trondheim fengsel (Skaalvik og Stenby 1981). I tillegg tar vi med informasjon frå Birketvedt og Svarstad si hovudfagsoppgåve i spesialpedagogikk frå 1977 som var ei undersøking av innsette sin ønske og vurdering av skoletilboda ved Oslo kretsfengsel (Birketvedt og Svarstad 1978). I 1983 gjennomførte også RVO (Rådet for vidaregåande opplæring) og Justisdepartementet ei undersøking av opplæringsverksemda i norske fengsel (Fengselsundervisning 1984; RVO og Justisdepartementet). Det er sjølvsagt ulike metodiske tilnærmingar i desse kartleggingane og fangepopulasjonen var forskjellig. I 2004, 2006 og 2009 var heile fangebefolkninga med, Fridhov i 1991 hadde med ni fengsel, Skaalvik/Stenby tok for seg Trondheim kretsfengsel og for Birketvedt/Svarstad i 1977 var utgangspunktet Oslo kretsfengsel. Likevel kan ei samanlikning gi ein peikepinn på kva som har skjedd over tid på dette området. Ei slik samanlikning, som ikkje gjer krav på å vera vitenskapleg samanlikning i vanleg forstand, er vist i tabell 1.

Tabell 1. Innsette utan fullført grunnskole – i prosent

	1977	1981	1984	1991	2004	2006	2009
Utan fullført grunnskole	23,0	36,0 ⁵⁰	26,0	17,0	7,6	7,2	10,0

⁵⁰ Dette gjeld skoleelevane i fengslet. Skaalvik/Stenby opererer også med ei kontrollgruppe av innsette som ikkje byrja på skolen. Her var det om lag halvparten (49,0 prosent) som ikkje hadde fullført 9-årig skole

Vi ser at prosentdelen utan fullført grunnskole er høg hos Birketvedt/Svarstad, Skaalvik/Stenby, RVO/JD og Fridhov. Hovudgrunnen til at så mange var utan fullført grunnskole var i følgje Fridhov (1991) at dei var skoletrøytte. Kartleggingane 15 år seinare får fram at langt færre står utan fullført grunnskole. Vi ser likevel at tal innsette utan fullført grunnskole aukar i 2009. Forskarane finn at det har ein samanheng med den aukande prosentdelen utlendingar i norske fengsel (Eikeland, Manger og Asbjørnsen 2010). Sjølv med ulike metodiske tilnærmingar er det grunnlag for å seia at tal innsette utan fullført grunnskole har hatt ein monaleg nedgang dei siste 30-40 åra.

Tabell 2. Innsette utan fullført vidaregåande opplæring (prosent)

	1977	1981	1991	2004	2006	2009
Utan fullført vgo	48,0		39,0	32,2	36,9	33,4

Tala er ikkje heilt samanliknbare. Medan ein i 1977 og 1991 definerer vidaregåande opplæring som både framhaldsskole, realskole, yrkesskole og gymnas, tar kartleggingane i 2004, 2006, 2009 for seg innsette som ikkje har vidaregåande opplæring eller tilsvarande. Vi ser likevel ein tendens til at det er fleire som har gjennomført vidaregåande opplæring dei seinare åra. Ser vi på tala for innsette under 25 år som ikkje har fullført treårig vidaregåande opplæring, er prosentdelen 65,2, 83,7 og 86,6 for åra 2004, 2006 og 2009.

Utdanningsstyresmaktene bør merke seg at så stor del av dei unge som har hamna i kriminalomsorga, ikkje har fått den grunnskolen eller vidaregåande opplæring som dei har krav på i det ordinære skoleverket. Dette er alvorleg og burde kome mykje sterkare fram i skoledebatten. Ei undersøking som Vista Analyse (2010) har gjennomført for Barne-, inkluderings- og likestillingsdepartementet får fram at opptil 4 prosent av ungdom under 20 år har falle utanfor samfunnet. For 25-åringar er talet over dobbelt så høgt. For aldersgruppa 20 til 25 år blir det kvart år om lag 2000 nye per kull som korkje går på skule eller har jobb. Det kan koste samfunnet 15 milliardar i nåverdi, dersom desse står utan arbeid livet ut. Ein del av desse vil hamne i fengsel.

Undersøkingar viser at det er ei stor gruppe som har vanskar med lesing og skriving, men ei endå større gruppe som har problem i matematikkfaget. Gruppa med lærevanskar har vore stabil over tid. Det blir rapportert både om symptom på ADHD og dysleksi. Vanskane er langt mindre blant innsette som har fullført vidaregåande opplæring (Asbjørnsen, Eikeland og Manger 2011). I 2009 har gruppa med matematikkvanskar auka. Her er skilnader mellom kjønn, aldersgrupper og nasjonalitet. Det biletet som teiknar seg er at ei stor gruppe innsette har store lærevanskar og det trengst difor både læremateriell og høg lærarkompetanse for å møte desse behova. Forskarane legg også til at ei ytterlegare styrking av praktisk og yrkesretta opplæring sannsynlegvis vil imøtekoma opplæringsbehovet for ein større del av dei innsette. Vidare kan ei styrking av lesedugleikane som ein lekk i opplæringstilbodet, auke rekrutteringa til andre opplæringstilbod (Asbjørnsen, Eikeland og Manger 2011).

Tabell 3. Ønske om utdanning i fengsel – i prosent

	1977	1991	2004	2006	2009
Ønske om utdanning i fengsel	79,0	85,0	65,6	54,3	71,4

Opplæring i fengsel er populært blant innsette. Talet på innsette som ønskjer utdanning i fengsel er høgt på alle kartleggingane. For å få fram eit reelt behov om kor mange som ønskjer utdanning i fengsel, meiner Fridhov (1991) at ein eigenleg burde stilt spørsmålet om den innsette ønskjer skole eller arbeid. Dette spørsmålet har heller ikkje blitt stilt i kartleggingane i 2004, 2006 eller i 2009. Det bør koma med i framtidige undersøkingar, fordi det også vil vera viktig informasjon for planlegging av arbeidsdrifta i fengsla. Eikeland mfl. (2006), Eikeland mfl. (2010) viser til visse variasjonar i utdanningsønske: Ein større del av innsette i varetekt ønskjer seg utdanning i fengsel enn innsette med dom. Dei med lengst dom uttrykkjer større behov for utdanning enn dei med kortare dom. Når det gjeld alder, er det ein tendens til at dei yngre i større grad enn dei eldre ønskjer utdanning.

Tabell 4. Ønske om opplæringstilbod i fengsel

	1977	1981 ⁵¹	1991	2004	2006	2009
Grunnskole	19,0		15,0	5,8	3,3	3,3
Vgo – allmenne fag	12,0	5,6	16,0	17,1		
Vgo – yrkesfag	30,0	77,5	37,0	26,7		
Vgo – handel og kontor	18,0	2,8	18,0			
Anna utdanning (kurs)	16,0		26,0		8,4	29,6
Vgo – gk el 1.år					13,4	13,1
Vgo – VK 1 el 2. år					10,8	5,9
Vgo – VK 2 el 3. år					8,6	7,3
Påbygging til studiekompetanse						9,4

⁵¹ Skaalvik/Stenby stiller ikkje spørsmåla til heile fangebefolkninga, men til dei som går på skolen og til ei kontrollgruppe, difor kan tala bli så høge.

	1977	1981 ⁵¹	1991	2004	2006	2009
Lærlingkontrakt/fag- eller sveinebrev				21,2		11,0
Generell studiekompetanse				13,7		
Einskildfag, univ. el. Høgskule				13,9		8,5
Gradsutd., univ. el høgskule				11,6		8,4
Universitet eller høgskule			5,0		12,3	12,9

Kartleggingane frå 1977 og 1991 viser at litt under og litt over ein tredjedel av dei innsette ønskjer yrkesretta opplæring. Handel og kontor kan og reknast inn som ei form for yrkesretta opplæring og noko ein kan byggje vidare på. Då blir det om lag halvparten av dei innsette som prioriterer yrkesretta opplæring. I Trondheim kretsfengsel er det om lag åtte av ti som ønskjer yrkesretta opplæring. Det er truleg på grunn av at det er skuleelevane som er spurt og ikkje alle innsette. Om lag halvparten av dei innsette i Trondheim kretsfengsel set handverk- og industrifag som første prioritet.

Det er berre mellom 12 og 16 prosent som ønskjer allmenne fag. Utdanningsønska er ikkje i samsvar med opplæringstilboda som blir gitt. På 1970 talet og utover i neste tiåret, var det grunnskoleundervisning og allmenne fag som blei gitt prioritet. Årsaka til at det blei satsa meir på allmenne fag enn yrkesretta opplæring, var nok mest av økonomisk karakter.

Går vi inn i 2006 kartlegginga, er det 24 prosent av dei som ønskjer vidaregåande opplæring som vil ha allmenfagleg studieretning, medan to tredjedelar (63,4 prosent) uttrykkjer behov for yrkesfagleg studieretning. Tre år seinare er tendensen nokolunde den same. Halvparten av dei som ønskjer seg vidaregåande opplæring, har yrkesopplæring som endeleg mål. Vi ser og at det er fleire – meir enn ein av ti – som har ønskje om høgskule- og universitetsutdanning.

Heilt frå utdanningsstyresmaktene tok over ansvaret for opplæringa i fengsel i 1969, har yrkesretta opplæring vore det desidert høgaste utdanningsønsket blant dei innsette. Sjølv om både Birketvedt/Svarstad (1978) og Fridhov (1991) synleggjorde dette behovet, er det ikkje før vi fekk evalueringa av fengselsundervisninga (2000 - 2003), St.meld.nr. 27, 2004-2005, og kartleggingane frå Universitetet i Bergen i 2004, 2006 og 2009 at vi kan sjå ein overgang til yrkesretta opplæring i samsvar med innsette sine behov for utdanning. Dei siste åra har yrkesretta opplæring blitt meir vektlagt i norske fengsel (Rapportane *Opplæring innanfor kriminalomsorga 2009 og 2010*).

God informasjon om opplæringstilboda er ein viktig føresetnad for å få kjennskap til kva opplæringstilbod som finst og kva tilbod ein skal velje. Både i 1977 (Birketvedt og Svarstad 1978) og

i 1991 (Fridhov 1991) er det urovekkjande mange som sa at dei fekk ingen eller dårlege opplysningar om skolen i fengslet. Det har betra seg i 2006 (Manger, Eikeland, Diseth & Hetland 2006), men framleis er det nesten ein av fem som seier dei ikkje får informasjon om opplæringstilboda.

Skolane må ha ein gjennomtenkt strategi for informasjon om opplæringstilboda. Det kan vera skriftleg informasjon, video, lokal fengsels TV, samtaleappar. Det beste vil vera at rådgjevaren ved skolane i fengsla har inntakssamtale med den enkelte som skal sone dom eller plasserast i varetekt og informerer om skolen og dei ulike opplæringstilboda. Motivasjon og relasjonsbygging er viktige element i den pedagogiske tilnærminga til denne målgruppa.

Oppsummering

Når vi ser på utviklinga av opplæringa i kriminalomsorga i ein 40-års periode, ser vi visse fellestrekk: Det er framleis rundt ein tredel av dei innsette som ikkje har fullført vidaregåande opplæring. Ein urovekkjande tendens dei siste ti åra er at talet på unge innsette under 25 år som ikkje har fullført vidaregåande opplæring er aukande – nesten ni av ti! I heile perioden har vi sett at mange innsette slit med lærevanskar av ulik karakter. Nesten dobbelt så mange uttrykkjer vanskar med matematikk som lesing og skrivning. Samstundes har mange tru på opplæring i fengsel. Om lag sju av ti ønskjer utdanning. I heile perioden har dei innsette ønska yrkesretta opplæring. Fridhov seier i 1991: «*Hovedtendensen når det gjelder deres skoleønsker, går i retning av praktisk rettede undervisningstilbud*» (Fridhov 1991). Femten år seinare konkluderer Eikeland, Manger og Diseth (2006) slik: «*Av dei som ønskjer seg vidaregåande opplæring er det 24 prosent som seier dei vil ha allmennfagleg studieretning; 63,4 prosent ønskjer seg yrkesfagleg studieretning*». Sjølv om ønsket om yrkesopplæring har vore tydeleg dokumentert på 70- og 80 talet, var det ikkje før St.meld.nr. 25 (2004-2005) og kartleggingane i 2004, 2006 og 2009 at vi har fått eit skifte mot meir vektlegging av yrkesretta opplæring i fengsla.

Eit anna gjennomgåande trekk i denne perioden er at mange innsette opplever mangelfull informasjon om opplæringstilboda i fengsla. Så seint som i 2006 kartlegginga er det nesten ein av fem som seier at dei ikkje får informasjon om opplæringstilboda (Manger, Eikeland, Diseth & Hetland 2006). God informasjon om skoletilboda er viktig for dei innsette slik at dei får informasjon om rettane dei har og kan velje den rette utdanningsvegen. Ikkje overraskande ser vi dei seinare åra at det er ei aukande gruppe innsette som ønskjer utdanning på høgskole- og universitetsnivå.

I dag er det etablert opplæring i alle fengsel. Det viktige framover er å utvikle opplæringstilbod i tråd med dei innsette sine behov for utdanning. Til det treng vi heile tida forskarane som kan gje utdanningsstyresmaktene den rette kunnskapen for å leggje til rette for dei gode opplæringstilboda. Dette inneber også at ein gjennom soningsperioden legg til rette for at dei innsette kan halde fram med utdanning og arbeid etter frigjevinga. Difor er ein avhengig av at andre faggrupper og etatar følgjer opp med eit forpliktande samarbeid. Dette er noko tilbakeføringsgarantien som ei oppfølging av St. meld.nr. 37 (2007-2008), skal iverksetje.

Litteratur

Asbjørnsen, A., Eikeland, O.-J. og Manger, T. (2011). *Innsatte i norske fengsel: Leseferdigheter og oppmerksomhetsvansker*. Fylkesmannen i Hordaland.

KUD's rundskriv 6 As L 24.10.69

Birketvedt, P.-A. & Svarstad, H.-M. (1978) *Undervisning i fengsel. En undersøkelse om innsattes ønsker og vurdering av skoletilbudene i fengslet*. Hovedoppgave ved Høgskolen for spesialpedagogikk våren 1978.

Budsjett-innst. S. Nr 12, 1997-1998 frå Kyrkje-, utdannings- og forskingskomiteen.

Christie, N. (1970). *Modeller for fengselsorganisasjonen. I stedet for fengsel*. Oslo: Pax.

Eikeland, O.-J. & Manger, T. (2004) *Innsatte i norske fengsel: Utdanning og utdanningsønske*. Bergen: Fylkesmannen i Hordaland

Eikeland, O.-J., Manger, T. og Diseth, Å. (2006). *Innsatte i norske fengsel: Utdanning, utdanningsønske og rett til opplæring*. Bergen: Fylkesmannen i Hordaland.

Eikeland, O.-J., Manger, T., Diseth, Å. & Hetland, H. (2006). *Innsatte i norske fengsel: Motiv for utdanning*. Bergen: Fylkesmannen i Hordaland.

Eikeland, O.-J., Manger, T. og Asbjørnsen, A. (2010) *Innsatte i norske fengsel: Kompetanse gjennom utdanning og arbeid*. Bergen: Fylkesmannen i Hordaland.

Fengselsundervisning (1984) Rapport fra en undersøkelse foretatt av Rådet for videregående opplæring og Justisdepartementet.

Fridhov, I.M. (1991) *ALT SOM FØR? Om norske fangers sosiale- og skolebakgrunn*. Justisdepartementet.

Langelid, T. (1982). *Straff og pedagogikk. To sosialiseringssystem i konflikt? Utvikling av undervisningstilbud ved to norske fengsel 1945 – 1980*. Hovedoppgave i historie. Historisk Institutt, Universitetet i Oslo.

Langelid, T. og Manger, T. (2005). *Læring bak murene. Fengselsundervisningen i Norge*. Fagbokforlaget.

Manger, T., Eikeland, O.-J. og Asbjørnsen, A. (2010). *Innsatte i norske fengsel: Motiv for utdanning under soning*. Bergen. Fylkesmannen i Hordaland.

NOU 1992:19. *Opplæring i norske fengsler. Kompetanse og livsmestring*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.

Rapport *Opplæring innanfor kriminalomsorga 2009*. Fylkesmannen i Hordaland 2010.

Rapport *Opplæring innanfor kriminalomsorga 2010*. Fylkesmannen i Hordaland 2011.

Rasmussen, I., Dyb, V.A., Heldal, N. og Strøm, S. (2010). *Samfunnsøkonomiske konsekvenser av marginalisering blant ungdom*. Vista Analyse rapport nr. 2010/07. Vista Analyse AS

Ravneberg, B. (2003). *Undervisning og opplæring i det moderne fengslet. Dannende eller disiplinerende?* Fylkesmannen i Hordaland.

Rognaldsen, S. (2003). *Evaluering av fengselsundervisningen med vekt på systemnivået og kriminalomsorgens totale opplæringsvirksomhet.* Fylkesmannen i Hordaland.

Rundskriv G- 1/2008. Rundskriv om forvaltningssamarbeid mellom opplæringssektoren og kriminalomsorgen frå Justis- og politidepartementet og Kunnskapsdepartementet. 20.10.2008

Sandvik, A.B. (2003). *Hva passer for kvinner? Undervisning for kvinnelige fanger i fire norske fengsler.* Fylkesmannen i Hordaland.

Skaalvik, E.M., Finbak, L. og Pettersen, T. (2003). *Undervisning i fengsel. På rett kjøll?* Fylkesmannen i Hordaland.

Skaalvik, E.M og Stenby, H.K. (1981). *Skole bak murene.* Trondheim: Tapir.

St.meld.nr. 104, 1977 – 1978, 1977 – 1978, *Om kriminalpolitikken.* Oslo: Justis- og politidepartementet.

St.meld.nr. 27, 1997 – 1998, *Om kriminalomsorgen.* Oslo: Justis- og politidepartementet.

St.meld.nr.27 (2004 – 2005). *Om opplæringen innenfor kriminalomsorgen "Enda en vår".* Oslo: Utdannings- og forskingsdepartementet.

Viljugrein, T. (2002). *Skole, språk og fengsel. Undervisning av mannlige minoritetspråklige fanger i fire norske fengsler.* Statens utdanningskontor i Hordaland.

<http://www.nordvux.net/object/26941/tettopp%C3%B81gingerviktigst.htm>

Kvinder i kønsblandede fængsler?

av Charlotte Mathiassen

"Intet subjekt eksisterer kun for sig selv, afsondret fra verden i et socialt og samfundsmæssigt vakuum. En sådan idé ville være en antikveret forestilling og ville have lidt at gøre med det menneskelige livs virkelighed" (Schraube, 2010:99).

Indledning

Det indledende citat understreger, at vi mennesker er socialt og samfundsmæssigt situerede væsner. Vi er og bliver til i en verden sammen med andre mennesker. Under min ansættelse som forsker ved Kriminalomsorgens uddanningscenter i årene 2004 og 2005 var Inger Marie en ligefrem, inspirerende og støttende samarbejdspartner. Idet vi mennesker på sæt og vis udgør hinandens betingelser – da bliver også forskningen til og udvikles under kollegaers og samarbejdspartneres indflydelse. Inger Maries engagement i fængselsforskningen og fangers betingelser har bidraget konstruktivt til min forskning under ansættelsen på Kriminalomsorgens uddanningscenter. Endvidere har Inger Maries engagerede tilgang til feltet fortsat inspireret mit forskningsarbejde med og om fanger og deres livsbetingelser under og efter afsoning. Jeg vil derfor i dette bidrag tage udgangspunkt i min seneste forskning og skrive om danske kvinders afsoningsforhold i danske, kønsblandede fængsler. Det er en fornøjelse at få lov at skrive til dig, Inger Marie

Pointen om, at mennesker er socialt og samfundsmæssigt situerede, gælder også de kvinder, som dette bidrag koncentrerer sig om. Udgangspunktet for det følgende er, at de fængslede kvinder, som kommer til orde her, beskriver deres subjektive perspektiv – første person perspektiv - men at et subjektivt perspektiv ikke kan forstås løst fra de socio-materielle og socio-kulturelle betingelser, som kvinderne lever i og har levet i. Inden jeg forklarer mere uddybende om den aktuelle undersøgelse, vil jeg lade to af kvinderne komme til orde, så diversiteten i de fængslede kvinders levede liv straks bliver introduceret.

To forskellige tilværelser

Ea og Mie var på flere måder positioneret forskelligt såvel udenfor som inde i fængslet. Først vil jeg præsentere uddrag fra Eas narrativ, hvilket giver anledning til, at vi kan få øje på forskellige positioner i gruppen af fanger, herunder hvad et fængselsophold blandt andet kan betyde, når det afbryder dele af den enkeltes livsførelse i en kortere periode.

Ea er i 30'erne og har levet en tilværelse med fast job, kæreste og barn. Hun afsoner en kort dom og har aldrig tidligere været i kontakt med kriminalforsorgen. Hun er vokset op i en splittet familie, hvor der var et udpræget alkoholmisbrug og familien har oplevet mange negative udfordringer og tab. Ea misbruger imidlertid hverken alkohol eller stoffer af nogen art. Hendes livssituation adskiller sig fra hovedparten af de kvinders livssituationer, som jeg hører om i danske fængsler, både på grund af dommens længde og på grund af Eas generelle overskud både psykologisk, socialt og økonomisk. Ea beskriver sit møde med de andre fanger ved sin indsættelse i fængslet:

Den første dag, der var der en, der sagde til mig: 'Skal du ikke snart af sted, eller hvad?' 'Af sted siger jeg så, jamen jeg skal jo ligesom være her.' 'Jamen er du ikke sagsbehandler da?' 'Nej, det er jeg ikke'. Så der gik et par dage, før de sådan lige synes, det var okay med mig. Sådan fornemmede jeg det [...] de var sgu flinke. Jeg kan ikke sige noget ondt om nogen af dem altså, det kan jeg ikke. Og ... men det var ligesom om, de skulle ligesom ... jeg skulle bevise, at jeg var en af dem, forstå mig ret, der var lige sådan et eller andet, der skulle lige på plads.

Ea afsoner en kort dom, fordi hun efter eget udsagn er blevet manipuleret ind i noget ulovligt af sin tidligere ægtefælle. Hendes tilværelsesbane er brudt i en måneds tid, men hun bibeholder en tilknytning til sin arbejdsplads og lægger planer for, hvordan hendes tilværelse skal blive, når hun vender tilbage til sin bolig, sin familie og sit job. Man kunne sige, at fængselsopholdet for hende blandt andet får betydning som en art tvangsmæssigt indlagt pause fra den almindelige daglige livsførelse, hvori hun gør sig nogle eksistentielle overvejelser om livet før og nu samt overvejer sine tilværelsesprojekter ind i fremtiden. Derudover observerer hun fængselslivet og chokeres på mange måder over såvel fængselspraksis som over de liv, hun møder i fængslet. Ea forstår ikke sig selv som 'rigtig fange'. Uddraget ovenfor illustrerer, at hendes medfanger ligeledes i første omgang placerer hende i en anden kategori end fange. Umiddelbart associerer de Ea med 'socialrådgiver', og de skal lige se hende an, før hun bliver inkluderet i deres gruppe. Eas situation eksemplificerer, at nogle fangers tidligere livsførelse kan adskille sig fra det både fanger og ansatte anser for 'normen' på en sådan måde, at de bliver positioneret i randområdet af fællesskabet. Denne positionering synes her at understøtte Eas selvopfattelse som 'anderledes' og dermed hendes projekt om at bruge *den korte* afsoning som en anledning til at reflektere over tilværelsen, så den efter afsoning kan fortsætte i en anden og mere konstruktiv retning end hidtil.

Det skal ikke læses som et argument for at idømme fængselsstraf i sådanne tilfælde – tværtimod. For Ea er det en stor sorg at skulle være adskilt fra sit barn, ligesom hun er helt afhængig af, at hendes job er af en sådan karakter, at det kan udføres uden at hun er fysisk tilstede. Her er hendes chefs positive indstilling helt afgørende. Eas beretning viser noget om, at når både arbejdet udenfor bibeholdes og dynamikken imellem hende og de andre fanger (og ansatte) understøtter hendes opfattelse af opholdet i fængslet som en pause fremfor et uopretteligt brud i livsbanen, ja så synes skadevirkningerne at kunne formindskes. I hendes tilfælde synes det ikke umiddelbart nødvendigt at idømme fængselsstraf. Skulle en sanktion anvendes havde eksempelvis fodlænke måske været

rigeligt? Jeg ved ikke, om det havde givet hende mulighed for samme grad af eftertanke, men sikkerhedsmæssigt synes det at have været ganske tilstrækkeligt.

Endvidere viser Eas forløb, at tilknytningen til tilværelsen udenfor fængslet er afgørende for, hvordan afsoningen forløber og dermed for opretholdelse af håb og udvikling af relevante fremtidsvisioner. Det peger for mig at se på, at det er vigtigt med en grundig planlægning af 'tilbageføringen' helt fra begyndelsen af afsoningen. For Ea var der en plan, fordi dommen var kort – en plan er vigtig for alle typer af domme.

Jeg vil nu bringe uddrag fra Mies narrativ for at præsentere en anden del af diversiteten i tilværelser og erfaringer i gruppen af kvindelige afsonere. Mie er opvokset i forskellige plejefamilier og institutioner. Mie er knapt 20 år, hun har ingen børn og Mie forstår på flere måder afsoningen som en fortsættelse af den tilværelse, hun beskriver at have haft hele sit liv. Nemlig en tilværelse med minimal selvbestemmelse – en tilværelse styret og planlagt af andre, hvilket hun har søgt at opponere imod. Mie har misbrugt forskellige stoffer siden hun var 10-12 år, og hun beskriver mange negative tanker om fortiden og alt det, som ikke er lykket for hende. Personalet behandler til tider Mie lidt mere overbærende end vanligt, fordi hun er ung, men hun beskriver ikke, at de andre fanger har vanskeligt ved at se hende som fange, sådan som Ea gjorde. Mie fortæller om sine vanskeligheder:

Det, [at jeg har DAMP], fik jeg at vide, før jeg kom herind, af en psykiater inde i København. For jeg har jo gået på et misbrugscenter - og så fik jeg lavet sådan en DAMP test af hende, jeg var inde og snakke med der. Og hun sagde, at det var nødvendigt, at jeg talte med ham der psykiateren. Fordi, den ikke så særlig godt ud den test der. Og, det gjorde jeg så, og så sagde han, at jeg havde DAMP. Havde det i en meget svær grad og jeg blev nødt til at komme i medicinsk [behandling] ... og så sagde han også, at ... at det nok er derfor, at min barndom har været sådan, som den har været, fordi de skulle have fundet ud af det noget før. ... Men, det kan jeg jo ikke lave om på nu.

Mie isolerer sig i fængslet, når hun er ked af det:

Jamen altså, hvis jeg er sur og ked af det i forvejen, over et eller andet, så, når jeg kommer ind, så kommer alt bare frem, min barndom, og hvordan jeg har haft det og alt sådan noget. Men altså, det er bare, det er også ret irriterende, fordi da jeg var ude, der var jeg jo, jeg røg [hash] hver dag og sådan noget der [...]. Så der, da jeg kom herind, det var helt lamt [tåbeligt], at man slet ikke engang kunne sidde og ryge, når man ville og sådan noget.

Mie synes dog, at hun har fået mange 'chancer' i fængslet, hvilket, hun blandt andet mener, skyldes, at 'psykiateren han siger, at... de må ikke presse mig og sådan noget'.

Mie beskriver institutionelle og socio-materielle forhold, som begrænser hende, ligesom hun også beskriver DAMP som en begrænsende betingelse for, hvordan hun kan leve sin tilværelse. Mies mulighedsrum synes allerede nu ret begrænset, og hun har ikke mange visioner for sin fremtid. Hun

håber, at hun kan bosætte sig hos noget familie, og at familien vil kunne bistå hende videre, idet hun muligvis kan få et arbejde der, hvor de bor.

Det er klart, at de to kvinders livsførelse og tilværelse har formet sig ganske forskelligt. De synes også at have forskellige betingelser i psykologisk forstand. Ea præsenterer sig selv med overskud – Mie præsenterer sig selv som DAMP barn, med et vedvarende misbrug. Fængslet synes at forstærke hendes uro og negative tanker. Hun beskriver ikke noget positivt udbytte af opholdet. De to kvinder beskriver både forskellige livshistorier og forskellige erfaringer med og holdninger til deres afsoning, hvilket illustrerer en del af den diversitet, som præger gruppen af indsatte kvinder i danske fængsler⁵². Samtidig kan man også i forlængelse af Mies narrativ genoverveje relevansen af fængselsstraf for helt unge og marginaliserede kvinder. For Mie synes fængslet at være endnu et kapitel i en følgeton om tilværelsen i institutioner, der vil bestemme over hende, og det synes ikke at gøre den store forskel for hende. Ligeledes illustreres i forlængelse af Mies narrativ for mig at se også vigtigheden af at overgangen (tilbageførelsen) til en tilværelse udenfor fængslet forberedes grundigt. Måske ville det give Mie mulighed for at udviklet et helt andet engagement i sin egen tilværelse, hvis hun oplevede at have et reelt alternativ til sin hidtidige livsførelse at se frem til? Hun synes i modsætning til Ea ikke at opleve meget håb for fremtiden.

Kvinder og opfattelser af køn

Ea og Mie er to ud af ca. 50 kvinder, jeg har mødt og talt med undervejs i min undersøgelse af “Perspektiver på kvinders dagligdag i danske fængsler” (Mathiassen, 2011). Undersøgelsen er finansieret af Direktoratet for Kriminalforsorgen i Danmark. Opdragsgiver ønskede, at undersøgelsen særligt skulle fokusere på, hvordan de sociale processer og det sociale miljø blev erfaret og oplevet af de kvinder, som afsonede i de i alt fire fængsler i Danmark, som huser både mænd og kvinder. Særligt ønskede Direktoratet for Kriminalforsorgen, at undersøgelsen stillede skarpt på, hvordan kvinderne forholdt sig til, at der både afsoner mænd og kvinder i samme fængsel; nogle steder i samme afdeling. Både fordi man fandt, at området generelt var mangelfuldt belyst og fordi man ønskede – om muligt – at få indsigt i, hvorvidt kvinder var udsat for trusler, vold eller andre overgreb fra deres mandlige medfanger. Hensigten var på ingen måde at demonisere eller på anden måde hænge hele gruppen af mandlige fanger ud. Imidlertid havde der været enkelte hændelser af så alvorlig karakter, at man blev nødt til at revurdere, hvorvidt kønsblandingen, som den tog sig ud ved undersøgelsens begyndelse, var forsvarlig.

Som andre steder i Europa – og globalt - udgør kvinder en numerisk minoritet i danske fængsler (Carlen & Worrall, 2004; Piacentini et al., 2009; Dünkler et. al., 2005). I løbet af de sidste 10 år har der

---

⁵² Etnicitet er et andet vigtigt tema, men Direktoratet for Kriminalforsorgen ønskede ikke, at kvinder med anden etnisk baggrund end dansk skulle inkluderes i denne undersøgelse. Deres vilkår skulle undersøges for sig, idet deres betingelser adskilte sig markant fra etnisk danske kvinder, var argumentet for udeladelsen.

på en given dag siddet ca. 170 kvinder (varetægt og dom) i danske fængsler og arrester (4,7 % af den samlede fængselspopulation). Ca. 102 kvinder har afsonet deres dom på en given dag i de danske fængsler (4,2 % af den samlede fængselspopulation)⁵³ (Engbo & Smith, 2012; Statistik, Direktoratet for Kriminalforsorgen, 2010).

Inspireret af nyere kønsforskning (fx Butler, 1990; Lykke, 2006; Søndergaard, 1996; Staunæs & Søndergaard, 2011) kan køn forstås som noget der leves, performs og forhandles mellem mennesker. Man 'er' ikke 'mand' eller 'kvinde' på entydige måder. Det betyder også, at kvinder ikke pr. definition kan forstås som særligt gode til eller med særligt behov for relationer, sådan som f.eks. Miller (1976) argumenterede for, og hvilket har inspireret en del af forskningen i såkaldt 'køns-responsive' (Gender responsive) indsatser overfor kvinder i fængsel (f.eks. Bloom, Owen & Covington, 2003). En kønsforståelse, som er inspireret af ovennævnte nyere kønsteoretikere vil også udfordre den opfattelse, at kvinder pr. definition har særligt behov for relationer og er særligt gode til at yde omsorg. Hermed ikke sagt, at kvinder er dårlige til at indgå i relationer eller yde omsorg. Pointen er, at man med mere performative opfattelser af køn kan udfordre det teoretiske grundlag for de indsatser der tilbydes kvinder. Man kan undersøge, hvilke eventuelt essentialiserende og fastlåsende køns- og kvinde opfattelser indsatserne måtte bygge på. Kvinder bliver til på bestemte måder, ligesom mænd gør det, tæt forbundet med de praksissammenhænge og de diskursive fællesskaber, som de befinder sig i. Derudover er køn en blandt flere kategorier, som er i spil i sociale sammenhænge – også i fængslerne. Det er fra feministisk hold problematiseret at studere 'kvinder for sig', fordi det konnoterer, at kvinder 'er' noget bestemt⁵⁴. Man kan risikere at udnytte magtesløshed hos allerede magtesløse. Det mener jeg eksempelvis er tilfældet, hvis vi offergør og psykologiserer fængslede kvinder som én hegemonisk kategori fremfor også at forstå fængslede kvinder som en mangfoldigt sammensat gruppe. Som Daly siger, kan vi forstå begrebet 'kvinde' som en kulturel konstruktion, der ikke i sig selv omfatter de varierende livserfaringer blandt kvinder af forskellig alder, kulturer og klasser (in Carlen, 2003: 166).

Imidlertid gælder det, at fængslede kvinder for manges vedkommende har store sociale og psykologiske samt sundhedsmæssige problemer. Således beskriver forskning, at fængslede kvinder ofte har mange erfaringer med at være blevet misbrugt seksuelt, at leve i voldelige forhold, med traumer og mange har eneforsørger ansvar overfor deres børn (Pollack, 2008; Carlen, 2002; Comack, 2000; Covington & Bloom, 1999).

Derfor argumenteres for at man tilbyder en kønssensitiv tilgang i de rehabiliterende indsatser (Shehan, McIvor & Trotter (eds.), 2007; se også Højdahl & Størksen, 2009). Når man tager udgangspunkt i det *typiske* så reduceres den reelle diversitet i gruppen af kvinder, hvilket kan være problematisk (Carlen, 2004). Til tider *kan* det dog være nødvendigt i en vis udstrækning at navigere efter det typiske. Eksempelvis når praksis ønskes transformeret i en mere kvindencentreret retning

---

⁵³ Lavest i 2008 (81 kvinder) Højest i 2006 (114 kvinder).

⁵⁴ Jf. også post kolonial feministisk teori (se Lykke, 2008).

end tilfældet er i dansk fængselspraksis i dag. Den undersøgelse, som jeg fik i opdrag at forestå, skulle *ikke* være en levekårsundersøgelse om kvinder, og derfor indgår ikke en statistisk oversigt over kvindernes livsvilkår. En sådan undersøgelse mener jeg dog er helt relevant (jf. Mathiassen, 2012).

Fremgangsmåde

Jeg opholdt jeg mig to uger i hvert af de to lukkede og de to åbne fængsler og var sammen med kvinderne i deres dagligdag, i det omfang det var muligt. Det vil sige, at jeg tog med nogle i skole, var med nogle på arbejde, opholdt mig på afdelingerne og nogle steder var jeg også med kvinderne på gårdtur - eller blot lige udenfor afdelingen, i det omfang det var muligt. Som supplement til denne deltagende observation talte jeg også mere struktureret med 40 kvinder – i form af interviews af 1 -2 timers varighed - som foregik på kvindernes celler. Undersøgelsen skulle tage udgangspunkt i kvindernes perspektiv, deres førsteperson-perspektiv. Det kan kort beskrives som:

[J]eg’ets blik. Det omfatter det menneskelige subjekts selv- og verdenserfaring og hendes/hans følelser, tanker og handlinger (Schraube, 2010: 92).

Dette ’jeg’ets blik’ formidler perspektiver på menneskets deltagelse i en konkret materiel hverdagspraksis; de konkrete betingelser, som den pågældende lever i. Der er en gensidig forbindelse imellem den pågældendes livsførelse og dennes livsbetingelser. Derfor må en analyse af og forståelse for kvindernes formidlede subjektive perspektiver tage udgangspunkt i, hvordan de kan forstås begrundet i forhold til den pågældendes konkrete livsbetingelser og mulighedsrum⁵⁵.

Undersøgelsen skulle søge at få indblik i kvinders mangfoldige, subjektive og lokaliserede perspektiver på sig selv, på fængslet og på egne og andres måde at handle på og befinde sig på i fængslet. Det skulle den med respekt for forskellighed i position, historie og mulighedsrum blandt kvinderne (jf. Dalys pointe ovenfor) suppleret med forskerens erfaringer under ophold i fængslerne og deltagelse i udvalgte aktiviteter. Ligesom en mere generel og teoretisk viden om fængslet som institution skulle inddrages. At søge adgang til et førstepersonperspektiv kan vanskeliggøres af fængslets restriktive karakter. Det gælder både fangerens indbyrdes hierarkier og den magtasymmetri, som i varierende grader synliggøres i relationen mellem fangerne og fængselsystemet som sådan⁵⁶.

---

⁵⁵ Dette teoretisk informerede udgangspunkt trækker på indsigter oprindeligt formidlet i den kulturhistoriske tradition (Vygotsky, 1978) og den virksomhedsteoretiske tradition (Leontjev, 1983) og videreudviklet i den kritisk psykologiske tradition (Dreier, 2008; Holzkamp, 1996; Højholt, 2005; Schraube, 2010). Forskellige udviklinger af kritisk psykologi har et fokus på førstepersonperspektiv og ’brugerperspektiver’, hvilke har inspireret mig i mit arbejde med fængselsforskning (Dreier, 1993; Højholt, 1993; Nissen, 2009). I fængselsammenhæng synes begrebet ’bruger’ imidlertid skævt, idet fanger, som afsoner i et fængsel, efter min vurdering ikke har tilstrækkeligt med strukturelle frihedsgrader til, at ’bruger’ generelt er en helt passende betegnelse. Derfor anvender jeg kun ’førstepersonperspektiv’.

⁵⁶ En opfølgende undersøgelse med kvinder efter løsladelse kan muligvis afstedkomme andre perspektiver. Blandt andet fordi deres mulighedsrum for at tale – frit – vil være anderledes, når de ikke skal ind i de sociale processer og fællesskaber, som de er tvunget til at være i, under deres afsoning. En af kvinderne var ret klart i sit budskab: ”Jeg er sikker på, at de andre vil mobbe mig, når jeg har talt med dig. De tror jeg har sladret ...”

Undersøgelsen blev altså tænkt indenfor en kontekstorienteret forståelse af forholdet mellem den enkelte og omverden. Det vil sige, at alle deltagerne uanset kønsmærke (mandligt eller kvindeligt) (jf. Søndergaard, 1996) blev forstået som nogle, der handlede begrundet og lokaliseret i og på tværs af livssammenhænge (jf. Dreier, 2008). Der er altid grunde til, at mennesker handler som de gør, grunde til at de fremstiller sig selv, som de gør. Sådanne grunde er ikke altid reflekterede og strategisk planlagte – men det kan de være.

Diversitet

Jeg introducerede ovenfor det synspunkt, at 'kvinder' som kategori ikke indfanger diversiteten i livserfaringer på tværs af kvinder. Pointen om at indfange såvel diversitet som fællestræk i gruppen af kvindelige fanger mener jeg er central, hvilket jeg slog an med de indledende uddrag fra Eas og Mies narrativer. Lad mig beskrive diversiteten mere generelt, sådan som den tog sig ud i denne undersøgelse. På det tidspunkt, hvor undersøgelsen blev gennemført, var forholdene således, at kvinder i alle fire fængsler: Anstalten ved Herstedvester (lukket fængsel), Statsfængslet i Ringe (lukket fængsel), Statsfængslet Møgelkær (åbent fængsel) og Statsfængslet ved Horserød (åbent fængsel), blev tilbudt at afsone på en ren kvindeafdeling. I tre af fængslerne, dvs. alle undtagen Anstalten ved Herstedvester, kunne kvinderne også afsone på kønsblandede afdelinger.

Antal og sammensætning af kvinder – særligt i de to åbne fængsler - varierede. I de lukkede fængsler var variationerne af indlysende grunde små. Men set over en årrække varierede forholdene også her. Kvinderne havde for manges vedkommende forskellige historier, erfaringer og mulighedsrum. De varierede aldersmæssigt (den yngste var 20 år og den ældste i slutningen af 50'erne) og sundhedsmæssigt, ligesom der var forskel på, hvorvidt de havde uddannelse og/eller job før indsættelsen – dermed var deres socio-økonomiske forhold også forskellige. Ligeledes varierede det om, hvordan og i hvilken udstrækning de havde familie og/eller kontakt med deres familie. Nogle havde ingen børn, nogle havde børn og atter andre havde også børnebørn. Flere havde deres børn anbragt på institution eller i plejefamilie. Nogle afsonede deres første dom, andre havde allerede flere tidligere erfaringer med at afsone i et fængsel. Enkelte afsonede helt korte domme, andre havde mellemlange domme og atter andre afsonede lange domme. I et par af fængslerne afsonede kvinder og mænd kun sammen på kontraktafdelinger. I et andet fængsel var der ikke en sådan systematik i placeringen, men også her var nogle af kvinderne ganske medtagede. På tværs af fængslerne berettede nogle af kvinderne om erfaringer med vold og seksuelle overgreb i deres barndom. Andre berettede om vold i deres forhold udenfor fængslet. Enkelte nævnte også et liv med prostitution. Der var også kvinder, som ikke fortalte om overgreb.

På trods af diversiteten var der også nogle fællestræk for kvinderne, nemlig at de var en særlig minoritetskategori i de kønsblandede fængsler og en del havde levet udsatte liv med negative erfaringer for så vidt angår misbrug og omsorgssvigt. Kvinderne viste mig og beskrev mange dimensioner af livet som fængslet kvinde i danske fængsler. Der er for mig ingen tvivl om, at det er

en mangesidet affære at skulle afsone sin dom som kvinde i et kønsblandet fængsel. Jeg vil nu vende tilbage til kvindernes perspektiver.

At navigere

Flere af de kvinder, som deltog i undersøgelsen, beskriver det at blive sat i fængsel for første gang som en stor omvæltning præget af f.eks. forvirring, stress og søvnproblemer. Lad mig give et eksempel:

Inga, som afsoner en længere dom i et lukket fængsel og har sin celle på en kvindeafdeling, bliver omtalt som 'fejlplaceret' af andre medfanger, personale og indirekte hende selv. Man kunne sige, at Inga på mange måder har haft en 'mere almindelig baggrund' end mange af sine medfanger før fængselslivet. Hun har før indsættelsen fast job, en længere uddannelse og familie – Inga har ingen børn. Det er ifølge Inga og de papirer, jeg får adgang til (af hende), på grund af store personlige vanskeligheder, at hun ender i en spiral af kriminelle handlinger. Handlinger, som hun skammer sig over og fortryder. For hende er det en lettelse at blive opdaget og arresteret. Skammen over sin kriminelle livsførelse og den skade, hun ved, det vil forvolde hendes nærmeste, er efterhånden blevet ubærlig.

Inga betragter i sine fortællinger fængselslivet fra en position i et 'normalt liv', det vil sige, sådan som hendes tilværelse var udformet, inden hun begyndte at begå kriminelle handlinger. Hun lider og beskriver med en tydelig følelsesmæssig smerte, hvor vanskeligt det er at lære fængselskoden at kende og at føre sin tilværelse efter den. Hun vil ikke deltage i den fælles gårdtur sammen med de andre kvinder og mænd, og jeg får under vores samtaler indblik i hendes forundring over både fangers og ansattes måde at agere og være på i fængslet. Inga giver mig adgang til sine observationer af hierarkier, smerte, ensomhed, behov for hjælp, svigt fra personale, karakteristikker af den 'troværdige betjent', den støttende værkfører og beskrivelser af, hvor vigtig psykologens terapeutiske hjælp er for hende – og for andre kvinder. Endvidere illustrerer hun, hvordan familien og kæresten er helt afgørende for hende. Inga er vældig optaget af at påbegynde en efteruddannelse, men det er vanskeligt for hende at komme i gang med. Sikkerhed omkring IT er angiveligt en forhindring, da hun afsoner i lukket regi.

Inga viser mig dokumenter fra retssagen, fra personligheds vurderinger og hun tager mig med på arbejde i fængslet, hvor jeg kan se, hvordan hun foretrækker at være venner med den 'type' af mænd, hun kender fra sit 'normale liv'. Denne pointe er relevant, fordi der primært er ansat mænd på det værksted, hvor hun arbejder. Og hun forsøger at undgå de mænd, der af kvinderne blandt andet bliver kaldt 'hanhundene' og som ifølge nogle af kvinderne forholder sig meget ivrigt opsøgende, når der kommer en ny kvinde. Det gælder ikke alle mænd, forklarer Inga og andre kvinder. Men nogle mænd ser i kvinderne potentielle kærester, partnere eller elskerinder, og det fylder en del for de kvinder, som bliver konfronteret med disse forventninger og ikke helt ved, hvordan de skal forholde sig. Inga

rapporterer om sådanne situationer og om hvordan kvinderne håndterer dem forskelligt. Hun er stresset over, at der er nogen, som med hendes ord 'forfølger hende'. Efterhånden og med hjælp fra personalet finder hun måder at agere på, så hun ikke oplever sig så anfægtet af den uønskede maskuliniserede opmærksomhed. Alligevel er det en ekstra stressfaktor for hende, at hun skal forholde sig til aktuelle og potentielle forventninger til sig som kvinde. Når vi følges på job, viser Inga mig også, hvordan hun kan have det hyggeligt og afslappet med andre mandlige fanger. Mit indtryk er, at personalet forsøger at tage hensyn til, om en kvinder er/føler sig udsat, når de tager stilling til, hvor den pågældende kan arbejde.

Endvidere viser Inga mig, hvordan kvindegruppen kan fungere omsorgsfuldt og fællesskabsorienteret for og med hinanden, inklusive de kvinder, som i individuelle samtaler med mig taler i stereotype vendinger om hinanden. Sådanne stereotyper om, hvordan kvinder 'er' og hvordan mænd 'er', optræder hyppigt i samtalerne under mine besøg i fængslerne. Inga både beskriver og viser mig, hvor krævende det er at finde ind i 'koden' såvel blandt kvinder på en kvindeafdeling som blandt mænd og kvinder i fællesskab. De udfordringer, hun beskriver i kvindefællesskabet, ligner de beskrivelser, som andre kvinder giver. Typisk for de negative forestillinger om at afsone på en kvinde afdeling er replikker som: 'Ja det er alt det der fnidder fnadder over det hele, det kan jeg ikke klare ... de danner klikker og sådan noget ...?'. Hierarkiseringer og bagtalelse bliver fremhævet af flere som karakteristisk for kvindefællesskaber.

Det forekommer indlysende, hvorfor det kan være nødvendigt at betjene sig af 'facade', 'cool-ness' og stereotyper i fængslerne. Samtidig åbner der sig også et vindue til, hvordan sådanne forholdemåder fastholder og begrænser handlerum og udfoldelse, idet de vanskeliggør udvikling af fortrolighed, tillid og tryghed. Såvel kønsinternt som på tværs af kønnene.

Man kunne beskrive Inga som en af de kvindelige fanger, der ikke 'passer ind', ligesom Ea ikke gjorde. Både Inga og Ea samt et par kvinder mere, som jeg talte med, rapporterede i højere grad om fængselslivet som observatør end som fange og deltager i fængselslivet. Det er klart, at disse positioner ikke er skarpt adskilte, men de kvinder, jeg beskriver her, positionerer sig i højere grad end andre, som nogen, der ikke er 'rigtige fanger'; som ikke hører sådan 'rigtig til'. De taler 'om de andre' og positionerer sig dermed i en vis forstand som udenfor den kategori, som de mener, at de andre kvinder (og fanger generelt) tilhører. Igennem analysen af deres subjektive og lokaliserede perspektiv synes det klart, at kategorien 'kvindelig fange' blandt andet konnoterer forskellige livsførelser, livserfaringer og forskellige selvopfattelser, hvilket for mig at se er nødvendigt at tage hensyn til, når man skal vurdere, hvad der tjener givne kvinder bedst. Samtidig er der de allerede nævnte fælles forhold for alle kvinder i fængslerne. Det skal jeg komme tilbage til.

Jeg vil først formidle et andet blik på det at afsone som kvinde i et dansk fængsel.

Sue er lige ankommet for at afsone endnu en dom. Jeg møder hende på min vej rundt til de forskellige afdelinger i fængslet. Sue virker meget medtaget – jeg tænker, at det må være på

grund af livet udenfor fængslet. Flere af de andre kvinder, jeg møder her, virker også medtagede – og egentlig forekommer de mig at have været bedre tjent med en anbringelse udenfor fængselsregi – i omsorg og behandling. Sue og flere af de andre spørger gentagende gange, hvad min undersøgelser går ud på. De vil gerne tale med mig, siger de, hvilket er gennemgående. Ganske mange har et stort ønske om - og behov for - at tale.

Sue beskriver sin tilværelse på gaden som hjemløs. Sue har ingen børn. Hun drikker. Hun drikker meget – sprut i flaskevis. Det gør hendes venner også og hendes kæreste. Der er en del vold. Sue drømmer om en tilværelse uden sprut; en tilværelse, hvor hun kan leve som 'almindelige mennesker'. Og hvor der ikke er så meget vold. Sue begynder at ryge hash allerede som barn – hendes forældre opfordrer hende til det. Nu afsoner hun med mellemrum fængselsdomme og med et blik udefra ville nogen sige, at Sue kommer fra 'Underdanmark' (jf. f.eks. Andersen, 2011). De normer, som Sue er nødsaget til at følge og betjene sig af i sin tilværelse udenfor fængslet, ligger langt fra de normer såkaldt almindelige gennemsnitsdanskere navigerer efter. Sue lever af kiks og Faxe Kondi og hjemmerullede cigaretter. I hendes celle ligger en sportstaske og nogle tobaksbunker - og alle de tomme grønne Faxe Kondi flasker. Derudover er hendes celle uden personligt præg. Når jeg lytter på Sues fortælling, hører jeg stærke ønsker om et andet liv, men en oplevelse af at det næsten er en håbløs vision.

Sue er en af de kvinder, som ikke problematiserer forholdene i fængslet nævneværdigt. Man kunne overveje, om Sue slet ikke er klar over, at hun kan tillade sig at opponere over den dominans, der bliver udøvet af et par af de mandlige fanger på afdelingen. Hun kommenterer heller ikke de kvinder, som dominerer. Hun synes at være så vant til at få tæsk og selv bruge vold, at det er normen. Så den dominans jeg får øje på, den er måske mild sammenlignet med det, som Sue er vant til. Uden at patronisere kunne man nok også sige, at hun aldrig har fået tilstrækkelig omsorg i forhold til adskillige af sine helt basale behov. Og hvis hun har, så synes hun helt at have glemt, at man godt kan kræve at blive behandlet ordentligt som menneske, ligesom andre kan kræve det samme. Sue bliver ekskluderet af afdelingsfællesskabet. Hun går rundt for sig selv, og en anden af de kvinder, jeg taler med, fortæller mig, at Sue bliver mobbet ud. Sue positioneres dermed lavt i hierarkiet: Misbruger og kvinde. Tilsynende understøttes hendes hidtige erfaringer også inde i fængslet. Hendes kæreste udenfor fængslet er altid påvirket, og hun beskriver, at han svigter hende gang på gang. Men hun vil gerne have hans besøg alligevel. Hendes kæreste er en af de få venner, hun har i livet, og som interesserer sig for hende.

Sues mulighed for at agere er meget begrænset – hun præsenterer for så vidt 'forvrængede' billeder af, hvad menneskeligt samspil handler om. De erfaringer, hun har med sig fra tilværelsen udenfor fængslet, synes ikke at bistå hende i forsøgene på at blive inkluderet i fangegrupperne, der heller ikke synes indstillet på at give hende adgang til at deltage i deres fællesskaber. Man kunne karakterisere det som en negativ social spiral der næres af den negative sociale dialektik, som jeg her har beskrevet.

Min hensigt med at formidle de ovenstående narrative uddrag er, at eksemplificere nogle af de forskellige tilværelser og erfarede mulighedsrum jeg har hørt beskrevet af kvinderne i de fire fængsler, jeg har besøgt. Kvinderne har alle det tilfælles, at de er en numerisk minoritet i forhold til mænd under afsoningen. De har også det til fælles, at de ønsker en anden tilværelse, end den de forlod. Imidlertid er de ret forskelligt stillet i forhold til at kunne realisere dette ønske. Uddragene her har haft til hensigt at tydeliggøre denne diversitet. Samtidig har ganske mange kvinder de nævnte sundhedsmæssige og socio-økonomiske udfordringer. Og det synes helt relevant at tage hensyn til det i vurderingen af, hvilken sanktionsform der i grunden er den rette for kvinderne. Jeg har flere gange nævnt det forhold, at kvinderne er en numerisk minoritet sammenlignet med mændene. Lad os nu se lidt på, hvilke grunde kvinder præsenterede til at foretrække enten at afsone på ren kvindeafdeling eller på kønsblandet (mande) afdeling.

Ambivalenser og køn

Fremfor at afsone på en ren kvinde afdeling foretrækker flere af kvinderne at afsone på en afdeling, hvor der hovedsagligt afsoner mænd. Et sted afsoner eksempelvis 3-5 kvinder og 21-23 mænd på en afdeling under mit besøg. Flere af de kvinder, jeg taler med, har været udsat for fysisk vold af deres partner i forhold, før de bliver arresteret, men de understreger, at de ikke ønsker at afsone på en kvindeafdeling. De vil afsone på en afdeling, hvor der afsoner mænd. De kvinder, jeg her refererer til, taler noget nedsættende om andre kvinder og flere fremhæver, at de trives bedste med maskuline omgangsformer. Det betyder for dem: Et kontant sprog, en rå tone og tilsyneladende generer det dem ikke, at de af og til skal markere sig meget kraftigt socialt og verbalt for at sætte sig i respekt hos nogle af de mere insisterende mænd. En af de kvinder, som foretrækker en kønsblandet afdeling, siger imidlertid også:

Mænd er også stride herinde, men hvis man kan sætte dem på plads, så går det hurtigt over. Og rygten spreder sig, hvem man kan opføre sig overfor på hvilke måder. Du skal kunne sætte dig i respekt. Ellers kunne jeg godt forestille mig, at det var svært at afsone sammen med mænd (Mathiassen, 2011:105).

Uddraget udtrykker ret præcist indholdet i flere af de perspektiver, som jeg også hører i forhold til kønsblandet afsoning, nemlig at det godt kan være krævende for nogen at skulle kunne navigere i og med en rå og kontant tone. For så vidt bekræfter ovenstående kvindes udsagn, at der kan være pres på de kvinder, der af forskellige grunde ikke bruger en maskuliniseret og kontant måde at kommunikere på. Ligeledes antyder kvinden, at det hurtigt rygtes, hvilke fanger der kan udnyttes og presses,- og hvilke der ikke kan. Man kunne sige, at det i høj grad er op til den enkelte at holde balancen og navigere i de sociale kræfter, der virker i fangefællesskabet. Hvis vi følger den fortolkning, da individualiseres ansvaret for at kunne navigere her og dermed kunne man sige, at konteksten opfordrer til, at den enkelte fange agerer ud fra egne interesser og varetager egne behov, hvis hun vil klare sig. Hvis ikke det lykkes, siger kvinden, så vil rygten hurtigt sprede sig. Omvendt

kunne man sige, at konteksten henviser den enkelte fange til at forsøge at klare sig, også selvom det måtte betyde, at man til tider underlægger sig relationer, der ikke synes værdige.

En anden begrundelse for ikke at ville afsone på rene kvindeafdelinger lyder sådan:

Jeg ville være ked af at sidde på en kvinde afdeling. Der er for meget fnidder. Her, der er kontant afregning. Her ved du, hvad du skal (Mathiassen, 2011:104).

Altså igen en understregning af, at det trods alt er mere håndterligt med en kontant samværsform fremfor 'fnidder'.

Ovenstående er i modsætning til en anden kvindes valg. Hun fravælger at bo på en kønsblandet afdeling netop på grund af sine tidligere erfaringer med mænd, der bruger vold:

Jeg sidder kun, jeg vil kun være hvor der er kvinder ... og det er på grund af mænd [der har brugt vold] igennem mit liv ikke også, der skal ikke lige pludselig stå en mand der, og råbe op og skabe sig, eller et eller andet, fordi så kommer fortiden tilbage... (ibid.).

Som Schraube (2010) er inde på, betyder det at anlægge et første-personperspektiv ikke, at forskeren får adgang til en entydig afspejling af en virkelighed uden modsætninger og konflikter. Flere af de kvinder, jeg her citerer, levede med vold og misbrug før de blev arresteret, og man kunne sige, at det var nødvendigt for dem udenfor fængslet at indordne sig under en sådan omgangsform. En kvinde har eksempelvis aldrig fortalt nogen om den vold, hun oplevede i sit parforhold. Det forholder sig helt anderledes for kvinden, der bliver citeret lige ovenfor. Hun har talt med flere om sine erfaringer og taget stilling til, at hun ikke vil udsættes for uværdig og smertefuld behandling igen. Flere af de andre kvinder nævner ikke noget om, at de på en tilsvarende måde har bearbejdet deres erfaringer. Man kunne sige, at de for så vidt viderefører en mere ambivalent forholdemåde i samværet med mænd – og kvinder⁵⁷.

En anden grund til, at flere af de deltagende kvinder tager afstand fra at afsone på kvindeafdelinger, er, at de sidestiller det med at afsone sammen med stofmisbrugere. De foretrækker så at afsone på kontraktafdelinger hvor hovedparten af beboerne er mænd. En kvinde fra et lukket fængsel siger:

---

⁵⁷ Ydermere kan det være sådan for mennesker, der har været nødt til at leve i meget udsatte livssammenhænge (og har overlevet), at deres mulighedsrum er forblevet snævert og dermed har de måttet lære at klare sig ved at tage livsformer i brug, som for almindelige 'gennemsnitsborgere' synes uværdige og måske endda frastødende. For de pågældende har de imidlertid været relevante i deres livssituationer. I nogle tilfælde tages sådanne forholdemåder med ind i fængslet, som blev benyttet udenfor. Det kan både dreje sig om misbrug, om seksuelle ydelser som betaling for stoffer eller i et ydmygt håb om anerkendelse og det kan dreje sig om kønsdynamikker generelt. Her tages de kendte måder at være sammen på i brug. Og hvis de ikke virker, så må man til tider tilpasse sig normerne i fængslet, hvis det er nødvendigt for at få adgang til et fællesskab. Det er en eksistentiel nødvendighed for mennesker at høre til et socialt fællesskab – næsten koste hvad det vil.

På afdelingen bliver man meget påvirket. F.eks. når der kommer for mange misbrugere. Det er deres opførsel og deres måder at leve på. Råberi, opmærksomhed og skænderier. Det påvirker én meget psykisk. Deres uro. Og så kan man blive ked af det eller hidse sig op eller råbe til dem. Selvom man ikke, sådan, har lyst til det. Man bliver nødt til at sige stop en gang imellem, fordi man får nok af dem. Man bliver frustreret inde i hovedet (Mathiassen, 2011:38).

En anden kvinde fra samme lukkede fængsel beskriver ligeledes, at det er 'irriterende at skulle sidde og se på nogen, der sidder på metadon og sveder og sådan nogle junkier' (ibid.). Også i et af de åbne fængsler beskriver en kvinde, at hun er bange for at sidde på kvindeafdelingen, fordi der er uro; og fordi hun har hørt rygter om HIV og andre smitsomme sygdomme.

Det kunne se ud til, at kategorierne stofmisbrug og kvindekøn blander sig⁵⁸, og at begge kategorier er på spil for nogle af de kvinder, som afviser at afsone på kvindeafdelinger. Således, at det ikke blot er på grund af 'kvinder', at flere kvinder afviser at afsone på rene kvindeafdelinger. Afvisningerne synes også at være tæt forbundet med de negative følger af stofbrug og stofhandel.

Kompliceret felt – ingen entydigt gode løsninger

I det ovenstående beskriver jeg nogle aspekter knyttet til det sociale fællesskab i fængslerne herunder kønsblandet afsoning. Undersøgelsen peger på, at der er forskellige holdninger til kønsblandet afsoning (Mathiassen, 2011). Ligeledes ser det ud til, at nogle kvinder har vanskeligt ved at klare sig uden at blive udnyttet i en eller anden grad. Socialt set, er der både udfordringer internt i gruppen af kvinder og for nogle kvinder er det en stor udfordring, at de afsoner sammen med mænd. Ingen af kvinderne, som deltager i undersøgelsen, beskriver deciderede overgreb begået mod dem. Men få omtaler enkelte tidligere hændelser. Det, at ingen beskriver overgreb, er ikke nødvendigvis ensbetydende med, at der ikke finder overgreb sted. Men det er sikkert, at emnet er vanskeligt og tabubelagt at berøre, ligesom der kan være angst for at røbe noget af frygt for konsekvenserne. Enkelte ansatte i nogle fængsler beskriver på forskellig måde, at der af og til foregår udnyttelse og nedværdigende behandling af kvinderne. Undersøgelsen har ikke kastet mere (klart) lys over spørgsmålet om forekomsten af overgreb begået af mænd mod kvinder. Man må stadig sige, at det nok finder sted i en eller anden udstrækning, men det har ikke været muligt at få et klart billede af omfanget. Det gælder også eventuelle overgreb kvinderne imellem.

Indledningsvist præsenterede jeg en kønsforståelse inspireret af nyere kønsforskning og jeg mener, at køn eksplicit skal tænkes ind i udformningen af kriminalforsorgens praksis. Ligesom andre betydningsfulde kategorier – eksempelvis etnicitet – og misbruger skal det. Undersøgelsen (Mathiassen, 2011) kan fortolkes således, at der, i de fængsler jeg har besøgt, er forskellige

---

⁵⁸ 'Intersekter' (jf. Staunæs & Søndergaard, 2011).

forventninger til, hvordan man kan agere som kvinde, hvis afsoningen skal foregå mest problem- og smertefrit for den enkelte. En af de markante betingelser, som har betydning her, er, at kvinderne er en numerisk minoritet. Samtidig synes der i nogle af fangefællesskaberne også at være en ret kontant maskuliniseret omgangsform; og der synes at være såvel behov for som forventninger om, at nogle af kvinderne er villige til at indgå i parforholdsrelationer/seksuelle relationer med mænd. Det ekspliciterer kvinderne blandt andet, når de siger, at det er mest fredeligt at afsone, hvis de er i parforhold. Nogle af de kvinder, som ikke er i forhold, og/eller som af den ene eller anden grund positioneres som tilgængelige, oplever et (seksualiseret) pres i form af tilråb, opfordringer, tilnærmelser etc. Nogle kvinder kan håndtere enten at sige fra eller at indgå i et parforhold, som de også får noget ud af selv. Andre kvinder bliver forført eller udnyttet og relationen bliver asymmetrisk og i værste fald finder der overgreb sted. Grænserne synes at være flydende og svære at drage. Det ændrer imidlertid ikke ved, at det er vigtigt at være opmærksom på og diskutere denne del af kvinders afsoningsbetingelser – og tage stilling til de udfordringer de giver.

Der stiller sig dilemmaer her, fordi en kendt praksis med kønsblandede fængsler er blevet udfordret med kritiske spørgsmål: Er det sikkert nok? Er det forsvarligt nok? Kan det gøres bedre på en anden måde? Muligvis skal den nuværende organisering ændres markant. Såvel ansatte som de fængslede kvinder, der udtaler sig i denne undersøgelse, har ingen erfaring med at afsone i eller arbejde i kvindefængsler. Men alle har en forestilling om og en holdning til, hvordan det vil være at arbejde udelukkende med kvinder eller afsone udelukkende med kvinder. Imidlertid bygger mange af disse holdninger og forestillinger på erfaringer i den nuværende praksisstruktur. Og der trækkes også på de herskende diskurser om 'mænd' og 'kvinder' generelt samt på diskurserne om kvindelige og mandlige fanger.

Som vi har set, spiller de institutionelle mulighedsrum ind på, hvordan køn kan forhandles, hvilke kønnede forventninger der udspiller sig og hvilke effekter køn kan få. Ligeledes spiller det en rolle, for den måde som køn virker på, hvordan fangerne levede *før* de blev fængslet altså deres tidligere erfaringer som 'mænd' og 'kvinder'. For mig at se synes den tidligere introducerede term 'kønssensitiv' relevant, hvis 'sensitiviteten' angår de negative erfaringer, som nogle kvinder har med seksuel- og anden vold, prostitution og traumer. Sensitiviteten skal *ikke* tage udgangspunkt i en forestilling om en indre kvindelig natur, der udfolder sig. Og 'kvinde' er ikke en fast og stabil kategori. Selv om der, når vi taler om typiske forhold for 'mænd' og 'kvinder', kan være forskel på behov og interesser. 'Kønssensitivitet' skal ikke bruge på en offergørende og infantiliserende måde.

Man kan stille spørgsmålstejn ved, hvor hensigtsmæssigt det er, at tage en kategori som 'kønssensitivitet' i brug med det formål at tage særligt hensyn til kvinders behov. 'Sensitiv' konnoterer følelser og følsomhed, hvilket i forlængelse af ovenstående pointer er relevant at problematisere og udfordre. En sådan kategori kan nemlig pege på noget 'særligt indre kvindeligt', der har med følelser og følsomhed at gøre. Det flytter fokus fra at afsøge kvinders perspektiver på deres afsoning og deres liv i øvrigt. Et fokus, jeg mener, er helt nødvendigt, når vi skal forsøge at få indsigt i, hvad der stiller sig relevant, problematisk, konfliktfuldt osv. for konkrete kvinder, som lever deres liv situeret i nogle bestemte betingelser og på tværs af bestemte livssammenhænge. Det synes

helt centralt at skabe sikre, udviklende og værdige betingelser, hvilket også indbefatter relevante udfordringer, der retter sig imod, at den enkelte kan blive til som et samfundsmæssigt subjekt med rimelige muligheder i tilværelsen. Vejen derhen går via et blik for og med kvinders perspektiver på afsoningsforhold i fængslerne. I den forbindelse vil jeg vende tilbage til den feministiske pointe, jeg introducerede ovenfor, nemlig at det kan reducere den reelle kompleksitet og diversitet i gruppen af (udsatte) kvinder, hvis man udforsker kvinder som en entydig kategori. For mig at se, er det både nødvendigt og muligt at udforske kvinders betingelser, uden at man dermed nødvendigvis udnytter magtesløshed eller overser diversiteten. Netop gennem en kontekstteoretisk tilgang, der tager det skildrede førstepersonperspektiv alvorligt, er det muligt at få belyst såvel det, der er fælles for fængslede kvinders livsbetingelser og mulighedsrum, som det, der varierer. I denne undersøgelse blev det muligt at få kastet lys på, hvilke betingelser, der gør sig særligt gældende for kvinder – særligt deres udfordringer som numerisk minoritet – netop fordi køn blev styrende for analysen. Samtidig blev det muligt at få indsigt i, hvilke grunde der kan være til, at kvinder forstår og håndterer denne udfordring forskelligt. Og her viste det sig, at såvel tilværelsen før fængslingen som selve afsoningen spiller ind på, hvordan udfordringerne opfattes og håndteres.

Såfremt bevillinger muliggør det, vil jeg i et fremtidigt studie følge kvinders vej ud af fængslet igen, ligesom jeg håber at kunne gennemføre en decideret levekårsundersøgelse med kvinder i fængsel og af deres livsbetingelser. Med dette håb for fremtidens forskning med og for fængslede og løsladte kvinder vil jeg afslutte mit bidrag.

Tillykke Inger Marie, og held og lykke videre i din forhåbentligt fortsat aktive og engagerede livsførelse!

***

I Danmark nedsatte Direktoratet for Kriminalforsorgen i forlængelse af den her citerede undersøgelse et hurtigt arbejdende udvalg, som foretog yderligere litteraturstudier. Gruppen var i Norge og Sverige for at se på forholdene for kvinder i fængslerne her. Endvidere forhørte man sig i øvrige europæiske lande om forholdene her (Udvalget vedrørende fængslede kvinders vilkår, 2011). Udvalget anbefalede i deres indstilling blandt andet oprettelse af et separat kvindefængsel i Danmark. Hermed lagde man op til et brud med hidtidig praksis, hvad angår kvinders afsoning i Danmark. Hvad, der videre kommer til at ske, er i skrivende stund ikke afklaret. Fremtiden vil vise, om Danmark fortsat vil lade mænd og kvinder afsones kønsblandet i nogle af fængslerne eller om der oprettes et separat kvindefængsel.

Referencer:

- Andersen, L.Z. (2011). *"Zornig – vrede er mit mellemnavn"*. København: Gyldendal.
- Bloom, B., Owen, B. & Covington, S. (2003). *Gender-Responsive Strategies. Research, Practice, and Guiding Principles for Women Offenders*. U.S. Department of Justice: NIC Accession Number 018017
- Butler, J. (1990). *Gender trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
- Carlen, P. (ed.) (2002) *Women and Punishment: The struggle for justice*, Cullompton, Willan Publishing.
- Carlen, P. & Worrall, A. (2004). *Analyzing women's imprisonment*. Willan Publishing.
- Comack, E. (2000). The prisoning of Women: Meeting Women's Needs. In: Hannah-Moffat, K. & Margeret Shaw (eds.): *An Ideal Prison? Critical Essays on Women's Imprisonment in Canada*.
- Covington, S.S. & Bloom, B.E. (1999). Gender-Responsive Programming and Evaluation for Females in the Criminal Justice System: A shift from *What Works?* To *What is the work?* Paper presented at the 51st Annual Meeting of the American Society of Criminology Toronto, Ontario, November, 17-20, 1999.
- Dreier, O. (2008). *Psychotherapy in Everyday Life – Learning in Doing: Social, Cognitive and Computational Perspectives*. Cambridge University Press.
- Dünel, F; Kestermann, C. & Zolonderdik, J. (2005). *Internationalt studium af kvinder i fængsel. Behovsanalyse og "best practice"*. Greifswald.
- Engbo, H. J. & Smith, P. S. (2012). *Fængsler og menneskerettigheder*. København: Jurist- og Økonomforbundets forlag.
- Haraway, D. (1991). Situated Knowledges. In: Haraway, D., *Simians, Cyborgs and women. The reinvention of Nature*. London: Free Association Books.
- Holzkamp, K. (1998): Daglig livsførelse som subjektvidenskabeligt grundkoncept. *Nordiske Udkast* (26) 2, s. 3-32. København: Dansk psykologisk Forlag.
- Højdahl, T & Strøksen, M (2009): *VINN Samtale og motivationsprogram: Teorimanual*. Oslo: KRUS Håndbok Nr 1.
- Højholt, C. (1993). *Brugerperspektiver. forældres, læreres og psykologers erfaringer med psykosocialt arbejde*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Højholt, C. (2005): "Præsentation af praksisforskning" i C. Højholt (red.): *Forældre-samarbejde. Forskning i fællesskab*. Dansk Psykologisk Forlag, København. P. 23-44. 12 sider

- Leontjev, A.N. (1983): *Virksomhed, bevidsthed, personlighed*. USSR: Sputnik/Progres.
- Lykke, N. (2008). *Kønsforskning*. København: Samfundslitteratur
- Mathiassen, C. (2011). *Perspektiver på kvinders dagligdag i danske fængsler – erfaringer med kvinders og mænds fælles afsoning*. Aarhus Universitet: Danmarks pædagogiske Universitetsskole.
- Mathiassen, C. (2012). *Kvinder i danske fængsler*. Oplæg ved åben temadag, Direktoratet for Kriminalforsorgen, DK.
- Miller, J.B. (1976). *Toward a new psychology of women*. Boston, MA: Beacon Press.
- Nissen, M. (2009). *Brugerindflydelse og handlesammenhænge i psykosocialt arbejde*. Skriftserie for Sundhed, Menneske og Kultur, 2. udgave.
- Piacentini, L.; Pallot, J. & Moran, D. (2009). Welcome to Malaya Rodina ('Little Homeland'): Gender and Penal Order in a Russian Colony. *Social & Legal Studies*, 18; 523-542).
- Pollack, S. (2008). *Locked in, locked out: Imprisoning women in the shrinking and punitive welfare state*. Faculty of Social Work. Wilfrid Laurier University.
- Schraube, E. (2010). Førstepersons perspektivet i psykologisk teori og forskningspraksis. *Nordiske Udkast 1 & 2*.
- Staunæs, D. & Søndergaard, D.M. (2011). Intersectionality – a Theoretical Adjustment. In: Buekima et al. (eds.): *Theories and Methodologies in postgraduate feminist research*. NY: Routledge
- Søndergaard, D.M. (1996). *Tegnet på Kroppen*. København: Museum Tusulanums Forlag
- Vygotsky, L.S. (1978): *Mind in Society. The Development of Higher Psychological Processes*. Cole, M. John-Steiner, V., Scribner, S. & Souberman, E. (eds.). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Kriminalforsorgens statistik, 2010, Tabel 3.1 and Tabel 3.2 (og sammenlignet).

Fra høyt til lavt sikkerhetsnivå – soningsprogresjon i motbakke⁵⁹

av Ståle Olsen

Fengselsførstebetjenten til fangen:

- *Du skal overføres til Steinnes fengsel i morgen.*
- *Hvorfor det? Jeg har ikke søkt meg dit!*
- *Vel, du er i målgruppa for overføring til fengsel med lavere sikkerhet. Du har fire måneder igjen til du kan løslates. Dessuten må vi rydde plass til flere varetektetere som er på veg inn.....*
- *Men Steinnes fengsel ligger to hundre kilometer herfra; og jeg er midt i et opplegg med arbeid og opplæring som det er viktig for meg å følge fram mot løslating. Jeg har også muligheter for frigang til en aktuell arbeidsplass de siste tre månedene herfra.*
- *Jo, det er viktig nok det. Men husk: du kommer jo til et åpent fengsel, da.*
- *Jo, men likevel et fengsel. Og min familie vil ikke ha råd til å besøke meg med den lange og upraktiske reisemåten de får. Dessuten: bor ikke innsatte på firemannsrom i Steinnes?*
- *Det stemmer, men du får bevege deg mye friere der enn det du får anledning til her hos oss.*
- *Men tenk på alt jeg må gi avkall på: arbeidstrening, opplæring, besøksmuligheter og frigang. For ikke å snakke om eget rom med fjernsyn! Og jeg har en kontakbetjent som gjør en kjempejobb for meg!*
- *Vel jobbmuligheter er det også i Steinnes fengsel. De legger stor vekt på arbeidstrening der. Husk det var en arbeidsleir før. Jeg tenker du er klar for transport i morgen klokka åtte jeg .....*

Ovenstående dialog er fingert, men ikke uten rot i det virkelige liv. Daglig skjer det mange overføringer fra fengsler med høy sikkerhet («lukket» fengsel) til fengsler med lavere sikkerhet («åpent» fengsel) der kriminalomsorgen overstyrer de innsattes egne prioriteringer og ønsker.

Politisk og faglig legges det betydelig vekt på tilbakeføring til samfunnet og rehabilitering av innsatte ved økt bruk av alternative straffer i samfunnet og bruk av fengsler med lavere sikkerhetsnivå.

---

⁵⁹ Artikkelen bygger på en rapport til Justisdepartementet/KSF om overføring til enheter med lavere sikkerhetsnivå avlevert juni 2012. Undertegnede var leder for utvalgets arbeid.

Det er et anerkjent prinsipp innen norsk kriminalomsorg at straffefullbyrdelse skal gjennomføres på en slik måte at det i størst mulig grad legges til rette for en gradvis tilbakeføring til samfunnet. Det er også en målsetting at domfelte ikke skal sone under strengere regimer enn det som er nødvendig. Individuell tilrettelegging og progresjon i forbindelse med gjennomføring av straff kan bl.a. skje ved overføring fra fengsel med høyt sikkerhetsnivå til fengsel med et lavere sikkerhetsnivå. Dette er i tråd med føringene i St.meld. nr 37 (2007-2008) Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn,

Dette følges også opp i KSFs tildelingsbrev av 2011 (pkt 3.1.2) hvor det framgår at tilbakeføring til samfunnet «fortrinnsvis skal gjøres fra fengsler med lavere sikkerhetsnivå».

Erfaringer de siste årene viser imidlertid at det ikke har vært tilstrekkelig antall domfelte som har søkt seg til enheter med lavere sikkerhetsnivå. I stor grad er det slik at overføring til enheter med lavere sikkerhetsnivå skjer etter initiativ fra den enkelte enhet, slik den innledende dialogen antyder, og ikke etter egensøknad fra innsatte i fengsel med høyt sikkerhetsnivå.

Fengsler med lavere sikkerhet er en uensartet gruppe. De omfatter alt fra overgangsboliger til de tradisjonelle «promille»-fengslene som ble etablert som midlertidige tiltak på 1980-tallet for å ta unna køen av dommer på brudd på veitrafikkloven. Det er også stor variasjon med hensyn til volumet av søkere til de ulike enheter. Men gjennomgående er det et problem at de fleste har lav søkning og interesse blant innsatte.

Surveyundersøkelse blant innsatte

Høsten 2011 ble det gjennomført en surveyundersøkelse blant innsatte i lukkede fengsler. Hensikten med undersøkelsen var å få et mer solid faktagrunnlag med hensyn til det som var avgjørende for om innsatte selv søkte overføring til enheter med lavere sikkerhetsnivå. Tolv fengsler som representerte et tverrsnitt av lukkede fengsler ble trukket ut.⁶⁰

Hovedfunn

Et av de viktigste funn i undersøkelsen var at én av tre innsatte ikke ønsket å søke seg overført til et fengsel med lavere sikkerhetsnivå. Det er vel kjent at flere av enhetene med lavt sikkerhetsnivå har en lav score på omdømmeskalaen hos innsatte i fengsler med høy sikkerhet. De enhetene som har dårligst utbygd tilbud, har også lavest søkning.

---

⁶⁰ Fengslene som var med i undersøkelsen var Trondheim, Tromsø, Kongsvinger, Hedmark avd Hamar, Bretveit, Halden, Telemark avd Skien, Drammen, Åna, Arendal, Vik og Bergen

Det ser ikke ut til at denne motstanden mot overføring har noen betydning for hvilken bakgrunnsvariabel en tester denne innstillingen opp mot. Eksempelvis har det liten relevans vedrørende overføringsønsker om innsatte har omsorg for egne barn eller ikke. Det samme er tilfelle for innsatte som har tidligere erfaring fra fengsel med lavt sikkerhetsnivå. 57 % av de innsatte som svarte på undersøkelsen hadde erfaring fra lavsikkerhetsfengsel fra tidligere dommer. Disse må vi anta har et realistisk bilde av hva det betyr å gjennomføre straff i et lavsikkerhetsfengsel.

Dommens lengde ser heller ikke ut til å ha noen betydning. Dersom det er slik at straffegjennomføring i en enhet med lavere sikkerhet er mer attraktivt enn i et høysikkerhetsfengsel, burde interessen for denne straffegjennomføringsformen hatt større oppslutning enn det denne undersøkelsen avdekker.

Innsatte ble spurt om hvor viktig deres egen progresjon var i relasjon til det fengselet som de ønsket seg til. Svarene la stor vekt på planene for tiden etter endt soning, kontaktmuligheter med familie og venner, utdannings- og yrkeskarriere, hvordan den enkelte håndterer konflikter og bedring av fysisk/psykisk helse, samt kontroll av egen rusatferd. Det er grunn til å anta at de som har vektlagt disse momentene er kjent med at disse områdene er svakt representert ved det fengselet med lav sikkerhet som det er mest aktuelt å søke seg overført til.

Eget rom

Det er ett forhold de innsatte angir som noe de er fornøyd med i det høysikkerhetsfengselet de oppholder seg: anledningen til å ha sitt eget rom med fjernsyn.

Andre forhold som kriminalomsorgen anser som viktige, avdekket ingen spesiell trend i tilbakemeldingene om det fengselet med høy sikkerhet som de oppholdt seg i. Dette angår slike forhold som: kontaktbetjentarbeidet, fritids-, trenings-, helse-, skole-, program- og arbeidstilbudet. Det kan heller ikke avdekkes noen klar trend vedrørende kosthold og bygningsmessig standard.

Disse oppfatningene står i sterk kontrast til de forventninger de innsatte har til de samme områdene i det fengselet de ønsker seg til. Alle de nevnte områdene anses som svært viktige. Igjen er det grunn til å anta at den relativt lave interessen fra respondentene med hensyn til å søke seg over til enheter med lavere sikkerhet, har med deres kjennskap til fasilitetene i disse enhetene å gjøre. Når forventningene ikke innfris, avstår mange fra å søke seg til andre fengsler. Logikken synes å være: «Alt er ikke perfekt her jeg er nå, men det som venter meg i et lavsikkerhetsfengsel er ikke bedre. Jeg forventer at en overføring til et slikt fengsel gir en forbedring i min generelle soningssituasjon.»

Miljø og trygghet

Innsatte tenderer mot å være fornøyd med egen deltakelse i fangemiljøet, egen trygghet, betjentenes involvering, mulighetene for fellesskap og muligheten for å kunne være for seg selv. De samme områdene ble vurdert som viktig også i det fengselet som innsatte ønsket seg til.

Der egne rusproblemer og skjerming mot andres rusproblemer ikke ble ansett for viktig i det fengselet (med høy sikkerhet) der de innsatte oppholdt seg, ble dette sett på som viktig i det fengselet (med lav sikkerhet) som de ønsket seg til. Dette kan bety at respondentene legger større vekt på rusfrihet og ruskontroll i et fengsel med lavere sikkerhetsnivå. Dette avdekker trolig at en innsatt i et fengsel med høyere sikkerhet lettere kan skjerme seg fra uønsket (stoff)press fra medinnsatte — i motsetning til den mer åpne strukturen som eksisterer i et lavsikkerhetsfengsel.

Kort- og langtidssonere

Et overraskende funn er at det ikke ser ut til å bety så mye for de innsatte som har avgitt svar om det er en blanding av langtids- og korttidssonene i fengselet. Dette gjelder både det fengselet de oppholder seg og det fengselet de eventuelt kan tenke seg å søke seg til. Generelt antas det blant kriminalomsorgens ansatte at det er uheldig for innsatte med lange dommer å ha for mange korttidssonere i det felles bo- og aktivitetstiljøet i et fengsel. Denne antakelsen kan altså se ut til å mangle dekning i innsattes opplevelser og forventninger.

Viktige kontaktpunkter

Det avdekkes ingen klare trender vedrørende den adgangen innsatte har med hensyn til å holde kontakten med sine pårørende i det høysikkerhetsfengselet de oppholder seg i for øyeblikket. Når de blir spurt om hvor viktig denne kontakten er i det fengselet som de ønsker seg til, ser vi av svarene at familiekontakt er viktig. Det samme gjelder områder som skole/arbeidstilbud, kontaktbetjentens arbeid, helse-, program-, fritidstilbud, bygningsmessig standard, bistand med økonomiske problemer, eget rom og kosthold

Fengselsledernes oppfatninger

Som et motstykke til undersøkelsen som var rettet mot innsatte ble det samtidig gjennomført en spørreundersøkelse rettet mot et utvalg av tolv ledere ved fengsler med lavere sikkerhetsnivå.⁶¹

---

⁶¹ Disse fengslene/overgangsboliger deltok i undersøkelsen: Verdal, Fauske, Ilseng, Ravneberget, Trøgstad, Hof, Hassel, Sandeid, Solholmen, Bjørgvin og Hustad.

Enhetene som ble valgt ut representerer et tverrsnitt av den relativt store variasjonen av enheter med lavere sikkerhetsnivå.

Områdene det er bedt om tilbakemelding på, varierer fra lover/regelverk til helse, sikkerhet og økonomi. Lederne ble bedt om å gi en fri og direkte rapport på det de mener er begrensninger, utfordringer og muligheter i deres fengsler for å oppnå de målsettinger de har.

Fengselslederne er opptatt av at de fysiske rammebetingelsene ikke er optimale ved deres enhet. Dette angår alt fra de ytre sikkerhetsforanstaltninger til arbeids-/skolelokaler til beleggsrom. De fleste fengselelederne peker på det uheldige i at et flertall av innsatte blir henvist til å sone i rom med flere andre; alt i fra tomannsrom til firemannsrom forekommer.

Aktivitetstilbud/ fritidstilbud

Flere av enhetene er preget av at de tidligere var betegnet arbeidskoloni. Det arbeidstilbudet som var tilgjengelig da de ble etablert, har i en del tilfeller fortsatt gyldighet (palleproduksjon, skogsrydning, trevareproduksjon og mekanisk verksted). Aktivitetstilbudet er de siste årene i noen grad utvidet med programtilbud og en økt satsing på opplæring/skole. Dette oppfattes som svært positivt av lederne.

Fritidstilbudet er mangelfullt utbygd. Få enheter har egne tjenestemenn som er ansvarlig for å organisere og tilrettelegge fritidsaktiviteter. De relativt frie innlåsingsrutinene gir allikevel innsatte som ønsker det, anledning til å drive egeninitierte aktiviteter store deler av fritiden. Dette handler i stor utstrekning om sport og treningsaktiviteter. De som faller utenom dette interesserfeltet er i mange tilfeller ikke tilgodesett med noen former for organiserte fritidsaktiviteter. Mange innsatte tilbringer kvelder og helger med passiv TV-titting og avis/ukebladlesning. Få har egne TV på beleggsrommene. De fleste har TV i større fellesskapsrom. De færreste enhetene har økonomi til å kunne bidra med et mer omfattende tilbud av fritidsaktiviteter.

Omvendt progresjon

Flere enhetsledere konstaterer at deres fengsel ikke har en optimal plassering i forhold til det som er ønskelig ut fra et innsatte-perspektiv og soningsprogresjon. En beliggenhet som ikke er godt tilpasset kollektive transporttilbud, er uheldig for et fengsel. Det samme er tilfellet for fengsler med lavere sikkerhet der mulighetene for frigang til arbeid og skole er mangelfullt. Det er et paradoks at domfelte som har startet soning i et fengsel med lavt sikkerhetsnivå søker seg overført til et fengsel med høy sikkerhet den siste del av soningen. Denne formen for omvendt progresjon har sin

begrunnelse i at søkerne vil være nærmere sin familie og venner. Ellers kan begrunnelsen være at aktivitetstilbudet (arbeid, skole og fritid) som regel er bedre utbygd i et fengsel med høyere sikkerhet.

Økonomi

En rekke av enhetene som omfattes av undersøkelsen ble etablert som midlertidige kønedbyggingstiltak og ble i mange år preget av dette også bevilgningsmessig. Fortsatt henger denne bakgrunnen igjen i folks oppfatning av disse enhetene. De tildeles også budsjettmidler som er vektet ut fra en vurdering av deres sikkerhetsnivå som mindre kostnadskrevennde. Dette til tross for at de nå er gjort om til enheter med permanent drift og mottar et helt annet klientell med et mer variert domsgrunnlag enn det de er beregnet for. Enhetslederne opplever dette som et betydelig problem. Fangepopulasjonen er ikke tilpasset den minimumsstandard de mener anstaltene deres er innrettet etter. For enkelte av fengslene har det vært en viss utvikling med hensyn til nye stillinger innenfor spesialområder som helse og sosialtjenester, men på langt nær tilstrekkelig for å imøtekomme de utfordringer som det endrede klientellet medfører.

Kompetanse og spesialisttjenester

Kun i liten grad opplever de som har svart at de har fått den nødvendige vekst i antall ansatte. Endringen i type klientell det siste tiåret har medført at det settes større krav til tjenestemennenes kompetanse mht å håndtere utagerende og vanskelige innsatte. Et tyngre belastet klientell krever også mer av sosialtjenestene og helsepersonells oppmerksomhet. Disse spesialtjenestene har ikke fått den tilstrekkelige tilførsel av resurser. Lederne i de åpne fengslene opplever at «normaliseringen» av innsatte ikke har medført den personellmessige «opprustning» som de mener er nødvendig for å takle den nye hverdagen. Dette gjelder også en oppgradering av basispersonalets kompetanse på fengselsfaglige områder i tillegg til rus og helse.

Aktivitetsplikt

Fengsler med lavere sikkerhet har en tradisjon for at det er lite slingringsmenn når det gjelder aktivitetsplikt. Dette skyldes at de ikke har de samme mulighetene som fengsler med høyere sikkerhet mht å utelukke arbeidsvegrere fra fellesskapet. Manglende oppfølging av aktivitetsplikten fører derfor nesten uten unntak til at innsatte overføres til et fengsel med høyere sikkerhet. Respondentene i spørreundersøkelsen er relativt enige om at slik bør det også være i framtida. Det synes å ligge en forventning om at en skal være takknemlig for at en er i et fengsel med så stor grad av frihet og følge dette opp ved å vise den nødvendige grad av deltakelse i arbeid og andre former for aktivitet.

Endring av innsattegruppa

Endringen i domsgrunnlaget/klienttype er den mest markante trenden i utviklingen av de enheter som betegnes som «åpne». Denne utviklingen er generert av det plass-presset som fengsler med høyt sikkerhetsnivå har vært underlagt de siste åra. Den kraftige veksten i andelen varetektsinnsatte og innsatte med utenlandsk statsborgerskap i fengsler med høy sikkerhet, er den viktigste forklaringen på denne utviklingen. Økningen i andelen varetektsinnsatte har vært i underkant av 100% de siste fem år (2005-2011) fra et gjennomsnitt på 569 til 988 personer. Gjennomsnittlig sittedid både i varetekt og for domssonere har i den samme perioden steget fra 64 til 83 dager for varetekt, og fra 102 til 141 dager for domssonere. Den *totale andelen* innsatte med utenlandsk statsborgerskap var i 2010 32 %. Andelen utenlandske *varetektsinnsatte* er også relativt høy (omkring 50 %). Et annet markert trekk er at de utenlandske statsborgerne idømmes lengre straffer enn norske; i gjennomsnitt 18 mnd lengre. Dette er 56 % lengre straffer enn det deres norske medinnsatte ilegges.

Disse utviklingstrekkene har i kombinasjon med kønedbyggingstiltakene ført til et kraftig press på kapasiteten i fengsler med høyt sikkerhetsnivå. Fengsler med lavere sikkerhetsnivå er som en konsekvens av dette kommet i et dilemma: enten å få aksept for et lavere belegg med det tradisjonelle klientellet innsatte, eller å endre på inntakskriteriene og ta imot domfelte med et annet domsgrunnlag. I varierende grad har de fleste fengslene med lavt sikkerhetsnivå tilpasset seg den nye situasjonen og måttet åpne opp for å ta imot et mer variert utvalg av domfelte.

Innføring av straffegjennomføring med elektronisk kontroll (EK) har på sin måte bidratt til det tradisjonelle domsgrunnlaget for lavsikkerhetsfengsler har blitt redusert. Særlig ser en dette i de fylker som har innført denne ordningen. Når EK blir innført i alle fylker er det grunn til å vente at denne utviklingen forsterkes.

Enkelte av fengslene har en noe streng og tradisjonsbundet tolkning av hvilken type dommer de vil/kan motta til straffegjennomføring. Fengsler som ved etableringstidspunktet på 1980-tallet hadde som retningslinje at de ikke skulle ta imot innsatte med dom på vold eller sedelighet, har i noen tilfeller holdt på dette som premiss for hvilke innsatte de vil motta. Andre fengsler har åpnet opp for begge kategorier etter en mer individuell vurdering av den enkelte dom/domfelte.

Oppsummerende om tolkning av svar og tilbakemeldinger

Vi ser av de tilbakemeldinger vi får fra enhetslederne ved lavsikkerhetsfengslene og svarene som avgis fra innsatte i fengsler med høy sikkerhet, at det er en tydelig uoverensstemmelse mellom de målsettinger kriminalomsorgen har og de opplevelser ledere og innsatte har av realitetene. Denne uoverensstemmelsen medfører til dels store utfordringer for de som skal håndtere de vekslende kravene om høyt belegg og samtidig få til en hensiktsmessig og frivillig progresjon for den enkelte domfelte. Daglig oppleves det at overføringer skjer ikke ut fra progresjonshensyn, men ut fra køhensyn. Det voksende varetektsbehovet medfører et stadig press på enheter med høy sikkerhet om å

få overført innsatte til enheter med lavere sikkerhetsnivå. Dette er i mange tilfeller innsatte som ikke har søkt om — eller som etter etablerte kriterier normalt ikke ville være aktuelle for — overføring til lavere sikkerhetsnivå.

Det kan tenkes at de etablerte kriteriene for hvem som er egnet for «åpen soning» er for rigide. Svært mange av de som oppholder seg i det som tradisjonelt blir kalt «lukkede fengsler» trenger ikke denne sikkerhetsrammen rundt seg. I noen tilfeller kan det også tenkes at det er strukturer i disse fengslene som holder innsatte tilbake fra å søke seg over til lavsikkerhetsfengsler: Et utdannings- eller arbeidstreningsopplegg vil måtte avbrytes dersom en innsatt overføres til et fengsel med lavere sikkerhetsnivå. Eller det kan være et godt etablert samarbeid med en bistandsperson som den innsatte ikke ønsker å bryte med.

Hovedpoenget er at de undersøkelsene vi har referert til i denne artikkelen, avdekker at det er for få innsatte som ønsker seg til et fengsel med lavt sikkerhetsnivå. Forklaringene kan være sammensatte.

På generelt grunnlag kan det hevdes at alle endringer av materielle og sosiale rammebetingelser medfører usikkerhet. Mange innsatte er i en utsatt og sårbar situasjon. Det kan for mange være utfordrende nok å bytte avdeling innenfor samme fengsel. En overføring til et ukjent fengsel, selv med lavere sikkerhet, vil kunne utgjøre en like stor utfordring. Den trygghetssonen en innsatt bygger opp gjennom lengre tid i et fengsel med høy sikkerhet, kan være viktigere for ham eller henne sammenholdt med en ny og ukjent soningssituasjon.

Det vil derfor være avgjørende for en god og hensiktsmessig progresjon at fengselets kontaktpersoner gjennom soningsplanlegging motiverer den innsatte for overføring til et annet fengsel med lavere sikkerhet. Dette arbeidet må starte så tidlig som mulig i soningsforløpet. Men dette arbeidet kan ikke lykkes uten at det kan holdes opp noen forbedringspunkter i innsattes framtidsutsikter. Særlig gjelder dette kompetansetilførselen. Det betyr at et påbegynt opplærings- eller arbeidstreningsopplegg må kunne videreføres, og om mulig slutføres. Et brudd her vil måtte oppleves som et tilbakeskritt i progresjonen.

Et tilsvarende viktig forhold er de ressurser som er tilgjengelig i fengsler med lavere sikkerhet. De enhetsledere som har uttalt seg peker på den ulike utviklingen som har skjedd de siste år mellom det klientellet de har fått og de ressurser som står til disposisjon. Med ressurser forstås alt fra økonomiske rammebetingelser generelt til personnellsmessige, spesialfaglige og sikkerhetsmessige ressurser. Dersom en forutsetter at det skal være en naturlig bevegelse fra fengsler med høyt sikkerhetsnivå til fengsler med lavere sikkerhetsnivå, framstår det som et paradoks at ressursene avtar jo nærmere løslatelsen en kommer, og at hovedtyngden i tilbakeføringsgarantiens innhold skal tilrettelegges herfra.

Det er ikke grunnlag for å anta at en innsatt kun er tilfreds med overføring til et fengsel som erstatter murer med gjerder og som erstatter gitter foran vinduene med vinduer som kan åpnes når det måtte passe. Det må medføre endringer av mer substansiell karakter for den enkelte innsattes innhold i soningssituasjonen for at denne overføringen skal oppleves som en progresjon.

Et fengsel er et fengsel

Fengsler blir mer og mer like hverandre. Å operere med fengsler med ulik sikkerhetskategori er ikke helt dekkende. I praksis står fengsler med lavere sikkerhet på mange måter overfor de samme utfordringer som fengsler med høyere sikkerhet. En viktig forskjell er at høysikkerhetsfengsler har en høyere grad av statisk sikkerhet innebygget i sine rammer. De er også bedre utrustet rent bemanningsmessig. De fleste innsatte med lengre dommer oppholder seg også i fengsler med høy sikkerhet.

Dersom vi ser bort fra disse særtrekkene er det ingen tvil om at vi de senere år har sett en utvikling i retning av at innsatte-grunnlaget blir stadig mer ensartet uavhengig av sikkerhetsnivå i fengslene. Denne «likestillings»-utviklingen ser ut til å fortsette også inn i de neste år.

Dersom enheter med lavere sikkerhet skal fylle sin rettmessige oppgave som gode utslusingsenheter der hensikten er å øke innsatsen og kvaliteten på det kriminalitetsforebyggende området, må disse fengslene gis en annen prioritering enn det de er gitt de seinere år. Mer enn noen gang trenger vi disse fengslene dersom etaten skal oppfylle sine målsettinger. Men for å fylle sin plass i straffegjennomføringskjeden må de gis de nødvendige faglige og budsjettmessige armslag for å oppfylle denne oppgaven.

Ser ansiktet ditt, øyeblikket der dyp konsentrasjon bryter ut i smittende latter. Opplyst og glad lytter jeg til dine begeistrede motforestillinger, og tar nye grep.

Sisyfos går ned for å hente steinen

av Erik J. Stabrun

Sisyfos skal rulle en stein til toppen av et fjell. Etter at den er trillet tilbake, går han ned for å hente den. Hvilken stein, hvilket strev? Myten angår mangt et strev, mang en stein noen forsøker rulle oppover bakke. Her er den anvendt på den tunge utfordringen det er å finne de mest formålstjenlige oppgjørsformene mellom samfunnet og den som har forbrutt seg mot fellesskapets lover. Eller det krevende arbeidet det er å forstå og formidle kunnskap om hvordan de oppgjørsformer vi har i dag oppleves og fungerer.

Teolog i justissektoren

Vi kom fra studier i et bibliotek, boken som rommer lovtavler, historie, visdomslitteratur, sangtekster og poesi. Små brokker av fortellinger vitner om hvordan det ble meklet og utmålt straff gjennom retten i porten. Vi kan lese om den fremmede og den fattiges rett. Viktigst for oss, den nyere delen, med de klareste og dypeste, de mest befriende ord, liknelser og fortellinger. Som fortellingen om den barmhjertige samaritan, liknelsene om sennepsfrøet eller hvetekornet, og brev som har satt mot i folk før. Vi så også bøker som fulgte, bøker om bøkene. Om det viktigste i alt det viktige, og om den etiske fordring i møtet med den andre.

På vei inn i anstalt og justisvesen fant vi bøker som ikke tilhørte kanon, som ikke var allment anerkjent, men desto mer anerkjent hos dem som anerkjente dem. Teoretiske skrifter av Goffman, Fouchault og Christie, med Brecht, Behan og Bjørneboe i andre litterære sjangere.

Alle viktige kilder til tross, vår viktigste kilde til forståelse av oppgjørsformen fengsel, har vært møtene med dem som ventet på dom og soning, møtene med dem som satt fengslet, eller var på vei ut igjen. Eller også møter med dem som forventet at det ville komme et oppgjør med en eller annen slags forholdsmessighet til tapet de hadde lidt, eller dem som håpet å kunne gjenvinne en trygghet i tilværelsen, eller dem som ennå håpet at skammen en gang skulle slutte å blusse opp i dem like sterkt som første gang media solgte sønnens fatale handling på en førsteside.

Finne uttrykk for det

Hvordan formidle inntrykkene vi fikk, finne uttrykk for hva vi så og hva vi hørte? Kriminologi handler om verdivalg og valg av tenkemåte, sier Hedda Giertsen i boken *Poesi og kriminologi*.⁶² Det er en befriende åpen bok, åpen overfor andre fag og for mangfold og variasjon i språklige uttrykk. Oppgaven er ”å stille spørsmål som åpner for alternative premisser, kaster inn andre perspektiver, virvler opp tvil og vanskeligheter” (Giertsen, 1987, s. 27). Ved valg av tema skylder vi ”å gi ord til grupper som sjelden eller aldri blir hørt med sine erfaringer og forståelsesmåter” (ibid. s. 28). Målsetning og erkjennelse er klar, valg av ståsted vil være avgjørende for utsynet. For også mellom grupper av mennesker som trenger å bli hørt, er det vanskelige interesseremotsetninger, er det hensyn som må veies og verdier som må vurderes i forhold til hverandre. Dessuten formidler både innholdet og formen. Når laugspråket kommer til kort, leter vi etter andre ord og uttrykksmåter. Søker, om vi i tillegg til tallenes og tabellenes tale kan finne nye språklige uttrykk for den menneskelige erfaringen. Det er et paradoks at det mangetydige, assosiasjonsrike ofte er mer treffende og klart enn det antatt mer presise uttrykket, sier skrivepedagogen Torlaug Løkensgard Hoel.⁶³

Mangekamp

Jubilanten har sagt hun har glede av å skrive. Vi tror henne, hun er god å lese. Og hun er en mangekjemper, som stiller til dyst i flere stilarter. I Inger Marie Fridhovs imponerende bibliografi kommer diktene før utredningene. Blant disse tekstene finnes det advarsler og rop, før rapporter og forskningsprosjekter er klare. Tekster i *Spiker i skoen*⁶⁴ varsler og foregriper rapporten *I all stillhet*. En beretning om hvordan det oppleves å vente på å bli satt i fengsel.⁶⁵ Her, Som å vente på døden:

---

⁶² Giertsen, Hedda (1987): *Poesi og kriminologi*, KS-serien nr. 5/87

⁶³ Hoel, Torlaug Løkensgard (1992): *Tanke blir tekst*, Det Norske Samlaget

⁶⁴ Fridhov, Inger Marie (1986): *Spiker i skoen*, dikt

⁶⁵ Fridhov, Inger Marie (1988): *I all stillhet – En beretning om hvordan det oppleves å vente på å bli satt i fengsel*

Å vente på
å komme i fengsel
er som å vente på
døden
sa han.
Med sikkerhet vet du
AT den kommer.
men du vet ikke når
eller hva den innebærer,
hva som skjer med deg.
Vet bare at du kommer ikke utenom.
Døden har en fordel:
Det er ikke en skam å dø.
- men det er en skam å komme i fengsel ....
fy faen .....

Bruddstykker

Fengselsprestene er fortrolige samtalepartnere for de innsatte. Gjennom sammenkomster av mange slag - gudstjenester, kulturarbeid og samtalegrupper - kommer de fangene nær. Da jeg som prest ved Ila landsfengsel og sikringsanstalt ble spurt om å formidle inntrykk fra den lukkede anstalten, måtte beskrivelsen få preg av års møter med de innsatte. Det jeg skrev munnet ut i en kortfattet fengselskritikk, preget av nærheten til fangene, men også noe fra bøkene eller annet steds fra, fra forutsetninger jeg hadde eller også manglet. Gamle dogmer er undervurdert. På Teologisk fakultet lærte professor Hygen oss å se på dogmene som varder - de viser vei. Det skal ellers noe til å ryke uklar med en varde. Vardene kan betraktes enkeltvis, men det er først som retningsvisere i rekke, de fører oss videre. Kanskje hviler jeg meg i de følgende utdragene vel tungt ved den enkelte varden? Så er også dette sett fra fengselsprestens ståsted.

Kritikken fikk en slags innramning ved bildet av et sagbruk og skildringen av møtet mellom to unge menn i sikkerhetsavdelingen. Nedenfor (sidene 4 - 8) følger bruddstykker fra to artikler.^{66 67}

---

⁶⁶ Stabrun, Erik J. (1985): *Sagbruk. Opplevelser i møte med straffen*, Kirke og kultur nr. 2/85

⁶⁷ Stabrun, Erik J. (1989): *Mens fangene vokser nedover*, Tidsskrift for kriminalomsorg nr. 1/89

Nummerert og merket
kvistet rein
for det som var
venner og varige forbindelser

stramme transportjern
spennes fra
nå barker det løs

maskinen skreller
sansene sløves
saga går

ligger du flat
blir det færre sår

stabled og tørket
klar til å listes
ut igjen

gjenreiste
stokker vakler

venter
om noen vil legge
to pinner i kors

prøver å slå
rot igjen
nå

Sagbruk

Er det rimelig å sammenlikne fengselsvesenets anstalter med maskinparken i et sagbruk? Er det ikke en karikatur? Er de ikke internasjonalt sett blant de ypperste i sitt slag? Det kan så være. Hensikten med denne ytringen er imidlertid å si noe om slaget. Jeg legger ikke fram kontrollerte målinger til en vitenskapelig analyse. Anstaltene er utfordrende omtalt som maskiner i et forsøk på å formidle noe av opplevelsessiden ved det å bli satt inn der. Bildet fastholdes samtidig for å fremheve visse avgjørende kjennetegn ved dette vesenets funksjonsmåter. Som karikaturtegneren forstørre trekk i bildet, ikke for å fortelle en løgn, men gi folk sjansen til å se sannheten i øynene – vise det særegne for å få fram det som fra hans synsvinkel er det vesentligste.

Sagbruksmodellen har ikke til hensikt å drøfte forstmessige synspunkter på behovet for tynning. Avvikssosiologiske teorier om samfunnets behov for syndebukker skal få ligge. Likeledes det historiske spørsmålet om hvorfor anstaltene er innrettet som de er. Jeg vil samtidig understreke at jeg betrakter det som en uheldig avsporing å plassere et utsatt fengselspersonale i gapestokken. De har slett ikke til hensikt å kveste folk. De har påtatt seg oppgaven som funksjonærer for et system hvis logikk og karakter vi som fellesskap må bære ansvaret for og forsøke å gjenvinne styringen over. Slik det nå er, synes det som fengselsanstaltene står selvstendiggjorte og urokkelige. Vi fengselsarbeidere er blitt et tilbehør til maskinen, som dunker og går i sin egen lovmessighet, uten grunnleggende korreksjoner fra oss som betjener den eller samfunnet rundt.

- - -

Han hadde vært sønn av Aagot og Alfred, gift med Bente, far til Roger. Han hadde vært arbeidsløs, skoleelev eller hjelpemann på bil. Han hadde vært Vålerengagutt, bergenser eller hjemmehørende i en landsby i Pakistan. Han var blitt et nummer i rekken nå, identifisert med sin misère, med en straffesak eller et avvik. Vegg i vegg og side om side med andre avvik, andre saker. Hadde fått kallenavn etter drapsvåpenet, eller et annet blikkfang alle husket etter oppslaget i media. Han var engang stilt til ansvar for lovbruddet han hadde begått. Nå var han fratatt det ansvaret folk flest har for tilværelsen sin. Hele dagen, alle dager regulert etter et altomfattende skjema. Avkledd selvstendighet og disiplin, påkledd underdanighet og en uniform av bråkjekk motstand. Fratatt bevegelsesfrihet og muligheten til å ordne opp i egne saker, underlagt et kontrollapparat som i perioder liknet på røntgen.

Når han hadde det slik, kunne det kjennes som alt og alle var ute etter ham. Som om maskinen og tilbehøret til sammen utgjorde et uhyrlig vesen som skjult i vegger og korridorer og funksjonærer ropte til ham at han var en dritt, at han kom til å gjøre det igjen, at han hadde tenkt å misbruke permisjonen han hadde søkt for å hjelpe faren med vinterveden. Han var selv blitt mistroisk, visste ikke hva han var verd lenger.

Mens fangene vokser nedover

Vi lette etter noe som kunne tjene som ukens dikt til fengselets husavis. En foreslo Rolf Jacobsens dikt Om å vokse nedover⁶⁸:

Jo større byene blir
jo mindre blir menneskene.
Jo høyere husene stikker mot skyene
jo lavere blir de som må bo der.
I New York er du bare 10 cm.
I London og Singapore
er du kanskje en engelsk fot.
Og byene vokser og vokser
og livet ditt blir mindre og mindre verd.
Snart er vi høye som plentuster bare,
og kan tas med plenklipper
tidlig en søndag formiddag.
Eller hva tror du?

Opplevelsen av at menneskeverdet krymper, at en vokser nedover, er sterk i fengselet. Anstaltlivets mange små detaljreguleringer til irritasjon og frustrasjon, farer over fangen som plenklipperen over gresstusten. I en serie lydighetstester fra morgen til kveld, under endeløs venting, i usikkerhet – opplever fangen å bli liten av krenkelser. Ved å bli fange blir man mindre seg selv. Tilhørigheten til livet ute svekkes. Identiteten som mann, far, arbeider viker plassen for fangeidentiteten. Fangetilværelsen og selve forbrytelsen gir ny selvforståelse. Det å bli fange er noe mer enn det å miste friheten for en kortere eller lengre tid. Det har konsekvenser for selvoppfatningen, og for andres oppfatning av ham: fangen.

---

⁶⁸ Jacobsen, Rolf (1979): *Tenk på noe annet*, Dikt/Gyldendal Norsk Forlag

Rystet ut av resignasjonen

Sagbruksmodellen har sine absolutte begrensninger. Vi kjenner viktigheten av kriminalitetsforebyggende arbeid. Nødvendigheten av oppklaring og reaksjoner overfor lovbrudd er innlysende. Det er ingen velgjerning å frata fangen hans ansvar for sine handlinger, eller hans medansvar for de ulykkelige omstendigheter han er i – og overføre dem på samfunnet, systemet, skjebnen. Bildet av maskinene vi ikke har styring over kan muligens kritiseres for å fremme passivitet og oppgitthet. Jeg innrømmer at jeg kjenner avmakt overfor fengselsproblematikken. Inntrykkene her er formidlet i overbevisning om nødvendigheten av at vi ikke godtar at dette er måten å møte lovbrøtteren på. Det rokkes ikke av at jeg mer enn én gang er blitt rystet ut av resignasjonen i møte med livskrefter og livsvilje innstilt på fortsatt kamp, systemets lover og ordninger til tross. - - -

I fengselet har jeg også møtt ham sliten og fornøyd etter endt arbeidsdag i verkstedet, eller som en ivrig medarbeider i et gartneri i full blomst. Jeg har møtt ham som i sin tid forlot skolen med et rekordstort antall fraværsdager og nå leser planmessig mot eksamen – han hadde selv aldri trodd han skulle få slik tak på fagene. En utkjørt og tydelig stolt gruppe på fem, på vei inn etter nok en 10 000 meter langs luftegårdens gjerde. Fotballaget som har vunnet serien for bedriftslagene og planlegger innspurten i cupen. Blueskvelden, der stemningen var fortettet som i klubblokalet ute og to mann ble med i den gjestende gruppa. Eller lysmessen, der hver mann høytidelig holdt sitt stearinlys i tinnfolien slik at flammen fra alterlysene fikk blafre gjennom den vintermørke kirken og vi kunne se hverandre i et annet lys.

Besøk på sikkerhetscelle

Det sitter én mann i sikkerhetscelle i dag. Jeg skal ned til ham, om så bare for å ha gjort det. Hva skal jeg si? ”Leit at du må være her i ... Har du fått noe å lese på?” Møter mange i korridorene, på vei til besøksrom eller bedre, noen timer ute. Inn i sikkerhetsavdelingen. Den er varm og lukter av rengjøringsmidler og åpne dohøl. Han hører jeg kommer. Alle lyder i avdelingen forsterkes i stål og betong og kastes hardt tilbake. Raskt opp fra plastmadrassen stiller han seg ved den fingertykke spalten i muren. Tidspunktet for besøket er ikke velvalgt. Bemanningen i øyeblikket tillater ikke annet enn at døra holdes låst.

Nå står vi begge ved den halvmeter lange mursprekken i celleveggen. Det stengte rommet rundt ham er gult og grått. Opplyst av en naken lyspære bak det uknuselige glasset over ståldøra. Et glatt rom, skinnende blankt av knallhard maling. Her skal ingen skade skje! Papptallerken, isoporkrus og noen blader ved madrassen. Ikke noe å skjære seg på, ikke noe å henge seg i. Vi ser hverandre inn i øyne, nese og munn. Trekker keitete i fingrene vi møter. Han gjør et kast med kroppen, kremter. ”Kan vi synge?” spør han. ”Noen julesanger. Det er jo julaften.”

Vi synger. Glade jul først. Han fastere enn jeg. Vi ler begge, forlegne og blanke i øya. Smiler god jul til hverandre.

Menneskeverd

Når de store sakene rauter av sted, er det grunn til å minne om at forbryteren ikke er identisk med forbrytelsen. Det har med menneskesyn å gjøre. Det er jo ikke slik at vi mennesker fikk vårt menneskeverd da vi skikket oss sånn passelig. Eller at vi mistet det da vi forgikk oss på det mest grusomme. Etter kristen tenkning er menneskeverdet Guds stempel på oss. Det er vår Guds gave, dette at vi er skapt i hans bilde. Menneskeverdstenkingen har kristne på ingen måter monopol på, den har vi felles her til lands. Ingen er uenig i det: at det er forskjell på forbryteren og forbrytelsen. Det håper vi også for vår egen del, at vi ikke er lik våre største tabber.

Menneskeverdstenkingen har selvfølgelig store konsekvenser for arbeidet med problemløsninger innen kriminalomsorgen. Om det likevel skulle snike seg inn et likhetstegn mellom gjerningsmann og ugjerning, skaper det menneskefrykt og menneskeforakt. Regner vi fangen for å være annerledes, et umenneske, blir vi selv umenneskelige i vår behandling av ham. - - -

Jo fjernere fangebildet er fra det normale menneskebildet, jo hardere og mer kynisk fangen antas å være – desto hardere og mer kynisk synes man å kunne tillate at han behandles.

Med solbriller i kveldsmørket

Bruddstykkene ovenfor (fra side 4) ble skrevet til en pågående samtale om menneskesyn og straff - den første artikkelen, og til en debatt om kontrollskader - den andre. En politiinspektør hadde offentlig og i narkotikajaktens navn, forsvart at en fange var blitt utstyrt med mikrofon bak murene og brukt som spion mot en annen innsatt. En justisminister så seg nødt til å stramme inn i fengslene. Tiltakene ble blant annet begrunnet med at det var kommet en ny type fanger i fengslene, en slags hyperfanger. Og det ble hevdet at langtidspådomtes permisjoner fra fengslene skulle være å anse som belønning.

Språk er makt. Det hadde vært klokere om myndigheten var blitt brukt til å si at fangen må være klar til å reise på permisjon. Både samfunnet og han selv trenger at han blir klar. Først og fremst av mellommenneskelige grunner. Men også for at han skal holde tritt med de enkleste ting, som ferdighetene til å reise og betale for seg på buss og bane. Han skal tilbake til samfunnet. Ofte reiste den innsatte på permisjon etter at kveldsmørket hadde kommet. Iført solbriller gikk han ut til en ventende taxi han slett ikke hadde råd til. Fordi han ville være kar? Nei, fordi han ikke turte ta seg fram på annen måte.

Der alle har tapt og er sørgende

Hva vi ser avhenger av hvor vi ser fra. Når dette skrives møter jeg andre mennesker i befatning med justissektoren. Politipresten møter mennesker rammet av vold. Det kan være etter et drap at avdødes nærmeste skal varsles, vekkes opp sent en natt for å bli fortalt noe som er verre enn deres verste mareritt.

De som brått mister sine nærmeste, vil ofte be om å få se ham eller henne en siste gang, også om den døde er sterkt merket av volden. De vil ta farvel, og får ved gjensynet hjelp til å begynne på det vanskelige å fatte at det ufattelige har skjedd.

De skal samles en liten rystet flokk, til pårørendemøte hos politiet. Der vil de få den informasjonen det er mulig å få i etterforskningens aller første fase, og høre om rettighetene til bistandsadvokat og om støttetiltak på annen måte. I saker der en ungdom er mistenkt for å ha begått et drap, vil også hans foreldre bli varslet om det politiet så langt vet og kan orientere om. Også de blir invitert til et pårørendemøte, og kommer fortvilet til å si at dette umulig kan være sant! I sin sorg orienteres de om sakens videre gang, om forsvarervalget og om mulig bistand. Også de smyger seg ut i kveldsmørket med solbriller.

Innledningsvis brukte jeg uttrykket *formålstenlige oppgjørsformer*. Det er en kjempeoppgave å utvikle slike, og med en rekke utfordrende sider å belyse for forstandige fra mange fag i lange tider framover. Dette bidraget begrenser seg til å si noe om hvordan oppgjøret kan oppleves for noen av partene. Ja, for de er parter?

Parter i konflikt?

Hvem er parter? Naboer i grensetvist, ektefeller under separasjon og skilsmisse som skal fordele ansvaret for barna, er parter. Men ved de alvorligste lovbruddene kreves det ikke anmeldelse fra en klagende, fornærmet part. Bare den som har begått den straffbare handlingen er part i saken.

Grov vold finner ofte sted i nære relasjoner - snakker vi om parter i konflikt etter seksuelle overgrep og ved drap? Det er gjennom de senere årene gjort tiltak for å sikre tilgangen til informasjon og innsyn under etterforskningen, og adgangen til nærvær i retten for de fornærmede, eller ofrene, og for de etterlatte. Fornærmedes stilling er styrket når det gjelder alvorlige integritetskrenkelser, ved muligheten til å bidra til sakens opplysning. De har legitime interesser i sakene, de har rett til informasjon og fremmøte, og de er personlig sterkt berørt av hva som besluttes i retten. Men i juridisk forstand har de ingen partsstilling under rettsforhandlingene. Fra ulike hold er det argumentert for en mer formalisert partsrolle for den fornærmede eller for de etterlatte. Noen rammede ønsker selv en slik rolle, i tillegg har fagpersoner etterlyst modeller for oppgjør som muliggjør tilgivelse og forsoning mellom gjerningsperson og offer.

Midtvinters 2007 ble det her til lands ført en bred debatt i media om fornærmede og etterlattes situasjon. Den omhandlet blant annet spørsmålet om etterlattes rettigheter i forbindelse med voldsdomtes adgang til permisjoner fra fengselet. Det går et prinsipielt skille mellom på den ene siden den rett som de pårørende og etterlatte i alvorlige saker har til å bli informert om at en permisjon vil finne sted, og på den andre siden krav om anke- og klageadgang etter at permisjonen er innvilget. Berit Andersen, moren til drapsdømte Jan Helge, uttalte i et intervju med VG-Nett⁶⁹: ”Jeg

---

⁶⁹ Andersen, Berit (2007): i intervju med VG-Nett: *Hemlysten må ikke ta over. Mødre i verbal strid i Banebeiasaken*, 29. januar 2007.

har ikke uttalt meg mye, men denne gangen vil jeg si fra. For hvis etterlatte etter offer skal bestemme permisjon, hva skal vi da med et rettsapparat. Da tar hevnlysten over.” Ingen er tjent med at offerrollen blir profesjonalisert, aller minst de fornærmede og de etterlatte. Under debatten skrev Dagbladet på lederplass: ”... vi må aldri fire på det grunnleggende prinsipp om at det er staten som fører saken i retten på vegne av offentligheten.”⁷⁰

Tunge problemstillinger

Debatten om innflytelse ved permisjonssøknader var en sidedebatt i reportasjeform til hoveddebatten, som ble ført i Aftenpostens spalter. Den handlet om oppgjør, bekjennelse, anger og straff. Kronikken som utløste debatten, var skrevet av Bjarne Hjeltnes, faren til Kristian, som døde etter å ha blitt slått ned utenfor et utested i 2005. Hjeltnes skrev⁷¹: ”Hevntanker, hat og bitterhet vil bare ødelegge mitt liv. Jeg har et ønske om at gjerningsmannen skal innse og innrømme det onde han har gjort, ta inn over seg en liten del av den smerten han har påført andre mennesker og angre oppriktig. Uten et slikt oppgjør tror jeg han aldri vil kunne reise seg igjen som et moralsk menneske.” Erik Berg, faren til Ingrid-Elisabeth, som ble drept av kjæresten sin i 2007, skrev at det blir ”så totalt feil når en forenkler debatten til å dreie seg om straffens lengde og etterlattes personlige hevntvang eller samfunnets eventuelle behov for gjengjeldelse. Det en burde snakke om er drapets konsekvenser og hvem som rammes av disse. Et menneske er drept og vil aldri komme tilbake. Det er den brutale virkeligheten.”⁷²

Mange etterlatte tok ordet i debatten, der flere av innleggene var adressert til professor Nils Christie. Hjeltnes hadde allerede i sitt første innlegg utfordret Christies godt kjente synspunkter. Christie svarte og fulgte opp med ytterligere to innlegg. Debattantene var ikke på samme sted. De etterlattes innlegg vitnet om fortsatt tro på rettssalen som arena for oppjøret, og at fengselet kan være et sted å ta det forferdelige inn over seg. Christie fremhevet bruk av konfliktråd som oppjøringsform, pekte på sannhetskommisjonene i Sør-Afrika som eksempel, og var opptatt av skadene fangene påføres ved bruk av fengsel. Debattantene sto langt fra hverandre, skjønt i sitt sluttinnlegg, sa Christie⁷³: ”Det er fint at de pårørende har tatt initiativ og stått fram så klart som de har gjort i denne debatten. Det er de store problemene om straff som er blitt reist. De ubeskrivelige lidelser, og samtidig en tydeliggjøring av at klare svar ikke finnes. Tungt, men viktig å forstå.”

---

⁷⁰ Dagbladet 30. januar 2007.

⁷¹ Hjeltnes, Bjarne (2007): *Straff for vold må heves*, Aftenposten kronikk, 20. januar 2007

⁷² Berg, Erik (2007): *Den ubeskrivelige lidelsen*, Aftenposten debatt, 10. februar 2007

⁷³ Christie, Nils (2007): *Når det uopprettelige skjer*, Aftenposten kronikk, 13. februar 2007

Nødvendige oppgjør

I en bredere internasjonal tverrfaglig debatt har det vært pekt på at rettergangen ikke legger til rette for tilgivelse og forsoning mellom ofre og gjerningspersoner. Det har vært hevdet at konflikten må gis tilbake til partene.⁷⁴ Men staten stjeler ikke konflikten fra folk. Forståelsesmåten *parter i konflikt* er for snau, der den synes å privatisere oppjøret og forvente forsoning etter forhandling. Gjenopprettende prosesser etter drap vil for etterlatte være mangfoldige og livslange prosjekter. Livsviktige prosjekter, men lite egnet for en programmessig tilrettelegging, der faren er stor for at møtet kommer til å kjennes som et nytt overgrep, eller en ny bekreftelse på utestengning fra fellesskapet.

Ugjerningen, ulykken - raset som gikk i ham - gjerningsmannen er i sorg over hva han har gjort mot offeret, mot seg selv og sine. Vi vil tro det og forvente det, også der erkjennelsen synes særlig langt unna. Den dømte bærer skyld. I boken *Etter drapet. Samtaler om skyld og soning*⁷⁵ gir Paul Leer-Salvesen et sjeldent innblikk i hvor viktig denne eksistensielle utfordringen er for den dømte. Tretten drapdømte forteller om et langt livsprosjekt - en livstids dom - å komme til rette med å ha gjort "det verste et menneske kan gjøre", slik en av fangene uttrykker det. Dette er den dømtes personlige oppgjør, hans tyngste straff. Det er ikke gitt at vi ser hans sorg, ser hans anger eller forståelse av egen skyld. Vi har ikke krav på det, selv om det hadde vært godt for de rammede og for fellesskapet.

Staten er ikke den krenkede part, livet er krenket. Den fornærmede og de etterlatte er på det groveste krenket. Den som har begått alvorlige forbrytelser skal ikke i forhandlinger med fornærmede og etterlatte. Han stilles for retten. Det som har skjedd er av en slik alvorlighetsgrad at staten fører saken på vegne av de berørte og samfunnet. Under arbeidet med sitt indre oppgjør kan den dømte saktens trenge bistand hos samtalepartnere med god tid, lite program og evne til å lytte. Det viktigste for alle berørte og for fellesskapet er at det samvittighetsfullt dokumenteres hva som har skjedd, at det føres sak og felles dom. Privatisering av rettsoppgjøret er å skli flere skritt nedover. Oppgjørsformer og reaksjonsmåter vil fortsatt kreve refleksjon og erkjennelse, forskning og debatt.

Myten om Sisyfos

Visjoner er drømmer og syn, noe å rette blikket mot som kan drive oss til stadig å søke bedre løsninger. Planer utredet, vedtak fattet og tiltak satt i gang. Noen visjoner måtte justeres eller avlyses. De førte til avsporing. Andre er blitt stående selv om de fortsatt synes uoppnåelige.

Når Sisyfos hadde rullet den store steinen opp på fjellet, trillet den ned igjen, stadig ned igjen. Skal vi hviske Sisyfos i øret at han bør legge om planen sin og resignere? Poenget må være et annet. Albert

---

⁷⁴ Debatten drøftes av Leer-Salvesen, Paul (2009): *Forsoning etter krenkelser*, Fagbokforlaget

⁷⁵ Leer-Salvesen, Paul (1988): *Etter drapet. Samtaler om skyld og soning*, Universitetsforlaget

Camus fremhever i boken *Myten om Sisyfos*,⁷⁶ øyeblikket da Sisyfos snur og går ned igjen fra fjellet for å hente steinen på nytt. Erkjennelsens øyeblikk, da han innser at oppgaven ikke blir løst, i betydningen avsluttet. Han går til tilbake til sin byrde, fylt av oppdraget som er gitt ham.

Når Bertolt Brecht⁷⁷ i teksten nedenfor skriver om mannen som skaffer husløse plass på herberget, gir han teksten en repeterende form som Sisyfos vil kjenne seg igjen i. Bildet er vakkert og fortvilende. Handlingen er god og utilstrekkelig. Godheten øves, forfrosne sjeler varmes, urettferdige strukturer består. Innsatsen holdes ved like, vi er ikke i mål, vi blir aldri ferdige. Vi utfordres til å stå på og stå på, vet at vi går nye vinternetter i møte.

Herberget

Jeg hører at i New York
på hjørnet mellom 26. gate og Broadway
står det om vinteren hver kveld en mann
og skaffer husløse som samler seg der
penger han samler inn, så de kan få plass på herberget.

Dette forandrer ikke verden.
Dette forbedrer ikke forholdene mellom menneskene.
Dette forkorter ikke utbyttningens tidsalder.
Men noen menn har fått plass på herberget.
Vinden blir holdt borte fra dem en hel natt.
Snøen som skulle falt på dem, faller på gaten.

Menneske, legg ikke vekk boken hvor du leser dette!
Noen mennesker har nå plass på herberget.
Vinden blir holdt borte fra dem en hel natt.
Snøen som skulle falt på dem, faller på gaten.
Men dette forandrer ikke verden.
Dette forbedrer ikke forholdene mellom menneskene.
Dette forkorter ikke utbyttningens tidsalder.

---

⁷⁶ Camus, Albert (1942, n o 1994): *Myten om Sisyfos*

⁷⁷ Brecht, Bertolt (1928, n o 1968): *Tolvskillingsoperaen*, norsk oversettelse ved Georg Johannesen, *100 dikt*, Den norske Bokklubben

Litteraturliste:

Aftenposten, kronikker og debattartikler januar – februar 2007

Andersen, Berit i intervju med VG-Nett, 29. januar 2007

Berg, Erik(2007): Den ubeskrivelige lidelsen, Aftenposten debattartikkel, 10. februar 2007

Brecht, Bertolt (1928/1968): Tolvskillingsoperaen, norsk oversettelse ved Georg Johannesen

Camus, Albert (1942/1994): Myten om Sisyfos

Christie, Nils, Når det uopprettelige skjer, Aftenposten kronikk, 13. februar 2007

Dagbladet, 30. januar 2007

Fridhov, Inger Marie (1986): Spiker i skoen, dikt

Fridhov, Inger Marie (1988): I all stillhet – En beretning om hvordan det oppleves å vente på å bli satt i fengsel

Giertsen, Hedda (1987): Poesi og kriminologi, KS-serien nr. 5/87

Hjeltnes, Bjarne (2007): Straff for vold må heves, Aftenposten kronikk, 20. januar 2007

Hoel, Torlaug Løkensgard (1992): Tanke blir tekst, Det Norske Samlaget

Jacobsen, Rolf (1979): Tenk på noe annet, Dikt/Gyldendal Norsk Forlag

Leer-Salvesen, Paul (1988): Etter drapet, Universitetsforlaget

Leer-Salvesen, Paul (2009): Forsoning etter krenkelser, Fagbokforlaget

Stabrun, Erik J. (1985): Sagbruk. Opplevelser i møte med straffen, Kirke og kultur 1/85

Stabrun, Erik J. (1989): Mens fangene vokser nedover, Tidsskrift for kriminalomsorg 1/89

Slik kan det gå

Som en nykokt ullgenser
blir sjelen min
i møte med enkelte mennesker
liten, latterlig og altfor trang!

Bibliografi

av Maja Sørnes,

Kriminalomsorgens utdanningscenter.

Innledning

Denne bibliografien er laget i anledning av Inger Marie Fridhovs 70. fødselsdag, på oppdrag av Hans-Jørgen Brucker. Bibliografien var ferdigstilt 10.04.2012. Hovedfokuset for bibliografien er dokumenter som reflekter hennes tilknytning til Kriminalomsorgen i vid forstand, men forsøker også å ta med dokumenter som reflekterer Fridhov som person. Bibliografien etterstreber fullstendighet i forhold til Fridhovs forfatterskap og mediebidrag. Det er gjort uttømmende søk i BIBSYS, NORART, Atekst, og basen til NRK. I forhold til å skaffe avisartikler er veiledningen - og avisseksjonene til Nasjonalbiblioteket kontaktet. Referanser til deltagelse hos NRK, er sjekket mot programbladet. Det er også gjort søk på verdensveven for å øke tilfanget av dokumenter. I tillegg har Yngve Hammerlin og Kari Vilde Risvand bidratt med opplysninger. Dokumenter av Fridhov, men som er publisert uten hennes navn, er ikke med. Dette gjelder for ett ukjent antall av dokumentene fra hennes tid hos KSF og KRÅD.

Bibliografien er ordnet i tre deler. Den første delen er en kronologisk oversikt over dokumenter av Fridhov. Den andre delen er referanser til mediebidrag og intervjuer med Fridhov. Den tredje delen er dikt og diktsamlinger. Referansene er skrevet i Havard format, med fullt forfatternavn, og har tilordnede emneord. Medforfatter- og emneregister som står til slutt.

Innhold

Bøker, bokkapitler og artikler.....	167
Intervjuer og mediebidrag.....	172
Dikt	175
Medforfatterregister.....	176
Emneregister	176

Bøker, bokkapitler og artikler

- [1] Ellingsen, Stig, Inger Marie Fridhov og Ole Kristian Ellingsen. 1983. Ingenting - skal du gjøre: - slutt å gå, det er jeg som skal komme til deg. Oslo: Triangelforlaget.

Emne: Bibelstudier

- [2] Fridhov, Inger Marie. 1987. "Gjør vi det vi sier - sier vi det vi gjør?: om fengslenes påståtte og faktiske mål." Tidsskrift for kriminalomsorg(4):38-49.

Emne: Fengsler

- [3] Fridhov, Inger Marie. 1988. "Fengselskost og hotellstandard." Tidsskrift for kriminalomsorg(2):15-22.

Emne: Mat, Fengsler

- [4] Fridhov, Inger Marie. 1988. I all stillhet: en beretning om hvordan det oppleves å vente på å bli satt i fengsel. Oslo: s.n.

Emne: Innsatte

- [5] Bødal, Kåre, Inger Marie Fridhov og Yngve Hammerlin. 1988. Narkostopp i fengslene?: Evaluering av narkotikaaksjonen 1986-87 (119 s.) Forskeravdelingen, Justisdepartementet.

[a] Vedlegg 1: Det store dilemma: stoffbruk blant innsatte - kontrollproblemene : delrapport II: intervjuer med ansatte. (82 s.)

[b] Vedlegg 2:Fangebefolkning. (22s)

[c] Vedlegg 3: Hamar kontraktfengsel – Moss narkosprederavdeling (26 s.)

[d] Vedlegg 4: Visitasjonspatruljen i Østre fengselsdistrikt.(8 s.)

[f] Vedlegg 5: Grindaker, Tor Kristen. 1988. Treningssentrene.

Emne: Narkotika

- [6] Bødal, Kåre, Inger Marie Fridhov og Yngve Hammerlin. 1989. "Nordisk fengselsstatistikk". Nordisk tidsskrift for Kriminalvidenskab76(4):247-265.

Emne: Statistikk, Fengselsforskning

- [7] Bødal, Kåre og Inger Marie Fridhov. 1990. "Straff som fortjent?: 440 narkoselgere dømt etter 4 162 til mer enn tre års fengsel i perioden 1980-1988." Lov og rett(9):535-547.

Emne: Narkotika

- [8] Fridhov, Inger Marie. 1990. "Straff som fortjent?" Stoffmisbruk(1):8-9, 58

Emne: Narkotika

- [9] Bødal, Kåre og Inger Marie Fridhov. 1991. For sikkerhets skyld: om sikkerhetsavdelingen på Ullersmo. Oslo: Instituttet.

Emne: Sikkerhet, Ullersmo

- [10] Fridhov, Inger Marie. 1991. Alt som før: om norske fangers sosiale - og skole-bakgrunn. Oslo: Justisdepartementet.

Emne: Utdanning, Innsatte

- [11] Bødal, Kåre og Inger Marie Fridhov. 1992. Det brenner!: en rapport om 31 ildspåsettere som fikk dom på tre år eller mer, 1980 - 1989. Oslo: Justisdepartementet.

Emne: Pyromani

- [12] Bødal, Kåre og Inger Marie Fridhov. 1992. Lovbruddskategorier og tilbakefall: en rapport om 851 norske menn, deres lovbrudd og tilbakefall. Oslo: Justisdepartementet.

Emne: Tilbakefall

- [13] Bødal, Kåre og Inger Marie Fridhov. 1992. Svindlere og stortyver: 40 personer dømt til 3 års fengsel eller mer i perioden 1980-1989 for alvorlige vinningslovbrudd uten vold. Oslo: Justisdepartementet.

Emne: Økonomisk kriminalitet, Tyveri

- [14] Fridhov, Inger Marie. 1992. Klient i friomsorgen 1992: en rapport om 285 friomsorgsklienter. Oslo: Justisdepartementet.

Emne: Friomsorgen

- [15] Fridhov, Inger Marie. 1992. "Hvem hjelper mot selvmord?" Kronikk i Aftenposten morgen 03.07.1992, s. 2.

Emne: Selvmord

- [16] Bødal, Kåre og Inger Marie Fridhov. 1993. Det store kuppet?: en rapport om 124 ranere, deres lovbrudd, soning, tilbakefall. Oslo: Justisdepartementet, Kriminalomsorgsavdelingen.

Emne: Økonomisk kriminalitet

- [17] Bødal, Kåre og Inger Marie Fridhov. 1993. Hvordan gikk det med narkoselgerne?: narkoselgere - under og etter soning : delrapport 2. Oslo: Justisdepartementet.

Emne: Narkotika

- [18] Bødal, Kåre og Inger Marie Fridhov. 1993. Med slag og spark: en rapport om 58 personer dømt til 3 år eller mer for grov vold. Oslo: Justisdepartementet.

Emne: Vold

- [19] Bødal, Kåre og Inger Marie Fridhov. 1993. Med slag og spark: en rapport om 58 personer dømt til 3 år eller mer for grov vold : et kort sammendrag. Oslo: Justisdepartementet.

Emne: Vold

- [20] Fridhov, Inger Marie. 1993. "Er rehabilitering mulig i fengsel?" Sosionomen 38(20):33-36.

Emne: Tilbakeføring

- [21] Fridhov, Inger Marie. 1994. Nordisk fengselsforskning - ikke helt fraværende. Oslo: Nordisk samarbeidsråd for kriminologi.

Emne: Fengselsforskning

- [22] Bødal, Kåre og Inger Marie Fridhov. 1994. Sex, sorg og lidelse: om 165 menn dømt for sedelighetslovbrudd 1980-1989. Oslo: Justisdepartementet, Kriminalomsorgsavdelingen.

Emne: Sedelighetsforbrytelser

- [23] Fridhov, Inger Marie, Harald Føsker og Yngve Hammerlin. 1994. Festskrift til Kåre Bødal. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter: Kriminalomsorgsavdelingen, Justisdepartementet.

Emner: Bødal, Kåre

- [24] Fridhov, Inger Marie og Yngve Hammerlin. 1994. Travelt men meningsfullt: en undersøkelse om det å tjenestegjøre på Leira. Oslo: KRUS.

Emne: Fengselsbetjenter, Leira, Åpen soning

- [25] Fridhov, Inger Marie og Otto Brun Pedersen. 1994. Skien kretsfengsel: i optimismens tegn : om forventninger og realiteter sett fra ansattes synsvinkel : delrapport I. [S.l.]: Fylkeslegen i Telemark.

Emne: Fengselsbetjenter, Skien

- [26] Bødal, Kåre og Inger Marie Fridhov. 1995. Det gjelder drap: en rapport om 250 personer dømt for drap eller drapsforsøk i perioden 1980-1989. Oslo: KRUS.

Emne: Drap

- [27] Fridhov, Inger Marie. 1996. Samarbeid om kriminalitetsforebygging i Norden. Oslo: KRÅD.

Emne: Forebygging

- [28] Fridhov, Inger Marie. 1997. "Fanger og fengsel." I Kriminologi, red. Liv Finstad og Cecilie Høigård. Oslo: Pax.

Emne: Innsatte

- [29] Fridhov, Inger Marie og Bjørn Gjefsen. 1998. Samordning av lokale kriminalitetsforebyggende tiltak: startperm. Oslo: I samarbeid med Politiavdelingen i Justisdepartementet.

Emne: Forebygging

- [30] Baastad, Siri, Inger Marie Fridhov og Guri Sæther. 1998. "Samarbeid forhindret gjengslagsmål : hjelp å få i kampen mot kriminalitet." Kommunal rapport 12(35):16-17.

Emne: Forebygging, Gjenger, Vold

- [31] Fridhov, Inger Marie. 2001. "Når omsorg blir overgrep." Omsorg 18(3):28-31.

Emne: Etikk, Vold

- [32] Fridhov, Inger Marie og Kristin Beate Risvand Mo. 2002. Gjenger: mer enn kriminalitet. Oslo: KRÅD.

Emne: Gjenger

- [33] Fridhov, Inger Marie. 2002. "??????: om SLT". Fokus
Politiets kriminalitetsforebyggende forum. (2): 8. URL:
<http://www.pkforum.no/index.php/fokusmenyen/ledere?task=document.viewdoc&id=1>

Emner: Forebygging

- [34] Fridhov, Inger Marie. 2003. "Den skjulte lidelse: en refleksjon." Omsorg 20(4):23-24.

Emne: Etikk, Vold

- [35] Fridhov, Inger Marie. 2003. "Kriminalitetsforebygging på kort og lang sikt". I Å lære bak murene :227-246. København: Nordisk ministerråd.

Emner: Utdanning, Innsatte,

- [36] Fridhov, Inger Marie, Elin Karlgård, Helge Fredriksen, Ulf Ludvigsen og Knut Skedsmo. 2005. SLT-perm. Oslo: Det kriminalitetsforebyggende råd.

Emne: Forebygging

- [37] Fridhov, Inger Marie og Ivar Ulvestad. 2005. "Inn i den digitale tidsalder: Fremtidsperspektiv på opplæring i fengsel." I Læring bak murene, red. Torfinn Langelid og Terje Manger.: 204-219. Bergen: Fagbokforlaget.

Emner: Utdanning, Innsatte, IT

- [38] Fridhov, Inger Marie. 2006. "Fanger og fengsel." I Straff og rett, red. Liv Finstad og Cecilie Høigård. : 96-117. Oslo: Pax.

Emner: Innsatte

- [39] Fridhov, Inger Marie. 2006. "Ofrene som ble borte." Omsorg 23(2):41-46.

Emner: Ofre

- [40] Fridhov, Inger Marie. 2007. "Mer menneske! : intervju med Knut Storberget etter at den åpne prosessen om kriminalomsorgsmeldingen er avsluttet." Aktuelt for kriminalomsorgen 17(4):3.

Emner: Etikk, St. meld. Nr. 37 (2007-2008)

- [41] Fridhov, Inger Marie. 2009. "En linje." Aktuelt for kriminalomsorgen 19(4):20.

Emner: Tilbakeføring

- [42] Fridhov, Inger Marie. 2009. "Hjem til jul." Plan(6):30-31.

Emner: Tilbakeføring

- [43] Fridhov, Inger Marie. 2009. "Tilbakeføringsgarantien - "ett annet liv"." I Etter løslatelsen: rapport fra NSfKs 23. kontaktseminar 5.-7. oktober 2009, Fakse Ladeplads, Danmark, red. Anette Storgaard og Rune Ellefsen. Oslo: NSfK.

Emner: Tilbakeføring

- [44] Fridhov, Inger Marie, Gro Månnsson Solbakken og Innsatt ved Berg fengsel. 2010. "Tilbakeføringsgarantien: Referat fra FOKO-seminar 2009." FOKO-nytt 37(1):2

Emner: Tilbakeføring

- [45] Fridhov, Inger Marie. 2010. "I svensk kriminalomsorg: Klosterliv." <http://www.kriminalomsorgen.no/klosterliv.4840094-77856.html>: KSF.

Emner: Soning, Religion

- [46] Fridhov, Inger Marie. 2010. "Tilbakeføringsgarantien: Tanker & Tips." Nr.1, oktober. Oslo: Kriminalomsorgen. <http://www.kriminalomsorgen.no/tilbakefoeringsgarantien.429883-77300.html>

Emner: Tilbakeføring

- [47] Fridhov, Inger Marie. 2011. "En æra er over- eller." *Aktuelt for kriminalomsorgen* 21(2):30-31.

Emner: Fodstad, Grethe Rødskog

- [48] Fridhov, Inger Marie. 2011. "Tilbakeføringskoordinator." *Aktuelt for kriminalomsorgen* 21(1):6-7.

Emner: Tilbakeføring

- [49] Fridhov, Inger Marie. 2012. Tilbakeføringsgarantien – et slag i luften? I rapport fra 15.-16.mars 2012 Kriminalpolitisk konferanse, Sundvollen (in press)

Emner: Tilbakeføring

Intervjuer og mediebidrag

- [50] Morgenandakt,

1979.07.09. kl.6:50, tekst: 1. korinterbrev 1,26-27. NRK.

1979.07.10. kl.6:50, tekst: Romerbrevet 2,1. NRK.

1979.07.11. kl.6:50, tekst: Peters brev 1,3. NRK.

1980.02.15. kl.6:50, tekst: Lucas 18,31. NRK.

1980.02.18. kl.6:50, tekst: Lucas 18,32-33. NRK.

1980.02.20. kl.6:50, tekst: Joel 2,13 a. NRK.

Emner: Andakter

Note: Opptak er ikke bevart av NRK eller NB.

- [51] Deltok som intervjuobjekt i radioprogrammet: "Unngå julerushet- gå i kirken hele året". Sendt 12.12.1982. NRK. Også omtalt i Stavanger aftenblad 10.12.1982

Emner: Gudstjenester

- [52] Deltok som intervjuobjekt i radioprogrammet: Studio A. Tittel for sending: "Om massemedia". Sendt 26.02.1985. NRK.

Emner: Kriminalitet, Massemedia

- [53] Deltok som intervjuobjekt i TV-programmet: Kveldsnytt. Tittel for innslaget: "Kriminalomsorg i frihet". Sendt 23.03.1993. NRK.

Emner: Friomsorgen

- [54] Deltok som intervjuobjekt i radioprogrammet: Sånn er livet. Tittel for sending: "Økonomisk kriminalitet – økning i 80-årene". Programleder Jan Birger Arentz. Sendt 16.06.1994. NRK.

Emner: Økonomisk kriminalitet

- [55] Uttalelse om unges rammebetingelser: Rapp, Ole Magnus. 1996. "Kampen mot vold starter i barneskolen". I Aftenposten morgen 02.12.1996, s. 2.

Emner: Forebygging, Vold

- [56] Uttalelse i forbindelse med undervisningspakke fra KRÅD: Østrem, Veselmøy. 1997. "Kortfilm skal redusere nasking". I Aftenposten Aften 30.01.1997, s. 60.

Emner: Forebygging, Tyveri

- [57] Uttalelse i forbindelse med visningen av filmen "Når menn slår": Pedersen, Hege Kristin Fosser. 1997. "Ingen visning av "Når menn slår"". I Aftenposten morgen 22.05.1997, s. 80.

Emner: Forebygging, Vold i nære relasjoner

- [58] Uttalelse om taushetsplikt: Andersen, Espen. 1998. "Taushetsplikten hindrer samarbeid". I Asker og Bærum budstikke 22.10.1998

Emner: Taushetsplikt

- [59] Uttalelse i forbindelse med drap i nære relasjoner: Sætre, Kjetil. 2002. "Sjelden drapsdømte dreper igjen" I Aftenposten morgen 29.09.2002, s. 1 og 3.
- Emner: Forebygging, Vold i nærerelasjoner, Drap
- [60] Uttalelse i forbindelse med nedleggelsen av prosjektet "Very Important Criminals": Olsen, Anne Inger. 2003. "Dropper plan om å forfølge hyperkriminelle". I Aftenposten morgen 27.08.2003, s. 3.
- Emner: Forebygging, VIC
- [61] Deltok som intervjuobjekt i radioprogram. Tittel for sending: "Ett delikat problem". Programleder Vera Kvaale. Sendt 01.11.2003. NRK. Om fengselskosthold.
- Emner: Mat, Fengsler
- [62] Uttalelse i radioprogrammet: Nyhetsbulletin. Tittel for innslag: "Eksperter vil ha mer åpen soning". Sendt 03.11.2003. P4.
- Emner: Åpen soning
- [63] Uttalelse i radioprogrammet: Nyhetsmagasin. Tittel for innslag: "Butikkene gjør oss til tyver". Sendt 12.12.2003. P4.
- Emner: Tyveri
- [64] Uttalelse om butikktyverier: NTB. 2004. "Butikktyverier for 1,9 milliarder". I Aftenposten Aften 27.08.2003, s. 4.
- Emner: Tyveri
- [65] Deltok som intervjuobjekt i radioprogrammet: Wok. Tittel for sending: "Kreativ soning". Programleder Hilde Volden. Sendt 16.01.2004. NRK.
- Emner: Soning
- [66] Referanse til Fridhovs uttalelser angående tilbakeføringsgarantien:
- CEP. 2011. "Norwegian Reintegration Guarantee aims to provide ex-prisoners the right tools for resocialization." In CEP-newsletter. Utrecht: CEP. <http://cep-probation.org/news/65/522/norwegian-reintegration-guarantee-aims-to-provide-ex-prisoners-the-right-tools-for-resocialization>
- Emner: Tilbakeføring

Dikt

- [67] Fridhov, Inger Marie. 1986. Spiker i skoen. Illustrert av Marit Bjørland. Diktsamling
- [68] Fridhov, Inger Marie. 1992. "Kom ut!" Oslo. Diktsamling
- [69] Fridhov, Inger Marie. 1994. "Forskere, frihet og forskning". Festskrift til Kåre Bødal. Fridhov, Føsker og Hammerlin (Red.): 9. Oslo: KRUS
- [70] Fridhov, Inger Marie. 1994. "Kåre Bødal". I Festskrift til Kåre Bødal. Fridhov, Føsker og Hammerlin (Red.):110. Oslo: KRUS
- [71] Fridhov, Inger Marie. 1997."Kom ut". ny utgave. Oslo. Diktsamling
- [72] Fridhov, Inger Marie. 2001. "Messe midt i uken". Diktsamling
- [73] Fridhov, Inger Marie. 2003."On eagles wings". Diktsamling
- [74] Fridhov, Inger Marie. 2011. "Kjære Line". I NSfK Newsletter august 2011. URL: <http://www.nsfk.org/Page/tabid/63/ctl/ArticleView/mid/383/articleId/421/Newsletter-for-August.aspx>
- [75] Fridhov, Inger Marie. 2011. " .... gatene fylles av kjærlighet"
Kriminalomsorgen/Justisdepartementet. Utgitt i forbindelse med 22.7. 2011

Medforfatterregister

Baastad, Siri	[30]
Bødal, Kåre	[5][6][7][9][11][12][13][16][17][18][19][22][26]
Ellingsen, Stig	[1]
Ellingsen, Ole Kristian	[1]
Fredriksen, Helge	[36]
Føsker, Harald	[23]
Gjefsen, Bjørn	[29]
Grindaker, Tor Kristen	[5]
Hammerlin, Yngve	[5][6][23][24]
Innsatt ved Berg fengsel	[44]
Karlgård, Elin	[36]
Ludvigsen, Ulf	[36]
Mo, Kristin Beate Risvand	[32]
Pedersen, Otto Brun	[25]
Skedsmo, Knut	[36]
Solbakken, Gro Månnsson	[44]
Sæther, Guri	[30]
Ulvestad, Ivar	[37]

Emneregister

Bibelstudier	[1]
Bødal, Kåre	[23]
Andakter	[50]
Drap	[26][59]
Etikk	[31][34][40]
Fengselsbetjenter	[24] [25]
Fengselsforskning	[6] [21]
Fengsler	[2][4][61]
Fødstad, Grethe Rødskog	[47]
Forebygging	[27][29][30][33][36][55][56][57][59][60]
Friomsorgen	[14][52]
Gjenger	[30][32]
Gudstjenester	[51]
Innsatte	[4][10][28][35][37][38]
IT	[37]
Kriminalitet	[52]
Kriminalomsorgen	[?]

Leira	[24]
Massemedia	[52]
Mat	[3][61]
Narkotika	[5 a,b,c,d,][7][8][17]
Ofre	[39]
Pyromani	[11]
Religion	[45]
Sedelighetsforbrytelser	[22]
Selvmord	[15]
Sikkerhet	[9]
Skien	[25]
Soning	[45][65]
St. meld. 37 (2007-2008)	[40]
Statistikk	[6]
Taushetsplikt	[58]
Tilbakefall	[12]
Tilbakeføring	[20][41][42][43][44][46][48][49][66]
Tyveri	[13][56][63][64]
Ullersmo	[9]
Utdanning	[10][35][37]
VIC	[60]
Vold	[18][19][30][31][34][55]
Vold i nære relasjoner	[57][59]
Økonomisk kriminalitet	[13][16][54]
Åpen soning	[24][62]

aktiv kriminalomsorg
- tryggere samfunn

Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS

Postadresse: Postboks 6138 Etterstad, 0602 Oslo • Besøksadresse: Teisenveien 5, Oslo

Telefon 23 06 71 00 • Telefaks 23 06 71 02

E-post: krus@krus.no • www.krus.no